

MGA BALAK

NI

JOSE RIZAL

REPÚBLICA SA PILIPINAS
BUHATAN SA PRESIDENTE
COMISIÓN NACIONAL SA CENTENARIO NI JOSÉ RIZAL

MGA PANGULO UG MGA PUNOAN

DIOSDADO MACAPAGAL

*Presidente,
Republika sa Pilipinas*

PANGULO

ALEJANDRO R. ROCES

Secretario sa Edukasyon

Pulipangulo

FERNANDO E. V. SISON
Acting Secretario sa Hacienda

SANTIAGO F. DE LA CRUZ
*Comendador Supremo
sa Orden de los Caballeros de Rizal*

Mga Sakop

DECOROSO ROSALES
*Director, Comité sa Edukasyon
Senado sa Pilipinas*

JESÚS E. PERPIÑAN
*Director sa Buró sa
Escuelas Privadas*

MANUEL S. ENVERGA
*Director sa Comité sa Edukasyon
Cámara sa mga Representante*

LUIS MONTILLA
*Director sa Comité Histórico sa
Pilipinas*

VICENTE G. SINCO
*Presidente sa Universidad sa
Pilipinas*

EUFRONIO M. ALIP
*Director sa Sociedad Nacional
Histórica sa Pilipinas*

GERONIMA T. PECSON
*Director sa Comisión Nacional sa
UNESCO*

JOSÉ P. BANTUG
*Agregado Cultural sa Embajada
sa Republica sa Pilipinas Didto sa
España (1953-1955)*

ERNESTO R. RODRIGUEZ, JR.
*Director sa Buró sa
Bibliotecas Públicas*

LEONCIO LÓPEZ RIZAL
*Sakop sa Consejo Nacional sa
Investigación Científica*

BENIGNO ALDANA
*Director sa Buró sa
Escuelas Públicas*

VICENTE OROSA
*Kanhi Sekretario sa Obras Públicas
ug Comunicaciones*

EDUARDO QUISUMBING
Director sa Museo Nacional

LUIS MONTILLA
Director Ehekutivo

VEDASTO G. SUAREZ
Puli Direktor ug Kalihim

Komite Sa Mga Publikasyon

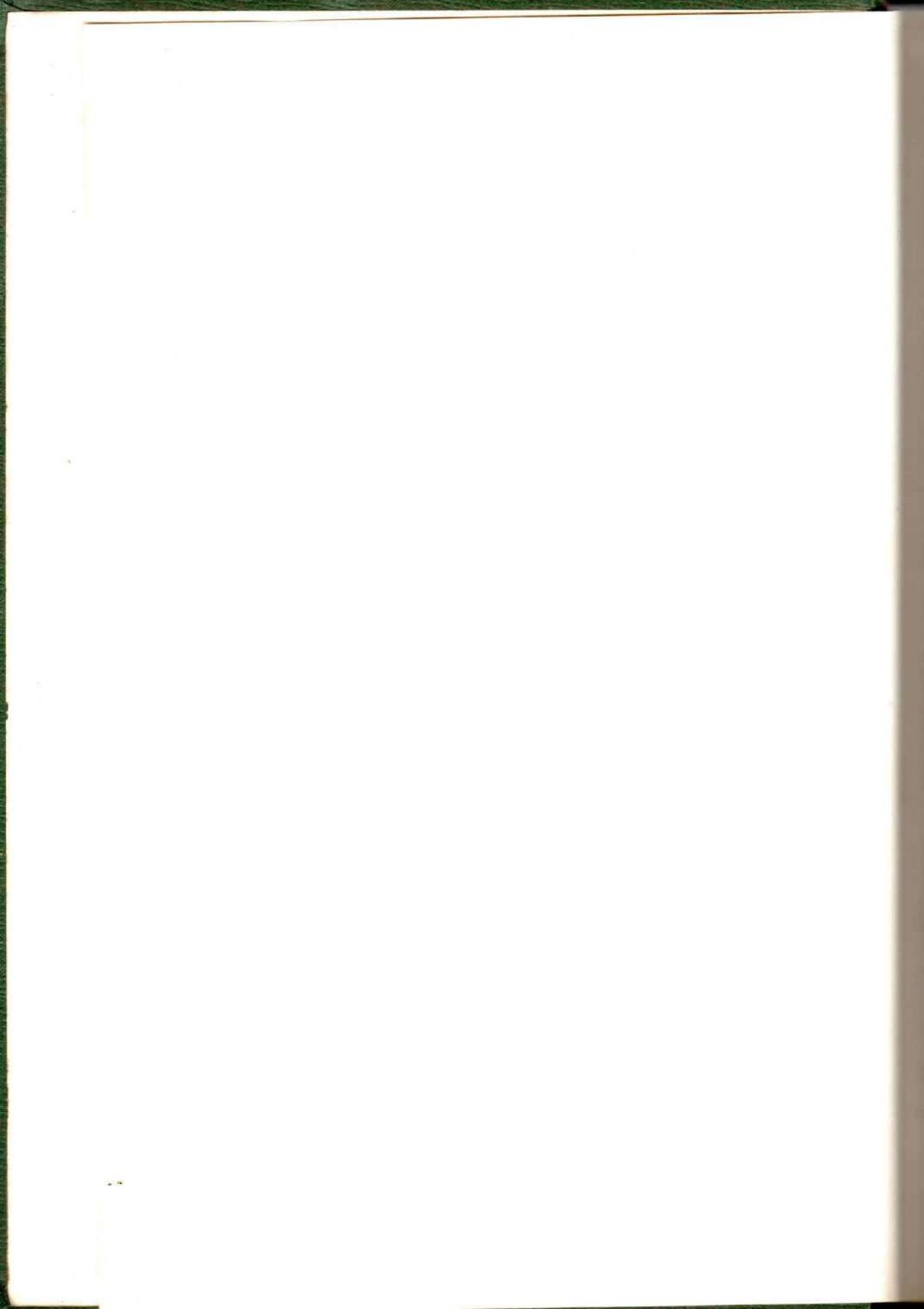
LEONCIO LOPEZ RIZAL, sakop

LUIS MONTILLA, sakop

JOSE P. BANTUG, sakop

VICENTE DEL CARMEN, kalihim

Mga Basahón Sa
COMISIÓN NACIONAL SA CENTENARIO NI JOSÉ RIZAL

MGA SINULAT NI JOSÉ RIZAL

Basahón III

MGA BALAK
Ni
JOSE RIZAL

PINATIK SA CENTENARIO

MANILA
COMISIÓN NACIONAL SA CENTENARIO NI JOSÉ RIZAL
1961

P A S I U N A

Sinulát ni VICENTE C. PADRIGA

SUKÁD sa linghod pa ang iyang panuigon, sa dihá nga walá pay igong bangkaagan ang salabutan ni Dr. José Rizal, daan na siyáng nagahan-ay sa iyang mga sinulát, sa mga pulong mananoy ug matagming nga iyang ginaugoy-ugoy sa labiháng pagtahod ug lakad nga pagbati, arón kini iyang igahalad sa alampuanan sa iyang Yutang Natawohan!

Ang talagsaóng kinabuhi ni Rizal, malisód igahibalag sa bisan diing suoka sa mga maalam kanasuran sa kalibutan, sanglit ang Kalág nga iyang ginahambin, gimatutó man sa *Maná* sa pagkamabination sa Yutang Natawohan, nga sukád sa kapanganuran sa langit, gidunol kaniya sa dakóng kalooy ni Bathala, arón mahimo siyáng Bayani sa iyang Lungsod.

Maóy hinungdan, nga ang tanáng balatian ni Rizal, waláy bahin nga giliatán sa mga putling pag-amping sa iyang kaigsoonan; ang tanáng kaugatán sa iyang kasingkasing, natumog sa tumang paghigugma sa Yuta niyang Natawohan.....

* * *

Si Rizal maóy usá ka tawo nga dili dumadagsang, si Rizal maóy usá ka tawo nga talagsaón!

Ang ngalan ni Rizal, sama sa usá ka nihít nga Bitoon sa atong kalangitan, nga magasubáng lamang sa kapunawpunawan sa matagpilá ka gatós ka libo ka tuig.

Sa kalangitan sa atong Lungsod, ambót kon aduna pa ba kaháy laing Bitoon nga Rizal nga mosubáng arón pagpanabyag mga bulawanong kahayag sa kagabhióng mangitngit sa Pilipinas.

Sa tanáng mga Bayani sa kanasuran sa tibook kalibutan si Rizal maó da tingali ang sangkap sa hapit tanáng kahibaló nga mahimo pag-angkon sa tawo.

Mahimo nga si Rizal walá madunggan sa iyang pagka Mananambal, mahimo nga si Rizal walá mabantog sa iyang pagka Magpipintal, mahimo nga si Rizal walá masangyaw sa iyang pagka Bayani, apán... ang iya lamang pagka Magbabalak nga giilá ug gisaalog sa tanán gumikan sa iyang balak *Katapusang Panamilit* nga iyang nasulát sa dayon na siyá patya sa mga lampingasan, igo na kaayo nga makapabantog kaniya sa tibook kalibutan!

.....
Katapusang Panamilit!

Buot kong tukibon ug isaysay, ang lintunganay sa halawom balatian nga gihimong kasangkapan ni Rizal, sa pagsulát niya ning mga balaka!

Pagkadakó sa akong pangahás!...

Hilom, nagtungók kong Kalág! Hunong, haguká kong Dagang!....

Kinsa ang makahimo pagtukib, sa usá ka balatian nga dili matugkad ug matukib!

Buang ang tawo nga mangahás sa paghimo niini, kay ang

paghimo sa ingón, maóy paghimo sa usá ka butáng nga dili gayód mahimo!...

Kay ang lamdag nga dihá sa kaisipan ni Rizal sa pagsulát niya sa *Katapusang Panamilit*, lamdag man nga giwag ka-niya, gikan sa kalangitan!

Ang diwa nga gisul-ob ni Rizal niadtong higayona, dili iya, kon dili diwa nga kaugalingon ni Bathala!

* * *

Sa Akong Gihiklingan!

Pagkasubó nga sud-ongon, sa dapít nga awa-aw ug mami-ngaw, sa diyutayng suók sa Dapitan, nga gihiklingan ni Rizal, sa paghingilin kaniya sa waláy puangod nga Kagamhanan sa mga Katsila!

Sa unsang salaa nga gihinginlan man si Rizal?

Sa salá sa paghigugma, sa pagbating lubós sa Yuta niyang Natawohan, sa pagpanalipod niya sa gidaugdaog niyang mga igsoon, ug sa iyang pagtutól sa mga balikóng buhat sa Agalon, nga nagpatuyang sa iyang kangil-ad paghimog daghang mga kalapasan!....

Sa paghubit ni Rizal sa alaot niyang kahimtang niining paghingilin kaniya, iyang nabatbat sa labiháng paglayaw sa hunahuna ang tanáng kamahinuklogon sa iyang kinabuhi, ug ang makapatingalang talan-awon sa Kinaiyahan!...

Gikinahanglan ang maigmat nga dagang sa usá ka linamdagang Magbabalak, ang hinay ug matulon-anong pagpalandong sa usá ka Alamagon, sa usá ka Langitnon, arón ang tanáng mga alantuson, ang tanáng mga butáng nga makita, ug ang tanáng manghitabó niadtong labiháng kapaít sa hingilin ni Rizal, ikapintal ug ikag-asoy sa mga bulawanong mga balak!

* * *

Sa mga balak ni Rizal nga atong mabasa niining basahón, atong masihág kanila nga durohá diay ang iyang Kalág. Sahi siyá sa giingón ni Victor Hugo, *nga bildo sa kahumok alang sa paghilak, ug asero sa kagahi alang sa pagsukol*.

Kay sa mga butáng nga angay higugmaon, sa mga butáng nga angay kaluy-on, ang kasingkasing ni Rizal, sa usá lamang ka taphaw nga pagtukbil kaniya, mutagók gilayón ang daghanang mga luha sa pagbati....

Apán, sa mga butáng nga angayáng santaon, sa mga butáng nga angayáng sumpoon ug suklan ingón pananglitan sa pangulipon, panaugdaog ug pagpugóng sa katungód sa mga lungsoranon, si Rizal, sahi kang Kristo, adunay mahapdos nga pudlos alang sa mga banyagang maghugawhugaw sa Simbahan sa Lung-sod.....

* * *

Ang atong Bayani walá kaayo makasulát ug daghang mga balak kay kiní dili man maó day iyang giatimán sa iyang kinabuhi, ug kapín pa usáb, sayó da kaayo nga siyá namatay. Apan bisan pa niini, siyá nakahimog mga matahóm uyamot nga mga balak, ingon pananglit sa *Katapusang Panamilit*, *Sa Akong Gihiklingan*, *Sa Kabatan-ong Pilipinhon*, *Gipangayoan*

Akong Mga Balak, Sa Akong.... ug Sa Mga Bulak Sa Heidelberg.

Tungód ning mga balaka, si Rizal takós ta na ikagtandi sa mga Dagkung Magbabalak sa Kalibutan, ingón kanila kang Dante, Manzoni ug Milton sa Italya, kang Alfredo de Musset sa Pransiya, kang Puzsikin sa Rusya, kang Mickiewicz sa Polonya, kang Herculano sa Portugal, kang Petoefi sa Hungarya, kang Egleuschloeger sa Dinamarka, kang Calderon ug Quintana sa Espanya, ug sa ubán pang mga magbabalak nga nabantog sama kang Goethe, Racine, Byron, Chateaubrian, Lamartine, Leopardi, Heine ug Victor Hugo.

* * *

Balikon ko, dili daghan kaayo ang mga balak nga nasulát ni Rizal.

Apan alang sa usá ka Magbabalak, walá kinahanglana ang gidaghanon sa iyang mga sinulát aron siya mabantog.

Usá ka balak niya nga maayo, nga punó sa mga tugbawng panghunahuna ug kamananoy, igo na kaayo nga makaghatag kaniyang kadungganon, igo na kaayo nga siyá pagahandumon hangtud sa kagihapunan.

Ug dili usáb nato malimód, nga sa mga balak ni Rizal adunay pilá ka buok nga maingón nato nga binata, kay silá nasulát man niya sa iyang kabatan-on. Apan... unsa bang mga bina-taa, nga molutáw man gayód ang dakó niyang paghigugma sa Yutang Natawohan!...

* * *

Gikan sa mahinuklogong pagkamatay ni Rizal, pagkamatáy nga waláy laing hinungdan kon dili ang pagpanalipod sa mga balaanong katungód sa iyang Lungsod ug lubós niyang paghigugma sa Yuta niyang Natawohan, nga gidaugdaog sa mga lampingasang Katsila, ang mga Bisayá nga dili maantigong muginatsilá, walá gayód makahigayón pagbasa sa kadaghanan sa mga sinulát ni Rizal, sanglit kiní silá gisulat man niya sa pinulongan ni Cervantes...

Sa pagkatukod sa "Rizal Centennial Commission" nga maóy Kapunongan nga gihimo aron paghikay pagsaulog inigdangat usá ka gatos ka tuig sa pagkatawo ni Rizal, natudlo akó nga maóy maghubad ngadto sa binisayá sa mga balak ug ubán pang mga sinulát ni Rizal; niana magpasalamat akó sa maka-libo, kay kaniya hikaplagán ko ang higayón sa pagtimboy sa diyutay kong lugás nga hinabang, sa panlimbasog pagpasabót sa mga kaigsoonan tang bisayá sa mga sinulát sa atong Bayani...

Ug karón, ania kiníng basahón, itugyan ko sa mga kamót sa kaigsoonan kong Bisaya, ug... pagkadakó kahá sa akong kalipay nga gumikan sa ilang pagbasa niini, mahaling sa ilang dughan ang dakóng daob sa mga mainit nga pagbati sa ilang Lungsod, nga maóy gitudlo ni Rizal kanato, niining iyang mga bulawanong sinulát...

Ná, ania na gayód kining basahón:

Hinuktoki ninyo siyá sa mahinay!...

Palandunga ninyo siyá pag-ayo!...

* * *

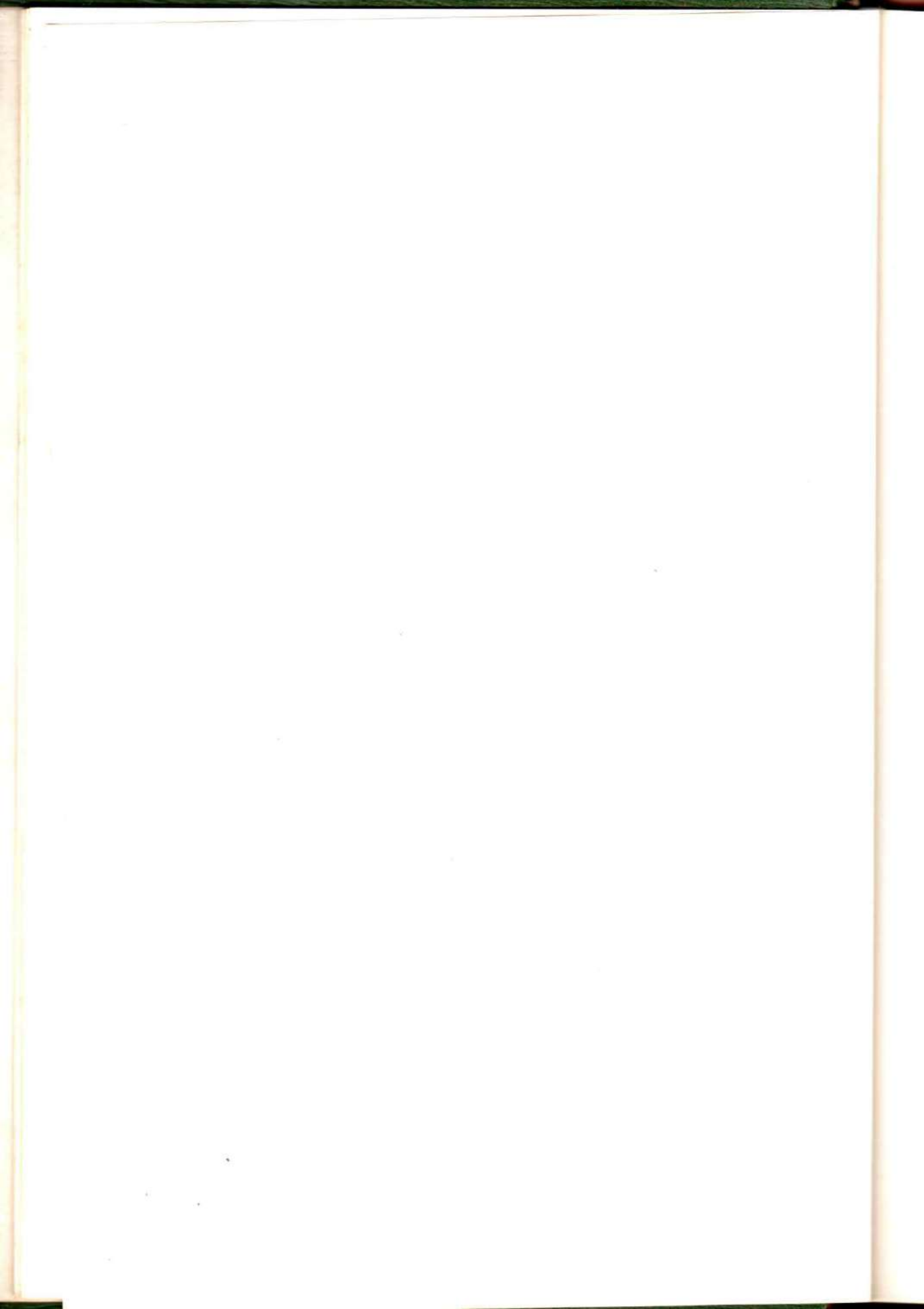
ASA PANGITAA

Pasiuna

Panid

B. Mga Balak ni Rizal

1. Sa akong mga kauban sa pagkabata	1
2. Kang bata nga Jesus	1
3. Ang pagsakay (Awit alang sa mga sakayan ni Magallanes) ..	2
4. Ang bugno ni Urbiztondo gikahadlok sa Jolo	3
5. Ug Katsila si Elcano ang unang nakahimo paglibut sa kalibutan	4
6. Pahalipay	5
7. Pakigkumboyang mahinasaon sa tinuhoan ug sa edukasyon ..	6
8. Tungod sa edukasyon nakadawat kauswagan ang yutawhan..	7
9. Usa ka handumanan sa akong lungsod	9
10. San Eustaquio, Sinakit	11
11. Ang pagkabinihag ug ang pagdaug	69
12. Pagsulod nga madaugon sa mga haring katoliko sa Granada..	71
13. Si Colon ug Juan II	75
14. Dakung kalipay sa dakung kasakit. (Sugilanong karaan) ...	76
15. Ang pagkabayani	80
16. Ang kabatan-ong pilipinhon	81
17. Si Abd-el-aziz ug Mahoma	83
18. Sa Pilipinas	85
19. Kang ulay Maria	86
20. Sa Tampi sa Pasig	86
21. Kang M. R. P. Pablo Ramon, S.J.	101
22. Gipangayuan akog mga balak	102
23. Kang Gining C. O. ug R.	104
24. Awit ni Maria Clara	105
25. Sa mga bulak sa Heidelberg	105
26. Awit sa buhat	107
27. Sa akong Magtotuga	108
28. Ang tubig ug ang kalayo	110
29. Kang Don Ricardo Carnicero	111
30. Sa akong gihiklingan	113
31. Ang bag-ong tuig	120
32. Kang Josefina	120
33. Awit sa Talisay	120
34. Awit sa maglalangyaw	121
35. Katapusang panamilit	122
36. Bulak sa kabulakan	126
37. Si Cervantes sa Argamasilla de Alba	127
38. Mga tinipsing sa usa ka balak	134
39. Leonor	135
40. Ang una kong tuga	135
41. Panamilit kang Leonor	136
42. Kundiman	137
43. Sa Tampa sa Pasig	137
44. Panagsabat sa "Africana"	138

SA AKONG MGA KAUBAN SA PAGKABATA

(Hubad nga Kinatsila ug walay sukod ni Epifanio de los Santos Sa Sinulat nga tinagalog ni Dr. Jose Rizal).

Kon usa ka lungsod mahigugmang tuman
Sa iyang pinulongan sa langit gimbut-an,
Usab manlimbasog sa iyang kagawasan,
Daw sa usa ka langgam oh! sa kahitas-an.

Tungod niana sa iyang tahum pinulongan
Paghukman ang lungsod, mga gingharian;
Ug matag molupyo dunay kasamahan
Sa uban nga binuhat nga may kagawasan.

Ang tawong ngil-aran sa pinulngan niya,
Labi nga mangil-ad sa isda nga malangsa;
Tungod niana maayo nga atong higugmaon
Daw sa usa ka inahan, pulong pilipinhon.

Ang tinagawog sama sa latin pinulngan,
Ininglis, Kinatsila, dila sa manulonda;
Oh! kay si Bathala nagtukaw sa tanan,
Naghatag katahum sa iyang paninguha.

Ang atong pinulngan sama gayud sa uban,
Katitikan sangkap sa pagsulat nga angay;
Nga nalunod tungod sa hangin manonulay
Oh! diha sa suba, sa iya nga sakayan
Sa gabiing ngil-ad wa gayuy motunhay.

KANG BATA NGA JESUS

Naunsa, ikaw mianhi, Bathala nga bata
Dinhi sa yuta sa kabus nga higdaanan?
Gidagmalan na ikaw sa kapalaran
Nga halus ka pa gani natawo ning yuta?
Sa langit nga Hari, ay, pagkasubo!
Ug midangat ingon sa timawang tawo!
Dili ikaw buot mahimong magmamando,
Kon dili sa imong toril lang magbakero?

ANG PAGSAKAY

(Awit alang sa mga sakayan ni Magallanes)

Sa masayagong adlaw,
 Sa dihang masilakon
 Si Febo sa Levante
 Malipayon nagdan-ag,
 Sa Barrameda
 Sa dakung kahimuot
 Oh, ang kadasig
 Bisan diin nagahari,

Diay sa kabaybayonan
 Mga sakayan
 Nagladlad sa ilang layag
 Paghikay sa paggikan;
 Sa kalibutang layo,
 Oh, mga manggugubot
 Uban sa ilang asero
 Managpanakas.

Tanan pulos hudyaka,
 Tanan kalipay
 Ug kadasigan
 Oh sa dakbayan;
 Bisan-asa naglanog
 Mga pagawng dahunog
 Sa mga tambol
 Sa dakung kaugdang.

Linibo ang pagpabuto
 Sa daghanang sakayan
 Sa dahunog nga maugdang
 Sa pagaw nga kanyon,
 Ug sa mga sundalo
 Ang lungsod nga katsila
 Nagyukbo sa kahinam
 Uban ang kahimuot.

Pag-ayoayo!, miingon,
 Mga anak hinigugma,
 Mga isog nga sundalo
 Sa yutang pinuy-anan;
 Limisig kabulahan
 Ang atoang Espanya,
 Sa panlimbasog
 Sa layong kadagatan.

Samtang nanghilayo
 Sa halot gininhawa
 Sa mabugnaw nga hangin
 Uban oh sa kahinam,
 Tanan nagpanalangin
 Uban sa mingawng tingog
 Sa labing bulahanon
 Maisugon nga panglihok.

Nagayukbo ang lungsod
 Katapusang higayon
 Oh sa bandila
 Ni Magallanes,
 Midayon pagpadulong
 Ngadto sa dakung lawod
 Diin magadahunog
 Ang makusog nga hangin.

5 sa Disyembre, 1875.

ANG BUGNO NI ORBIZTONDO, GIKAHADLOKAN SA JOLO

Usa ka gatus ka sakayang maugdangon
 Nga gilimisan sa hangin nga bu-otan,
 Mibiya sa Manila nga malipayon
 Nagapanaw sa dagat nga kalaworan;
 Sa hamubo nga panahon man nakita
 Sa daghang mga moros nga taga-Jolo,
 Mapahitas-on sa dayag nagpakita
 Mga bandilang gikayab sa linibo.

Tapus mahitala sa kabaybayonan
 Mga malig-ong kusganon nahibuntog,
 Ug gihiluna ang mga kanyong karaan
 Pinaatubang sa kaawayng salipod;
 Sa usa ka paningog nga gayud lakin-on
 Namulong ang Heneral: "Mga sundalo:
 "Sa inyo nga kaisug anaa mahitungtong
 "Ang pagdaug sa ganti nga makahaylo.

"Hinoon ang pag-unong akong gintinguha
 "Kay sa tinalawng pagsibog sa pagdasdas;
 "Tan-awa ninyo nga ang Yutawhan naninguha
 "Sa inyong mga maayong tuyo sa pagpanghabas."

Miingon: ug sama sa maisugong Noto
 Nga ginaliyokan sa mga makalisang linti
 Sa makusganong hangin
 Nagatisok sa bangutan ug sa subo nga binhi;
 Ingon niana ang dili mabuntog nga Urbiztondo,
 Sinunod sa iyang mga sundalo,
 Nagatisok bisan diin sa subo nga pangagho
 Binitbit sa mga kamot ang malig-ong asero.

Ug ingon sa leon sa kalasangan
 Nangusmo, sa kalisang nagahasol,
 Sa pagkita gayud sa iyang kinaham,
 Nga iyang subaron sa dakung kahangol;
 Ingon niana mga isug manggugobot
 Dinala ang makahadlok nga kalagot
 Nagapaduol sa mga kottang lig-on
 Naghatag makalilisang pagsulong.

UG KATSI LA SI ELCANO ANG UNANG NAKAHIMO PAGLIBUT SA KALIBUTAN

Kanang huyang sakayan, asa paingon
 Nga nagsungkad sa kadagatang layo
 Ug nga nagpanaw nga mapahitas-on,
 Nagpangitag mga lungsod nga lagyo?

Kinsa kanang sa lapad kalibutan
 Dili mabuntog naglatas nga maisug,
 Naggikan sa halawom nga Kasadpan
 Ngadto sa Sidlakan nga magahub?

Ma-oy usa ka ma-isug sa Espanya,
 Bag-ong Titan sa Pirene nabantug,
 Nga nakigharong sa labihang kaisug
 Sa bagyo kon magpahunong kaniya.

Mao kana si Elcano, nga maghimo
 Ug hikay sa kalibutan maglipay;
 Sa bu-ot niyang buhaton mangako
 Ug sa iyang gidak-on dili mo-iway.

Ug sama sa Aguila nga ta-as ug ikog
 Nga mausbaw nganha sa wanang sa hangin
 Sa usa ka paghilupad nga matulin
 Ug sa makusganon nga pagpanlihok.

Ug sa pagaw nga unus nga makusganon
 Magsikway sa hinurus nga malanog,
 Ug magbiaybiay mapahitas-on
 Sa mga linti sa ilang dinahunog;

Ug sama sa bukid nga masaba-on,
 Dili mabalhin bisan sa kalagot
 Sa lagpad nga Lawod nga makutawon,
 Bisán sa hanging kusug sa iyang kalaksot;

Ang di mabuntog nga Elcano, mao kana,
 Paglatas sa mga kusganong balud,
 Magmando kanila sa dakung kabantug
 Sa iyang mga sakayan nga katsila.

Siya naglatas sa lapad kalibutan
 Sa iyang kalinginon, nga mada-ugon;
 Ug sa kaisug nga dili na hitupngan,
 Kalibutan gisukod niya ang kalapdon.

Libo ka pagdaug magpurong sa imong agtang,
 Sa lungsod sa Katsila, kusganon;
 Ug sa purongpurong sa ka-anyagan,
 Tahum sa alimpatakan mo masaligon.

PAHALIPAY

"Ang mga igsoon sa imong
 asawa magpahalipay kanimo sa
 imong adlaw."

I

Kon si filomena sa mananoyng paningog
 Sa buwagawng Apolo, sa iyang nawong nanambo
 Luyo sa bugdong taas kun habug nga bukid,
 Mga huni nagpadala.

II

Usab kami sa kahimuot gayud napun-an
 Ikaw among yukboan ug sa imong balaan
 Sa mananoyng awit ug inigsu-eng balak,
 Minahal oh! nga Antonino.

III

Sa imong mga igsoon ug sa ubang kabanayan
 Dawatang higugmaon hinalangpon paningog,
 Nga ang gininhawa sa gugma nag-ingon kanila
 Mahilumon ug bu-otan.

IV

Sa buotang asawa ug binationg Emilio
Matam-is madawat mo ang ingon nga kaaghop
Ug sa iyang katam-is sa kasub-anan magpuypoy
Mga dagkung kagul-anan.

V

Ingon sa piloto, nakigbugno sa kaisug
Sa mga unos sa kagabhion nga mangitngit,
Magtan-aw nga masaligon sa iyang sakayan
Nga mahiabut sa dunggoanan.

VI

Ingon man, binya-an kalibutanong pinuy-anan,
Mga mata mitan-aw sa taas nga langit,
Ang kalipay Oh! sa mga tawo ngatanan
Amahan nga hinigugma.

VII

Ug kanamo, nga sa mahalot nga paningog
Magayukbo kanimo sa imo nga pangilin,
Panghinaot mabuhi, sa dughan manggula,
Sa kahimu-ot madawat.

PAKIGKUMBOYANG MAHINASAON SA TINUHOAN UG SA EDUKASYON

Sama sa *Hiedra* nga kumakatay
Magalikoliko sa paglakaw
Magbilikis sa *Olmo* nga hataas,
Kay sila ang magtahum sa dalag nga patag,
Usab sila nagnindot sa ilang kaugalingon
Samtang magahiusa pagtubo;
Ug kon ang *Olmo* nga maluloy-on makulang,
Ang *Hiedra* dihang makulangan sa kalipay
Dihadiha subo uyamot magkapulak;
Ingon man ang Edukasyon sa pagkumboya
Sa Tinuhoan sa kinasingkasing:
Kaniya ang Edukasyon sa dungog makakab-ot
Ug ay! sa tawong mabuta magsalikway
Sa Tinuhoan sa iya nga pagtulon-an,
Sa iyang tinubdanan mukagyo sa binuang.

Kon sa *Vid* nga dakong malabungan
Ang salingsing matul-id motubo
Ug ang iyang bunga kanato magtanyag,

Ingon man nga ang *Sarmiento* nga maluloy-on
 Magapakaon sa tanom nga maaghupon:
 Ingon man ang malinison nga sulog
 Sa kaayo maghatag bag-ong kinabuhi
 Sa Edukasyon nga gayod hingpit,
 Magatul-id kaniya sa iyang mga kahayag;
 Tungod kaniya kahumot nagaalisbo,
 Ug sa iyang mga bunga kanato naggasa.
 Kon way tinuhoan, Edukasyon sa tawo
 Daw usa ka sakayan sa hangin ginaas dang
 Kawad-an sa bansalan sa bugnong labihan
 Sa banhang tinukmod ug pagwilik
 Sa maunoson nga *Boreas* makalilisang
 Nga kaniya nagaas dang sa labihan
 Hangtud sa iyang kalunod nga mapahitas-on
 Sa mga bung-aw sa dagat nga maitukon.

Kon ang tun-og sa sayag nga langit
 Maglig-on ug magbuhi sa kabunayan
 Ug tungod kaniya, sa tahom tingpamulak,
 Manggula mga bulak pagtahom sa yuta;
 Ingon man kon ang Edukasyon magpalangbo
 Sa pagtulon-an sa Tinuhoang maamyon,
 Ngadto sa kaayohan malinawon maglakaw
 Sa tunob nga labing maluloy-on;
 Ug magahatag mga lab-as nga bulak
 Nga mahisabwag bisandiin ang iyang baho...
 19 sa Abril sa 1876.

TUNGOD SA EDUKASYON NAKADAWAT KAUSWAGAN ANG YUTAWHAN

Ang matahum edukasyon nga kinaadman
 Naghimog usa ka hiyas nga matahum;
 Nagbayaw sa Yutawhan sa lingkuranan
 Sa himayang di mamatay, masilakon,
 Ingon sa bugnawng huyop sa kahanginan
 Magalunhaw sa dagway sa bulak maamyon;
 Ingon niana ang edukasyon nga maayo,
 Makiayohon makapadaku sa tawo.

Kaniya giunong kinabuhing dungganan
 Sa tawo ug ang haruhayng pahulay;
 Tungod kaniya natawo arte ug kinaadman

Gibutang sa tawo ang pagdaug nga mahusay;
 Ingog habug nga bukid sa kahitas-an
 Nagsugwak sa suba ang lubos nga buhagay;
 Ang edukasyon maghatag man sa lakbit
 Sa yutawhan diin puyo ang kahilum hingpit.

Diin may maayong edukasyon ang katawhan
 Malabong kabatan-on lipang magtubo,
 Nga magdani sa sayup sa baruganan
 Sa tarong panghunahuna mupadaku;
 Sa mangil-ad panlihok siya mag-asdang;
 Itum sala sa iyang atubang moduko;
 Siya magtul-id mga mangtas nga nasud,
 Ug sa mga luog maghimog mga hawod.

Ug sama sa sapa nga maoy kabuhian
 Sa tanum ug sa kahoy sa kapatagan,
 Iyang mga tubig ngadto nagalimis
 Ug sa kabaskog kanunayng nagbisibis
 Sa mga suba diin sila magdahili,
 Ug sa kina-iyay walay ikadili;
 Ingon niana ang sa edukasyon maninguha
 Sa dungog magtindog hangtud pagkadugta.

Sa iyang mga ngabil tubig matin-awon
 Sa hiyas, sa kanunay nagabuhagay,
 Ug sa iyang pagtoo pagtulon-an matarong
 Sa kangil-ad kusug nga huyang nalubay,
 Nga nabungkag daw mga balud pution
 Sa baybayong walay lihok ginapusgay,
 Sa iyang panig-ingnan ang tawo makat-on
 Sa pagtungas sa kadalananang langitnon.

Sa mga tawong timawa sa ilang dughan
 Siya nagdagkot sa kaayo buhing silaw;
 Sa mananap naggapus sa mga kamot,
 Ug sa kalipay sa dughan nagagilaw;
 Nga pangitaon ang iyang tinaguan,
 Gugma sa kaayo ang iyang dughan napukaw:
 Ug mao ang edukasyon, matinumanon,
 Ang bulong sa kinabuhing talamayon.

Sama sa pangpang nagtuybo mahitas-on
 Taliwa sa kahanginang mabaskugon,
 Paghagyong sa unus ug ni Noto nga Kusgan
 Nagsalikway mga balod nga naglagot,

Nga gikapuyan na sa dakung kalisang
 Namauli sa kahilum nga nangahadluk;
 Ingon niana ang edukasyon nga nagbugtaw
 Sa maayong dalan sa lungsod sa iyang lakaw.

Sa katahum nagagilak ang mga buhat;
 Lungsod, hatagig libo ka pasidungog;
 Dan sa iyang mga anak sa dughang mangiub
 Nagtisok ang kaayohan matahum bulak;
 Sa gugma sa kaayo kanunayng naghibat
 Makakita ang namunoan ug mga ginoo
 Sa lungsod nga tul-id sa hingpit nga kaayo
 Sa Kristohanong pagtulon-an nangako.

Ingon sa bughawng Adlaw sa kabuntagon
 Nagasabyag bulawan nga masilakon,
 Ug ingon sa banagbanag nga matahum,
 Nagsabwag sa iyang bulok nga makidlapon;
 Ingon niana ang edukasyon, gatagay
 Sa tanang mga binuhat sa kalipay,
 Ug siya sa atong yutawhan nga dungganan,
 Kasidlak nagtanyag sa dakung kahinam.

USA KA HANDUMANAN SA AKONG LUNGSOD (Kalamba — La Laguna)

Kon ang mga adlaw ako nga mahandum
 Nga nakakita sa una kong panuigon
 Tipon sa usa ka sapa'ng malunhawon
 Sa tin-aw, manggingulobong suba;
 Kon akong mahandum ang hinagungyong
 Ni Favonio nga sa agtang kong tabunon
 Nagaduladula nga matam-ison
 Oh! sa labihanay nga pagmaya;

Kon akong matan-aw ang puting bulak
 Nga moburot pagkalit daw masip-ak
 Ug ang hanging kusug nga humahapak
 Buotan sa balas magaduka;
 Kon akong mahanggap sa mga bulak
 Langitnong kahumot makapahilak,
 Mangalisbo kon kanato magsidlak
 Ang kabuntagon sa iya nga suga;

Maghandum, ako subo magahandum
 Sa imong dagway, batan-ong malahalón,

Nga usa ka inahan nga mahinalangpon,
 Ay! nakahimo sa pagpatahum.
 Mahandum ko ang lungsod nga mahilumon,
 Akong kahimuot, natawhan kong naangkon
 Diha nianang suba nga mabugnawon
 Namat-an sa pagbati kong lawom.

Oh! ang akong mga tiil nga mahuyang
 Nakatala sa lasang nalandungan,
 Sa mga suba mo nga kadaplinan,
 Hipalgan ko ang kalingawang maya;
 Nakaampo ako sa imong mga alampuanan
 Sa bata pa, sa daku nga kabuotan;
 Ang huyohoy mong puno sa kabugnawan
 Milipay ning kasingkasing laya.

Nakita ko ang Magbobuhat sa gidak-on
 Sa kalasangan mong madagtumon,
 Sa imong yuta sa kagul-anang dayon
 Wala, wala gayud makaila ako;
 Samtang ang langit mo nga matagumon
 Akong gitan-aw, bisag gugmang dayon
 Wa makuwang, sa Kinaiya ko giuyon
 Ang tanan, ang tanang paghigugma ko.

Malumong kabatan-on, akong lungsod,
 Tuburang tahum sa kalipayng linghod
 Sa mananoy ug matagming paningog
 Makabalda sa kasakit labihan!
 Pamalik ning kasingkasing buotan,
 Balik kamo mga taknang bulahan,
 Balik, sama pagbalik sa kalanggaman
 Inigbuklad sa kabulakang tanan!

Apan ay! Adto na ako! Tukaw kanunay
 Sa imong kalinaw, kalipay ug kahusay,
 Alamagon sa katul-id nga maglipay
 Ang imong kaayo gugma magdala;
 Kanimo akong mga maayong tinguha,
 Kanimo ang kanunay kong pangilaba
 Sa pagkat-on; sa langit hinaut unta,
 Sa kaayo, magmakanunayon ka!

SAN EUSTAQUIO, SINAKIT
ANG DULAAN MAGPAKITAG USA KA HAWANAN
SA PALASYO NI ADRIANO NGA DUNAY
MGA LAWAK SA TAGSA KA MGA
KILID

Unang Yugto

Gula I

Cornelio ug Metelo

Cornelio.

Miabut ang adlawng ngil-ad, adlaw nga masulob-on
Alang sa akong mabangis, mga pintas nga kaaway:
Panahon sa kahadlok nako sila makat-on,
Igo na sa pag-upoy sa labihang kalaay.
Miabut na ang sigang Adlaw sa dakung panimalus;
Kinsay makapabulag paghimo sa akong bukton
Sa akong mga kapungot, sa kalagot kong bug-os?
Sa iya nga kahimu-ot kasubo akong bation.
Nagkadool nga mapintas ang kaparang nga
Eustaquio;
Daku ang iyang buhaton alang sa iyang kadaugan,
Kaniya ako mubalus sa banyagang Pangulo
Daghang mga kaparot aron siya kaulawan!...

Metelo.

Apan, nganong nagsugnib ikaw ug kaligotgot
Nangandam ka kaniya ug daghang mga la-ang?
Kon ikaw, sa imong kaaway kanunayng makalagpot,
Kanunayng mananaug sa daghang pag-awayan...
Kon ikaw nagagikan sa daghang pintas nga away
Ug ang hawod mong kaisug sa tanan gikaintapan...
Pahi-uyon, higala, pahi-uyon kanunay
Sa imong maayo nga palad malipayong gidulngan.

Cornelio.

Pagdaug nga alang kanako, kanako iyang gikawat,
Kaniya ang purongpurong gitaod sa iyang agtang;
Sa mapintas kong kaisug si Trajano misupak
Ug sa ako nga pagtu-aw bungol ang kalangitan.
Ang angay nga pagdala sa kasundawhang maisog
Nga ako nga ginahimo, si Eustaquio usab aduna.
Kay ingon sa nakita, sa kusog nga kasulog
Sa malig-on nga kotta siya nagsuod pag-una.
Kaha ako motungina nianang panamastamas

Nga dili manimalus sa dungog kong mawagtang?
 Uban sa gamay ng Tito ug Trajanong mapintas
 Didto ako sa kanunay uban sa panggubatan;
 Aron sa pag-alagad kanila ako mitungas
 Sa kabukirang habog kay sila akong unungan.
 Mipakita akog kaisug, dungog akong nakab-ot;
 Apan, ay! kang Eustaquio, sa iyang mga sundalo,
 Nagapalabi sila aron ako maglagot,
 Sa among mga pag-asdang, sa mga Dacio ug Parto:
 Sa sayag nga Danubio sa manggubatong tampi
 Angayang igahatud ang daghanang romanhon,
 Aron sa pagpakita sa kaisug kong magahi
 Ug kanhi ila nang naila sa dugay nang panahon.

Metelo.

Sa imo nga kapalaran ikaw makapahimuot;
 Sa imong labihang kaisug ila kang pasidunggan,
 Oh Corneliong dakuan, napun-an sa kahumot
 Sa tanang pagdalayeg ikaw ginatanyagan!
 Ikaw nagpahimulos sa matahum nga lungsod
 Nga ang hari nagahatag tungod sa imo nga alagad,
 Ug karon siya nasina sa pag-usbaw mong tuod,
 Kay ikaw nagtagamtam karon sa maayong palad.

Cornelio.

Bu-ot ka nga ang pagdaug dili pagkasinahan?
 Mao kini buhaton: himua ang pagbu-otan...
 Apan ako romanhon, natawo nga buotan,
 Nia sa kasingkasing, way dapat ang bulahan.
 Sa pagbalik ako angay sa bag-ong pagdalayig
 Pagparot sa kaparang sa mabangis nga Eustaquio;
 Kay kon siya maparot maako ang ilang pagsalig,
 Himoon akong Heneral sa tanan nga sundalo.

Metelo.

Sa pagparot kaniya di ka gayung kahimo
 Kay buotang pag-alagad gihimo sa yutawhan;
 Kapin pa iya nga naangkon pagdaug nga nahimo
 Nga sa mga romanhon nakahimong bulahan.
 Unsaon mo pagbuntog sa tawo nga naghimo
 Daghanan nga kadaugan kaniya nakabantog;
 Ang imo nga mabuhat sa limbong da paghimo
 Daghang pagbutangbutang aron siya mabuntog.

Cornelio. (Misagbat siya)

Dili ang paghimog limbong, dili ang panamastamas

Buot ko nga ipahamtang alang sa iyang kapukan;
 Apan diay mawagtang ang iyang mga hiyas
 Kon sa ako nga kabangis siya pagalandungan.
 Ug mahimong gabii sa labihang kangitngit
 Ang lubos nga kahayag sa iyang kahimayaan,
 Kon ako nga mapukling sa kapangpangang lag-it,
 Ang iyang purongpurong sa agtang gidayandayan.

Metelo.

Dan, nagadahum ba ikaw nga imong ihibalag
 Sa iya nga kabuotan usa ka sala nga hungog,
 Pintas ug talamayon nga takus makalarag
 Nga sa iyang kapalaran sa bung-aw makahulog?
 (Kon ni Escipcion and sala, oh, sa mga romanhon
 Gihatagag pasaylo, tungod lang kay gihandum
 Ang daghan nga pagdaug nga kanhi iya nga
 naangkon:
 Sala niya maoy ganti; nabalit-ad ang hukom).

Cornelio.

Mahimo nga akong himoon nga subo nga paghilak
 Kining mahimayaon pagdaug nga iyang naangkon;
 Apan yauna, hibaw-i, sa hadool nanaggilak
 Nanagpadulong nganhi daghanan nga romanhon.
 Metelo, ayawg saba, hilum, ayawg panulti
 Sa atong gikasultihan dili pa dugay, hilum.
 Kon imo akong tabangan sa ako kanimong sulti,
 Sa walay duhaduha, sa ganti ikaw mahiagum.

Gula II

Claudio, Flavio ug uban pa

Claudio.

Pakig-uban kanako sa kalipayg kasadya
 Akong mga higala, kay sa tanan nga gubat
 Kita man mananaug...

Metelo.

Claudio, naa ka diha?

Claudio.

Salamat kang Bathala ma-oy akong tinguha
 Kay pagkita kaninyo ay, karon nibalik pa ako...
 Kapalaran kanato diay pa nagapangga
 Kay matahum pagsulay naa sa mga romano.

Cornelio.

Oh, Claudio! gibati ko ang bahin sa pagdaug
 Batok sa mga Dacio, kay ang atuang Roma

Nahubog sa kalipay sa ngalan lang midaug:
 Nagladlad sa bandila ug di mabuntog nga Aguila.
 Ug, ay! ang mga Parto nga intawon mapaubsanon
 Nagaduhig na lamang di matarong kahadlok,
 Gilayon nagpangagyo dala ang kamasulob-on,
 Matuod nangaparot apan hupong sa kaisug.

Claudio.

Unsa kadtong giingon mo? Ikaw nagduhaduha
 Sa labihanayng kaisug sa hanas tang Capitan?
 Sa atong kasundalohan usab ka nahingawa?
 Pangutan-a sila kon, ang kabatok, sa ngalan,
 (Nagatudlo kang Flavio)
 Nagpangagyo sila, kun sa kaisug bang labihan.

Flavio.

Kang Jove ug sa panghabas sa hait tang mga espada
 Sa maisug tang Heneral, dinha gayud maggikan
 Pagladlad sa bandila nga ang kaaway natingala
 Ug sa ilang kahikugang dayon nanagpanagan.
 Nakita ko, Cornelio, sa makisum pagsulay
 Sa giduhaduhaan mangilngig nga pagbugno,
 Ang tanan nga romanhon nanluspada, daw minatay
 Sa labihan nga kaulaw sa natad nanghidugmo.
 Kaigmat pagkasundalo sa kusug ug kaisug
 Sa kanunay nagaasdang ang pintas mag-aaway,
 Way binuhat nagpuyo maghimog pakigbisug
 Sama sa gipakita sa Heneral pag-away.

Cornelio.

Kana maoy pagtoo ni Adriano kang Eustaquio
 Gigahinan sa dungog sa maisug nga bayani;
 Ngani ang mga kapaitan sa gubat nga mahimo
 Halus may mga bunga kita kanilang maani.

Flavio.

Tanan didto maggikan sa gubatnong kaisipan
 Sa di gayud mabuntog kay hanas nga Heneral;
 Nga takus nagamando sa igmat kasundalohan
 Nag-away sa kadasig bisan sila magpinal.
 Ug hugut nagagunit sa bangkaw sa iyang kilid
 Mabangis nagapaagas dugo sa mga dughan!
 Mga patay ug samdan makitang mamutalid
 Kon siya man naa sa kaawayng daghanan.
 Walay bangis nga Marte nahimugso ning yuta
 Laing kusgan kaniya sa kahanas mulabaw,

Sa pagtahod nahupngan tungod lamang niana
Ang mga Dacio ug Parto nga sa dugo gi-uhaw.

Cornelio.

Ayaw lamang kahadlok pagdaug bayran siya.

Claudio.

Gibati mo ba kaha nga si Eustaquio angayan ba
Sa ganti nga igahatag sa atong daku nga Adriano?
Apan bisan kanimo, ni Cornelio ipadala
Ang ganti, kon imo man ang pagdaug nahimo.

Cornelio.

Wa ko kana batia; kon sa panag-awayan
Oh ang mga bathala sa pag-adto wa mouyon;
Apan ang ginahimo si Eustaquio pasidunggan
Dinhi niining Dakbayan, pag-antus di ko maangkon;
Hinoon tinguhaon ko nga sa dakung pangilin
Pagpasakit kang Jove, si Eustaquio makatambong
Aron ang tibook Roma kaniya magpabilin;
Ug nga madawat niya ang ganting ginahandum,
Ganti nga sa iyang buhat mao gayud ang angay...
Adto ako kang Adriano, kay sa iya nga kaisipan
Didto kita makat-on. Kanako ikaw ba mouban?
(*Kang Metelo*).

Gula III

Si Claudio ng Flavio nag-inusara

Claudio.

Gayud nahiabut na, kita, sa ato nga yuta,
Tapus ta isalikway kaulangan nga daghanan;
Gibati ang kasakit sa gubat tang natala,
Ug karon na kalinaw ang atong hiaguman,
Sa kadaplinang mingaw sa suba sa Danubio
Nga sa labihang away didto atong ginahimo
Sa dugoong panggubatan batok sa mga Dacio,
Sa ako nga kayutaan panan-aw gibalik ko.
Karon, nakita ko ikaw, yutang labing bulahan!
Gitumban ko ikaw karon sa tiil pinahaluna!
Karon gisud-ong mo usab kottang tag-as labihan
(*Kang Flavio*)
Nga naglibut sa Roma nga sa gahum natina,
Usab imong masud-ong mahal nga dayandayan
Nga sa kasimbahanan karon gipahaluna.
Ug ikaw magatambong sa balaang paghalad
Tungod niadtong pagdaug nga uyamot halandumon,

Nga sila sa imong maisug kasundawhang may palad
Gitambungan, nakita mo ang ilang kabililhon.

Flavio.

Ikaw maoy romanhon nagpuyong malipayon
Sa Roma, diin nakita mo ginikanang mahal,
Yutawhan, kahigalaan ug mga sulogo-on
Sa mahalot pagbati kanimo nagapiyal.
Ako, ako dili, Claudio; palad nga di matu-is
Kanao nagpalayo sa mahal kong amahan;
Mao bitaw'y hinungdan panimalus mabangis
Mao karo'y naglihok sa nag-antus kong dughan.
Kasingkasing kanunay sa buhing paninguha
Nagpangayo sa langit nga ang amahan ko iuli,
Busa ang pagkasundalo maoy akong gikuha
Aron pagpanimalus sa amahan ko naglaksi.
Sa dagkung gingharian sa mauswagong Oropa
Gipangita ko siya hangtud sa panggubatan,
Kay sa akong kabatan-on hidunggan ko kaniya,
Mga bugnog ka-away, kamatay nga labihan.

Claudio.

Mahimo ang kasingkasing, oh, Flavio, sa imong
dughan
Nga wa gayud malimot sa nawa mong amahan
Bisan pa sa midasmag kaguol nga daghanan,
Pagpangita kaniya wa ka gayud paliban.
Kon amahan mo buhi tingali sa mga anak
Nga maayo nagahandum, ug, daku nga kalipay
Sa subo niyang dughan gayud makapabuak,
Kon iyang ihibalag mga anak nagmahay.
Apan, Flavio, tingali, bisan sa panggubatan
Sa maayo mong amahan ikaw nagapangita;
Apan siya nalimot bisan pa sa imong ngalan,
Bisan pa sa imong gugma, wa na sa hunahuna.
Pahitas-ong panahon kaniya nagapala
Sa amahanong gugma nga duna sa iyang dughan,
Ingon sa kabuntagon sa iyang silaw nagkuha
Sa daghang mga landong pandong sa kalibutan!

Flavio.

Tingali kaha, Claudio, sa daklit nasayup ka!
Ang akong kasingkasing sa paglibot sa panahon,
Paglimot makahimo sa daku nga kataka
Sa naghatag kanao kinabuhing masayon?
Ang iya nga panagway ug ang iyang pamayhon

Tinuod nalimot na ako; apan oh! ang pagbati
 Nga sa subo kong dughan kanako iyang gipaangkon,
 Sa putli ko nga kalag... ay, walay makalaksi!
 Dan, tan-awa da, Claudio: Gipanlimbasugan ko
 Siya magmalinawon, gumikan sa pagbati
 Kanako iyang gihatag; nan, kon niana di na ako,
 Siya kanako moingon: mabudhiong pinili!

Claudio.

Ang tam-is mong kinaiya, binati ko nga Flavio,
 Maoy lig-ong baligtos nga kanato naggapus;
 Nga mahibalik ka unta pagkita kang Eustaquio,
 Kay siya mibati usab sama kanimo, gaantus.
 Apan kon di mo igkita, muadto ikaw bisag asa?
 Angay ka lang mahimuot dinhi sa atong yutawhan
 Sa pagmahal kanimo sa kasundaluhan ta,
 Sa labihang kalinaw, sa maayong kapalaran.

Flavio.

Sa ako nga kapalaran buot kang mahimuot ako?
 Bisan wa ako masayud sa amahan ko gipuy-an
 Tingali bag nag-antus ang gulang amahan ko
 Sa libo nga kasakit ug daghang kagul-anan! . . .
 Unsa kaha ang kahimuot kon galing makabalag
 Sa usa ka nawa nga anak ang binating amahan,
 Sa iyang mga hinabang kagulang makadangat
 Sa kabaskog sa buotan nga anak nga iyang hipalgan,
 Salipdanang malig-on batok oh sa kadautan . . .
 Tungod kaniya oh Claudio, paglalin andam ako
 Ning yuta nga binyaan; malipayong pagsud-ong
 Sa binating amahan ug kanimo man Claudio;
 Ang lapad kadagatan akong pagasulongon,
 Ang tanang mga tampi tanan pagbaktason ko;
 Bisan asang dapita magalatagaw ako
 Aron lang pagpangita sa amahang gihinugon.

Claudio.

Paghibalag kaniya makapaniguro ikaw?
 Ug paggakus kaniya aduna kay paglaum?
 Ug ning pagkabutanga sa imo nga paglatagaw
 Ang buotan mo nga Claudio biyaan mong
 maghukdong?
 Hayan giagaw ni Jove ang gulang mong amahan
 Aron makig-unong ka sa puy-anan kanako;
 Sa dakbayan maghulat ako sa imong kabuotan
 Aron ka magpakita pagbalus nga ma-ako . . .

Ug ikaw, mabudhion! kay sa walay kahusay
 Biya-an mo lang ako? Kang Claudio sa pagtabang
 Dili ka usab maghimo? Ug pagbati mong lunsay
 Ingon mo di-ay niana kanako pagsagubang?
 Nagbugalbugal ka lang sa paglaum gibati
 Gihatag ko kanimo? Kon atong igatanding
 Gugmang gipasundayag sa amahan mong pinili,
 Apan gibati ko ikaw sa tibuok kasingkasing;
 Apan tan-awa Flavio: Kon siya naglatagaw
 Unya imong ihibalag; kon siya makakita
 Kanimo, ug wa makaila, unsaon niya pagtuaw
 Nga ikaw sa iyang kaliwat? Unsa may iyang sala?
 Unsa may mga ilhanan ihatag mo kaniya?
 Kawang lang pangitaon mo siya bisan asa...
 Ug naningkamot ikaw sa imo nga kada-utan...

Flavio.

Hayan mga bathala may adlaw kang mamati
 Sa subo kong pagtu-aw, mabinationg ampo,
 Aron ako lipayon sa amahan kong binati
 Nga magtan-aw kaniya sa kahimuot madigo.
 Sumala sa akong giingon dan maoy usa ka ilhanan
 Nga kaniya gibulag ako sa kabatan-on,
 Daplin sa usa ka suba di-in ako gibutang
 Sa diha nga milabang siya sa tubig nga lawm.
 Sa diha ako sa tampi sa wa ko siya makita
 Tungod sa daghang tanum, sa silingan nga bukid;
 Sa kalit nagpangabut nakutaw daghang tubig
 Nga mikaylap sa suba sa tanan niyang luna.
 Ug pagtan-aw kaniya wa na ako makahimo;
 Sa hitabo kanako naghunahuna hayan
 Ang subo kong amahan, nga gayud patay na ako,
 Kon dili sa pagsanap, sa gutom nga labihan.
 Nga ako mamatay na unta; apan ang mga langit
 Kanako maluloy-on; didto sa katubigan,
 Usa ka maghahayop, sa patay na ako hapit,
 Nagaluwas kanako, nga wa nay kalibutan.
 Ug ako iyang gidala pagdali sa iyang payag
 Nagahimo kanakog inigsoong pagsagup,
 Ug sa dihang hiulian sa kalagsik ang kalag,
 Bangkaw akong gilani aron sa away pagdangup.
 Pagnunot mahinangpon sa atong mga bandila
 Dinha ako sa kanunay; mga Aguila ug romanhon
 Usab akong gisunod sa maitusong pag-ula
 Sa dugo didto sa Istrio ug, Danubiong panggubatan...

Diin, madaugon, mipauli ako sa imong yutawhan.
 Kaninyo ania ang akong mga subo nga ilhanan
 Nga sa pagpamatood kaninyo makadumdom
 Kon sa kapulihayan siya inyo mang hikit-an
 Sa natad, kun sa bugno, sa mga gingharian...

Claudio.

Oh! ania si Adriano ning kilira... Hilum!

Guia IV

Si Adriano ug uban pa, kuyog sa mga maghuhokom.

Adriano.

Oh, hain na ang Heneral?

Flavio.

Sa bugno siya gikan.

Adriano.

(Nag-atubang kang Claudio) Lakaw sa una nga lawak...

Ingna, dali, muari siya.

Flavio.

Ginoo, siya uyon man

Sa pag-anhi kanimo.

Adriano.

Malipayon ka, Claudio, kay wala mahisupak

Ikaw sa dakung kaisug kang Eustaquio!

Claudio.

Ang iyang mga buhat wala pa igkita

Uban kang Tito'ng gamay nahi-abut na siya?...

Gula V

Eustaquio, Tito, Metelo ug uban pa.

(Sa pag-ingon ni Adriano:—Adto na ako, Eustaquio—... nanagpanulod ang tanan gawas kang Eustaquio ug Tito)

Adriano.

Oh buotang mananaug sa mga masupilon!

Sa pagtan-aw kanimo, Eustaquio, ako mibalik!

Oh, kanang mga Dacio, nga mga masukolon

Ang ilang kasabutan sa kalinawng hingpit

Sa kalit lang gigisi... Nagbalda sa kahilom

Sa tanan nga romanhon nga puno sa kalinaw...

Ug karon, silang tanan hino-on nahi-agum

Sa usa ka kaparotan nga silang tanan naulaw.

Si Adriano matarong man ug maantigong muhatag

Sa himaya, sa kusgan nga kalit nagapukaw

Sa iya nga kaisug aron, yutawhan di malarag

Ngadto sa kabung-awan sa kaulipnang makaulaw,

Didto sa Herusalem, didto ako nimo maila

Kanhi batan-on pa ako. Sa imo nga panlimbasug
 Mga dagkung pagdaug gihulat ko kanila;
 Apan milabaw ikaw sa akong mga gipaabut.
 Daghang mga senturyon ipadala ko nganhi
 Aron kuyog kanimo mangadto sa simbahan.
 Diin dagkung paghalad pagahimoon dinhi
 Nga ikaw gayuy mangako, di mo kalikayan...
 Kon ang Roma ug Imperyo sila nanagpadayag
 Sa ilang mga kalipay tungod sa imong pagdaug,
 Sa dakung kahimuot, kang Jove ingon man usab
 Angay kang pasalamat, kay siya niini ang nagbuot.
 Kon matarong pagmahal nabati mo kanako,
 Ikaw sa Kapitolyo labaw imong madawat
 Sa atubangan sa Imperio oh sa Senado nato
 Ang daghanang pag-ila sa bantug mong kaliwat.

Eustaquio.

Nianang ganti, oh Ginoo, sa pagpaabut dili ako,
 Tungod sa daghang daug batok sa Dacio!
 Mao day pangayoon ko mahal nga Ginoo,
 Nga mahimu-ot ka sa way pulos kong tampo.
 Sa pagdapig kanimo naa ako sa ako nga kaisug,
 Igo nang makaparot sa pintas mga parto;
 Paggamit hinagiban sa dakung panlimbasug,
 Kang Tito ug kang Trajano dinha nakat-on ako...
 Ug karon, sa imong trono, ania ang panlimbasug,
 Sumala sa gitudlo kanako sa paggubat;
 Kadaghang pasidungog, kadaghan nga kabantug...
 Labihan pagkadaku sa ako diayng alagad!
 Apan oo, sagupon ko natad sa pag-awayan
 Diin ako magabugno sa ako nga mga kaaway,
 Kay ako wa makat-on pagsalikway'ng labihan
 Sa akong mga emperador sa kagamhanang tibway...
 Ang maayo nga sundalo, angayng magpakamatay!

Adriano.

Dan tan-awa, Eustaquio, miingon mga pangulo
 Nga gisunod ka hangtud sa imo nga kampamento;
 Sa imong kasundalohan gidayeg ka pag-ayo
 Nianang imong kabuotan sa imong pagkapangulo,
 Pagkamasupilon wa, ang dughan mong buotan
 Bisan sa ilang paglipot wa ka mahimong dautan;
 Apan ikaw mi-uyon nga angay kang pasidunggan
 Nga ang Roma magagasa sa iyang kasundalohan.

Nakita mo si Jupiter nga maoy usa ka amahan,
(kang Tito)

Tito, naghatag kanimo daghan nga kaayuhan;
Angay mo nga pagasundon, kangkinsang kabulahan,
Buotan murag romanhon, isog sa panggubatan.

Tito.

Maoy akong mahimo paghigugma kaniya,
Kay bata pa man ako! Kon ang mga katuigan
Nako maghatag kusug, mahanas ang kinaiya,
Akong paninguhaon pagsunod sa iyang lakang . . .
Apan oh, samtang una, ang pagsunod sa trono
Sa ako nga kinabuhi maoy pagatumanon ko.

Adriano.

Dali, lakaw Metelo, ug ingna ngadto ang pari
Nga ang harianon kong sugo tumanon niya dayon,
Ug nga iyang pag-andamon tanang kinahanglanon
Sa balaang paghalad sa labi nga madali.
Tugtan ko ikaw, (kang Metelo) Metelo, pagpahulay
sa dalan . . .
Adto na ako, Eustaquio . . . Tito . . . batang bu-otan.

Gula VI

Eustaquio ug Tito, sila dang duha, nanaglingkod.

Tito.

Oh, kadakung kahimuot! Oh, kadakung kalipay!
Kasingkasing miputok tungod sa akong gibati.
Tungod kanimo lamang, kalipayng labihanay
Nagpuno sa kalag ko!

Eustaquio.

Tito ko nga binati,

Ako usab nahimuot man; tungod kanimo lamang
Wa, wala ako malipay!

Tito.

Unsay giingon mo, amahan?

Sa atuang Emperador, tinahod nga tigulang,
Kaniya ako mitubag pagtubag nga labihan,
Bisan wa makahimuot kaha kanimo ang tanan,
Apan dakung pagtahod ko siya gilimsan.

Eustaquio.

Dili, tam-is kong Tito; nakahimuot kanako
Ang batan-on mong tubag. Usa ka hunahuna
Nga lawom sa akong agtang, ay Tito, nakapuno . . .

Tito.

Bathala, ako naghatag lang kanimog kasubo!
Oh! dagmali, dagmali ang kanimo ko sala;

Apan hibaw-i, amahan, nga ang paglipay kanimo
Mao da gayuy tuyo sa lisud nga tubag ko . . .

Eustaquio.

Pamati, Tito, anak ko: kalimti ang mga ngalan
Sa ato nga mga kaaway, ug sa kasundalohan
Usab ang mga ganti, oh ni Adriano ug sa Roma!
Tawga si Hesukristo ug pagmasinugtanon
Sa iya nga mga sugo. Tito, nagasa-ad ka
Pagkamatinumanon sa dakuang Adriano;
Sa imong tuod Bathala mao untay imong giuna;
Kon ikaw mibati pa usa ka diwa nga angay
Sa pagka-Kristohanon. Tungod sa imo nga Imperio
Makapila ko itahan, sa daghang panag-away
Sa kabatok sa Roma, kining kinabuhi ko;
Usab maayo mong himoon unya sa kapulihay.
Ug karon, si Bathala nagatawag kanako
Sa usa ka dugoong gubat sa dungog sa iyang ngalan!
Dili ako makahimo paghalad ug tinuyo
Alang sa mini'ng Jove . . . ni Kristo ako gibauran;
Ug kon motutol ako nga ako man kristohanon
Magsalikway kang Jove, way sayup patyon ako
Nga usab akong tinguha . . . Ang pagmakanunayon
Sa tarong tang Bathala maoy gitinguha ko.
Ganti nga di mamatay nagpakitang masadya
Ug sa inigsoong tingog, gikan sa kahitas-an
Kanakano nagatawag. Kanako mouban ka kaha?

Tito.

Dayag na lang, amahan . . .
Kanimo ako mamatay; kanimo ako mo-unong
Sa pagtipon kanunay. Buot ka nga ako mugitib
Nga wa ikaw, ning mapait nga yuta'ng masulob-on?
Wala, walay amahan, sa Bathala magluib.
Wa kanimoy malooy! . . . Oh, wa kay kahadlokan:
Wala akoy kahadlokan, bisan mga pagdagmal,
Bisan ang kamatayon.

Eustaquio.

Kon ikaw pangutan-on
Kon sa makagagahum Jove ba ikaw naghalad?

Tito.

Ingnon ko sa way langan, oh, nga ako kristohanon,
Ug nga ako nagatamay kang Jupiter nga ngil-ad;

Eustaquio.

Oo, apan hatagan ka ug daghang mga bahandi
Ug pagagasahan kag libo ka mga ganti

Ni Adriano, samtang lamang ikaw na nagdumili
Sa imo nga tinuhoan, ug si Jove ang ipuli.

Tito.

Manumpa ako nga niana, dili ako uyon amahan

Eustaquio.

Tingali pagsalikway sa ganti mahimo mo;
Apan kon hulgaon ka sa kinabuhi kuhaan.

Tito.

Mahimo nga ang liog ko luglugon sa kutsilyo
Kay ang sa pagpasakit mao day gitinguha
Sa pagkakristohanon oh! sa kasingkasing ko.
Kang Bathala ko iampo nga ang kinabuhi ko unta
Iyang pagadawaton, ug uban kanimo akong
Madawat dakung ganti, oh ang ganti nga dayon.

Eustaquio.

Kon siya tua sa layo ayaw siya kahadloki!
Apan kon siya ania, kon bangis nga sundalo
Kanimo magahikay sa pagpatay kanimo,
Sa daku nga kalisang mukagyo ka tingali.

Tito.

Oh! dili ako mulighot, tuhoi ako, amahan ko:
Pik-on ko ang mga tuhod dinha gayud sa salog,
Ug magkanayon ako: "Ginoo dawaton mo
Ang akong kalag; tungod sa akong gugma ug pagtoo,
Sa kamatayong bangis, kaniya ako mubarog.

Eustaquio.

Si Kristo mupalungtad sa imo nga kasingkasing,
Magaluwas kanimo, Tito, kay wa kay sala

Tito.

Wala ba ikaw magaingon, si Kristo di magpukling
Kon di hinoon magdasig kanato pagpakita
Makanunayong ganti aron kita maghimo
Pagsukod sa kaaway sa lig-on tang pagtoo?

Eustaquio.

Oo, Tito, oo; Pagpa-abut kang Bathala kinahangnan
Ang kalig-on, ka-isug ug pagmakanunayon!
Pagtambong nagsaad siya sa kaniya nagtuman
Sa ilang buotang pagsakit ug kamabulahanon.
Naila ko ang mga huyang ug ubang mga linghod
Nga daghang kabataan, ubang mga babaye,
Mga batan-on, gulang, sangkap sa gahum tuod
Ni Bathala, nagbuntog ug usab nagawakle
Sa daghanan nga buhat, hangtud sa kamatayon,

Sa pagtoo ng putli, daw sa dakung kahayag
 Sa masilaw nga Febo, magapalisang dayon
 Sa iyang mga kaaway, ug sa langitnong dan-ag
 Sila ginaliyokan, nakita ang ilang bayhon.
 Pulos makanunayon ug tanan malipayon
 Kining mga yutaa ilang gipamiyaan
 Ug nagpanglupad sila ngadto sa kalangitan;
 Apan pamatia ako ingon sa kinahanglan:
 Paghaad laing Bathala dili nato mahimo,
 Apan kita mukagyo sa laing kayutaan
 Sa dili pa mudasmag katalagman kanimo.

Tito.

Apan, oh, amahan ko! ngano ikawng nagkahadlok
 Kanunay sa akong kaisug? Kanako ka naglamdag,
 Oh Bathala, king gugma nganha kanimo han-ok
 Ug tinood nga Siya ania ning gugmaha,
 Ay amahan ko wala. wala na ako masayud
 Kon unsa pa man kahay isulti ko kanimo
 Ay, nagahilak ako, nag-ampo sa tinuod,
 Kang Bathala ko itanyag kining kinabuhi ko!...

Eustaquio.

(Sa langit) Ang among kinabuhi kanimo among igasa
 Kay sukad pagkabata gihatag na kanimo.
 Naglipay ka kanako, ug, oh, madawat mo da (kang
 Tito)

Ang ganti ni Bathala sa buhat mong maayo!
 Ang ako nga paglaum imo nga ginadasig,
 Ug karon, tungod niini kanako ka mokuyog
 Ngadto paingon sa langit! King sa palad pagkabig,
 Unsa kaha ang kalipay sa tanan nga Balaan,
 Sa imo nga gipanumpa sa ila nga pagkasayud:
 "Nga maayo pang mamatay sa lisod nga pagtuman
 Sa paghalad kang Jove daw usa ka balaod!...
 Dili kaayo pagdaug ang pagsulod sa Roma
 Uban sa mga bihag nga intawon dinaugdaog,
 Kay pagkuyog kanimo sa kahitas-ang habog,
 Diin kita malipayon sa kahimuot napun-an
 Kanunay magtagamtam sa dugus katam-isan!

Tito.

Mao kanay gihulat sa dakung kainit
 Nga mudangat kanato pagsaka ta sa Langit.

(*Katapusan sa Unang Yugto*)

Yugto II
(Ang maong dayandayan sa Unang Yugto)

Gula I
Cornelio ug Metelo

Cornelio.

Nakita mo, oh Metelo, ngano ang iyang pagdaug
Ni Eustaquio nahimo nga, iya da nga kalumpag?
Siya maoy kristohanon: Si Adriano nga nabantug
Nagasilot kaniya, kamatayon naghatag.
Ang iyang dakung kaisug maoy usa ka pagdaug.
Ako, magapalayaw, dakuan nga pangilin,
Sa Roma ako nga giandam . . . libo ka mga suga;
Ako nga gipahikay sa labihang katulin
Paghalad nga labihan, oh, sa mga Bathala! . . .

Metelo.

Nan, imong kinabuhi dili kaha ma-angin?

Cornelio.

Unsa may katarungan?

Metelo.

Metelo.

Tingalig makahimo

Siya nga magagasa oh sa mga Bathala
Sa iyang mga hayupan; Kon galing makahimo
Siya sa kamatayon sa lunsayng pagkapala,
Kanimanimalus sa ulahi nga mga adlaw,
Tingali siyag mag-ilis tinuhuag kinabuhi,
Kay siya kang Jupiter maghalad adlaw-adlaw
Magasunod sa Roma samtang siya pa buhi.

Cornelio.

Ayaw kahadloki nga ang mga balaan makabig!
Ang ako nga kaparang may kalag nga magahi;
Pagtoo, mga kusug, nasulayan pagdahig
Ingon sa nanagsunod sa tinuhoang buhi.
Kapin pa nga si Eustaquio sa iya nga kinabuhi
Nahigugma pag-ayo sa iya nga tinuhoan.
Dan ayaw nag kalibog; among mga Bathala
Halari, ug mosunod ka sa Emperador nga Adriano.
Kun bisan magpasabut ka lang sa imong tinguha
Kay ang iyang balaod nagdili man kanimo.

Metelo.

Pagsilotan siya pait nga kamatayon
Kon hibaw-an ugaling nga siya kristohanon?
Sa daling kamatayon kun pagsakit nga dayon
Si Adriano magasugo si Eustaquio papilion.

Walay kugang mabangis ginasulayan sa ingon
Sanglit walay sapayan lain ang iyang sundon.
Unsa bang tinuhoan ni Eustaquio paghimoon.

Cornelio.

Kon wa kaayoy sapayan kaha alang kaniya,
Sa Roma igasapayan ang may laing tinuhoan.
Sa pagpunayg hinulat dakbayan naglagot na,
Ang pagpasakit, gayud dali gikinahanglan
Kang dakuang Adriano, ug usab, kang Trajano
Mga balaang balaod pagapugson pag-ayo
Kaniya pagpangayo sa tanang mga tawo...
Diha nianang kilira paingon nganhi si Adriano.
Hilum, kon kinhanglanon, karon mosulti na ako.

Gula II

Si Adriano ug uban pa...

Adriano.

Lakaw ngadto, Metelo, pagpangita kang Tito
Sa lawak, paninguhaa kamo dang duha moanhi
(musolod si Metelo)
Karon hisabtan ko na, nga ngano nga si Eustaquio
Mialingkawas paghimo sa paghalad kang Jove:
Bisan kini mao day akong gikahadlok,an,
Diyutayng pagduhaduha, ikaw labing nasayud;
Tug-an gani, Cornelio, kinsa may gihalaran
Nga Bathala ni Eustaquio sa iyang tinuhoang tuod?
Matuod ba nga siya nagahimog pagdili
Uban sa kasugoan sa naila nang Trajano
Sa panghimog paghalad aron magamakuli
Oh sa ila nga pagtahod ning tinuhoang bag-o?

Cornelio.

Nang sala pagpasangil dili ako makahimo
Aron mawala ang tanan pagsulti lang kaniya,

Adriano.

Aron pagsultig matuod buot kong tawgon si Tito.
Kon siya walay sala sa sumbong magawas siya
Silang mga bathala mao day mahibalo!

Cornelio.

Nganong imong tabunan kangil-ad nang sala-a
Nga si Neron man gani pilit nag-ulag dugo
Sa daghanan uyamot kuyog ning tinuhoana?

Adriano.

Imo akong panumduman ni-adtong malupigon
Nga iyang kamamumuno buot mong akong buhaton?

Sa inahan nakapatay sa kalagot binuang
Ug sa iyang magtotoon ang Seneca nga maalam?

Cornelio.

Kon ngil-ad man si Neron, ang dakung Vespasiano,
Nga gihimo nga maayo, gihandum hangtud karon;
Bisan pa ngani niana, ang Papa iyang gipatay man,
Niadtong malaa nga bitin nga sa iyang ulo samdan.

Adriano.

Sa iya nga kamatayon si Saturnino ang gabuot;
Si Vespasiano igo lang gasunod sa pangayo.
Ug, si Tito hinoon labi pang maluloy-on.
Gani ginadalayeg ang iya nga kalooy;
Ug nagatugot bahin nianang mga alampuon
Aron paghimo kutob sa ilang mga pangandoy.

Cornelio.

Kon buot ka, kon ikaw muoyon kon ako kang sultihan
Sa labi nga kahusay ug labi nga kahapsay
Nga angay kong ikasulti sa imo nga kamahalan...
(*Nagaagda kaniya*)

Adriano.

Cornelio ang imong tuyo nagpakita kanunay.

Cornelio.

Sayud ako si Tito tinuod maluloy-on
Ug kalinaw naghimo kanilang malungtaron.
Sayud ka sa hitabo? Daghan nga nangahimo
Tinun-an sa tinuhoan, nga aron sa kahusayan
Sa Roma, subo ang kahintang oh ni Domiciano
Daw anak sa kalagot. Maluloy-on si Tito,
Apan walang kabatog ganti sa kadakuan.
Ang pagkamaluluy-on gusto sa mga hari.
Kalapasang pasagdan dili mao ang kalooy
Alang sa nahagugma ug katarong hamili.
Ang balaod nga dili maantigog hapoyhapoy
Nagasumbong kaniya ug kini mitiyabaw
Sa langit nga binuang ang kaayo nga gihimo!
Kon si Eustaquio patyonon, gisilutan pag-ayo
Sa balaod ni Trajano; angayng misunod ikaw.
Si Jupiter naghari sa langit tungod kanimo
Ug ikaw sab kang Jove. Mabulahanon ka-ayo
Oh nagahari ikaw dinhi sa kalibutan!
Duna gayuy kalinaw kinabuhi sa tawo
Kon matarong balaod kaniya igapahamtang.

Adriano.

Cornelio, ingna ako gani, si Jupiter tingale

Nagatan-aw kanato sukad didto sa langit
Diin siya magmando sa labihang kakugi

Cornelio.

Maoy butang makaayo alang sa Roma nga makugi
Nga si Jove nagtan-aw kanato sa kahingpit

Adriano.

Apan kini si Eustaquio nakaalima sa Imperyo

Cornelio.

Kon supak sa bathala siya dili maghimo
Bisan diyutay na lamang pag-alagad sa Roma!
Tungod sa maayong buhat mahimong mangakabig
Sa Kristohanong pagtoo kadaghanan kanila;
Ug sa iya nga pagtoo bag-ong sulay pa iduhig
Sa tibook nga Roma kana makadaot na.
Kon, ni Trajano ang balaod ug ang imo nga bukton
Makahimo pagsilot kaniya sa katarong,
Ayaw kahadlok dunay mga tawong mangahas
Unya sa pakig-away batok sa mga bathala.
Ug ang tanan mutahod kanimo imong makita.

Gula III

Metelo, Tito ug uban pa.

Adriano.

Sa silingan nga lawak paghulat, ug nga angay
Ka mubalik Cornelio, unya sa di madugay
(*Mogula si Cornelio*)

Tito.

Bathala ko! hatagi ako sa imong kalooy
Dili ko unta malapas ang akong gipanumpaan

Adriano.

Gugma sa imong amahan, imo bang gipangandoy?

Tito.

Oh ako nga gipangandoy gugma sa akong amahan!

Adriano.

Abi mo, wa mudawat sa matahum ganti;
Paghimo wa mosugot kang Jove sa paghalad?
Ingna ako, nga ngano sa dungog kong gitanyag
Wala siya malipay, hinoon iyang giwakli?

Tito.

Tingali wa musikway sa imo nga kadunggan; Apan sa iyang pagdaug sa tanan nga bathala
Nga gitanyag kaniya wala siyay giuyonan...

Adriano.

Unsay imong gisulti? di ako mutoo niana

Tito.

Nga ang iya nga pagdaug gikan kang Jove ninyo,
Kay bisan pagpalabi kaniya, di mahimo.

Adriano.

Ug kang kinsa man diay ang pagdaug maggikan?

Tito.

Sa Bathala nga matuod.

Adriano.

Si Jove, di Bathala?

Wala ka makakita sa kaaway na kapid-an
Sa tanang nga supak oh sa ila nga simbahan
Ginabuntog na niya sa daku nga nahimo?
Ikaw maoy batan-on, ang mubo mong kaisipan
Tingali wa masayud sa Roma'ng pagkatawo;
Ug kay mga romanhon wala gayud managan
Sa gubat ug nanaug, giagaw nila hinoo
Sa Aprika, Asya ug Oropa ang tanan nilang *Cetro*.
Ug tungod lang kay sila pulos man manggugubot
Sa tanan nga bathala silang tanan nagsugot.

Tito.

Ang sinugdan sa Roma ug sa tanan nga gubat
Sa iyang tanang mga anak, mahimo ko ang pagbatbat.

Adriano.

Sa ingon niana dili kay, Tito, wa ka masayud
Kinsa ang mga Metelo, Escipion ug Emilio,
Mga dagku nga Cesar, Mga Gila ug Capurnio,
Mga Pompeyo ug Fabio...

Tito.

Nasayud ako, ginoo.

Adriano.

Kang bathalang Jupiter hayan sayud ka kaayo,
Nga ang tanan nga pagdaug, kang kinsa iyang
nahimo.
Maoy binuta ug sayup oh sa panghunahuna!
Ngano ang mga nabantug manggugubot nasayup?

Tito.

Pag-asoy di mahimo kay ako usa ka bata.
Didto sa akong amahan kaniya pakisayod
Sa iya nga tinuhoan sa binuta'ng pagsagup.

Adriano.

Tungod kanimo, bisan tungod sa imong amahan
Bahin sa mga butang sa inyo nga tinuhoan,
Nianang tanan buot ako nga kaniya makat-on...
Ang pagsugot mao day ako, higala Tito.

Tito.

Anaa sa kanunay sa trono ang pagbuot ko
Apan dili sa butang supak sa akong tinuhoan

Adriano.

Ang sa diay unsa man?

Tito.

Paghaad kang Jove ninyo...

Adriano.

Nganong gikasinahan among mga bathala

Tito.

May usa ka Bathala, bugtong, way kamatayon:
Si Jove! Kon siya man nakapuyo sa yuta,
Siya diay mamatay.

Adriano.

Oo, apan siya mahimo

Nga walay kamatayon labaw sa uban nga tawo.

Tito.

Kinsay naghimo kaniya? Wa siyay kinutoban?

Adriano.

Kana maoy isulti mo karon dinhi kanako
Ug wa ka lang mahadlok ning akong atubangan?
Wa kang kahunahuna pagtuok mahimo nako
Nianang imo nga liog?

Tito.

Dinhi, Adriano andam ako!

Ug paglikay kanimo dili ako makahimo,
Bisan pag makahimo dili ko pagbuhaton!
Itahan ko king ulo sa imong mga berdugo...
Ikaw gayud kon buot ka, oh dakuang Adriano!
Lagлага ang kasingkasing nianang imong asero,
Tuksi ang akong mga ugat, ang dugong mangahulog,
Ibisibis, ibanlas, dinhi, dinhi ning salog!...
Apan dili mahimo king agtang iduko ko
Nang imong mga buang bathala nga bakakon!
Kanimo da ginoo, ay, magahalad ako (Muhangad
sa langit)
Kanimo, maisog ako, magpakamatay ako
Ug ikaw nasayud na niining akong pagsalig (kang
Adriano)

Sa mahal kong Bathala, nga di gayud mahilig!...

Adriano.

Sa imo nga kabatan-on sala mo akong pasayloon.
Pagpakabuhi, Tito, kay ikaw unya mao
Tawong makagagahum sa ako nga kadagkuan!
Paghalad oh kang Jove. Ganti buot mong batunan;
Dungog, katigayonan?

Tito. Ginoo, buot kaayo!

Ang langitnong bahandi sa labihanay buot ko.
Nga tungod lang kanila isikway ko ang gihaylo.
Gugma ko kang Bathala, pagkasapian unya
Makahimo kanako: Busa isikway ko kana
Ug paghalad kang Jove, dili, dili ako niana.

Adriano.

Apan ikaw nagsaad kanunay sa akong trono.

Tito.

Ug nga ingnon ko pa gayud ikaw, ako kang saaran;
Si Tito'ng nagtinguha, dinhi nia kanimo,
Sa amahan mo magsunod nga buotang panig-ingnan.
Ug nagtahod kanimo ako giyod sa kanunay.
Dinhi maayo tingali kitaon mo ang asero.
Nagkabulit sa dugo sa daghang mga kaaway!
Sama sa akong amahan buksan ko kining dughan
Aron imong makita ang ulat nga daghanan...

Adriano.

Ug ngano nga kanako hinoon di ka manumpa?
Dili ka magahalad sa among mga Bathala?

Tito.

Di niana si Bathala

Adriano.

Ako kang manggugubat,
Ingon nga ako kang Jupiter: ikaw sab, tungod niana,
Sundalo sa akong Bathala.

Tito.

Di ako niana magbuhat
Nga ako masakop nimo, bisan ikaw dili uyon.
Ayaw akog sultihi kang Jupiter palihog
Kon ikaw nagtinguha uyon na ako nga patyon.

Adriano.

Mamatay kang sinakit sa dugo mo madihog.
Nga ikaw angay niana, aron ang mga bathala
Mapuypoy, ug batiog kabangis nga labihan
Ang gahing kasingkasing ni Eustaquio nga banyaga.
Sa ganti ug kamatayon karon maga pili ka
Pili sa imong uyonan; apan oh, palandunga
Ang sa imong kasingkasing ang labing hiuyonan.

Tito.

Anaa kang Bathala ang tuod ko nga gugma...
Ug ang sa pagkahadlok ug gugmang hinanali
Sa mga butang, dili; oh dili ako kanila.

Adriano.

Apan, sa imong amahan, ikaw ba nahigugma?

Tito.

Daku ang ako nga gugma. Ug uban man kaniya,
Oh sa ako nga Bathala usab kami miunong,
Pagkamatay buot ko, ug sa kalinawng tam-is
Ug usab malungtaron, ngadto sa langit paingon
Ako ug akong amahan himulos malipayon.
Ania ang akong tubag: Si Jove way hinungdan;
Usa ka bu-Bathala. Mao ko siya hikawan
Sa naasoyng pasidungog: Usa ka Bathala lamang!

Adriano.

Umari ka, (*kang Cornelio*) si Tito, iuli sa iyang
amahan
Apan ingna siya una. Sa ilang kinabuhing dulom,
Wala na akoy paagi, bisag hanap paglaum
Kon dili mo mabuntog ingon sa buot ko, ang amahan;
Pauli unya sa akong lawak.

Gula IV

Cornelio ug Tito

Cornelio.

Oh, Tito, pagpaluwas kang Jove nga gamhanan.

Tito.

Sa among dakung Bathala naa ang akong kaluwasan.

Cornelio.

Ang Bathala nga labi nimo nga hiuyonan
Buatan ko nga Tito, apan... nganong nagpakibo ka?
Ako mao si Cornelio maunongon nga higala
Sa mahal mong amahan. Tito, ang imong kalisud
Ginabati ko uyamot, ug labi na man gayud
Ang imong kamatayon...

Tito.

Ang imong nahadlok
Mao ang labing matuod dakuan kong kinaham
Ug maoy alang kanako matam-is nga kalauman,
Tingali alang kanimo di kahadlok binuang.

Cornelio.

Sultihi ako sa tin-aw. Kasingkasing nalumon
Sa gugma alang kanimo ug daku nga pag-uyon.
Si Adriano sa iyang kalooy kanako nagapausbaw,
Ug kon naninguha ka, mahimong maluwas ko ikaw.

Tito.

Kining buot mo, Cornelio, ayawg himoa kanako,
Ug ang langit maghatag kanimog ganting igo
Sa gugma nga, matud mo, gihuptan mo kanamo.

Cornelio.

Dili ka magkahadlok ni Adriano sa kalagot?

Tito.

Dili man, kay si Adriano kanako kamatayon
Da ang iyang ikahatag, apan kini hinoon
Maoy akong gitinguha. Nan, unsa may makahadlok
Nianang tanan kanako, sa iya nga kaligotligot?

Cornelio.

Angay ko nga kaliwat, buotan ug malahalon,
Sa banay nga hamili, kusgan ug mga maisug!
Sa imo nga kasingkasing ako karong nasud-ong
Ang kamakanunayon sa imong mga magulang,
Buotan ug manggugubat mga katigulangan;
Daygon ko ang imong tahum pagkamakanunayon
Padayuna ang kasingkasing sa imong dakung Bathala
Ug ingon na man usab sa imong maayong tinguha
Makakaplag himaya kinsa ang wa'y kahadlok,an,
Kinsa bigot ug lig-on labaw siya sa tanan.

Tito.

Maayo ka nga manambag, ngil-ad nga molantugi;
Nunot ako sa buot mo, sa imong pangatarungan
Kanimo ako musikway... Ngadto sa akong amahan
Oh ngadto ibalik ako, aron kami magtabi...

Cornelio.

Nia na, biyaan ko ikaw.

Gula V

Eustaquio ug Tito

Tito.

Binati kong amahan!

Eustaquio.

Unsay buhat mo, anak ko!

Diha ka kang Cornelio? Nganong naglakaw ikaw
Niining mga dapita?

Tito.

Isulti ko kanimo

Ang tanan, amahan ko: Oh, gipatawag ako
Niining atong Metelo, ug unya, nagausara
Gibiyaan niya ako, ay!, uban kang Adriano.

Eustaquio.

Ha? nag-inusara ikaw, unya uban kang Adriano?

Tito.

Siya da ang usa ang diha, apan si Jesucristo
Diha miuban kanako; ang ngalan niyang balaan
Akong gipangaliya pagpaila ko sa atubangan
Sa atuang Emperador.

Eustaquio.

Binating magbabuhat,

Ang iyang kasingkasing mandoi sa kagaangan
Madagtungon nga dalan diin siya nagalakat!

Tito.

Misukot siya kanako nganong misupak ka man
Pagsakit sa atubangan ni Jove nga gamhanan!
Ako siyang gitubag nga ang imo nga pagdaug
Naggikan sa Bathala sa mga kristohanon.

Eustaquio.

Wa nay laing gisukna?

Tito.

Buot molukmay kanako.
Nga ang di putli nga Jove maoy makagagahum
Ug nga daghang bathala alagad kaniyang daku.
Kaniya wa ako mouyon, ug iya akong gihulga
Paghatag kamatayon. Gihuwat kong malipayon;
Apan mura akog patay kon wa ang imong pagpangga,
Kon di ako makahatag kanimo sa himaya.
Karon, oh dili na ako linimdan sa kalipay,
Kay sa imong mga maaghop nga hangyo ug
pangamuyo

Si Bathala maghatag kanakog ganting dagku.

Eustaquio.

Di unta mouyon si Jesus nga magabulag ako
Kanimong ding kagakus, Tito'ng minahal nako!
Mao day sulti kanimo? Katapusan, anak ko,
Kanimong siya mibulag sa wala'y nahitabo?

Tito.

Tan-awa, pagsabut ko binati kong amahan
Nga naubos ka kanako, ug karon ka naghukdong.
Nagtoo akong magbabag kanako ang kasal-anan
Pagpasulod sa dapit makagaba ug mahalnon
Ay diin nagapuyo ang kalipayng langitnon
Diin di nato bation timawang kagul-anan...

Eustaquio.

Ayawg kahadlok; kang Jesus nagtanyag sa kaayuhan
Nang imong kinabuhi, ug sa dughan mong putli,
Nga subo nagabasul, sa buotan mong amahan.

Tito.

Ang Dios mudawat unta sa binata kong gasa...
Ngano man, amahan ko kalag mo naghiwasa
Sa imong aping nagtulo mga pait nga luha?
Saksi oh, ang kalangitan nga wala ako makuha
Sa dakuang Adriano sa iya giyung atubangan.

Eustaquio.

Sa pangisip nagbalda kasingkasing kong buotan.

Niadtong gabiing ngitngit ug gayud makalisang
 Sa laksot nga panglipot ako ginalimsan
 Sa paganismong buta. Gabii nga mangitngit
 Nga nagtakyap sa Roma sa iyang itumong pandong.
 Ako usab nagasunod sa lakang nga mahigpit
 Nagyukbo sa akong ulo sa mga Dios sa limbong.
 Oh Bathalang balaan, sa ngil-ad pasayloa
 Hungog kong kalapasan!... Apan nia dawata
 Ubos kong kasingkasing nga karon na nabag-o.
 Pasayloa, oh Bathala kining makasasala
 Nga walay kasayuran sa iyang amahan nahimo,
 Nalumon sa binuta sa limbong nga haguka
 Ikaw da ang nagasaad kanamong maluloy-on
 Nga magapasaylo ikaw sa masalaypong tawo
 Nga magabasul ug nga, sa kalimot nga dayon
 Kasal-anan katubsan niining mga luha ko.

Tito.

Maghulat ako, amahan ko, nga maluloy-ong Kristo
 Magadawat kanako sa dapit nga langitnon,
 Siya gayud magsugnib masayag nga pagtoo
 Sa akong walay alamag kasingkasing kristohanon.

Eustaquio.

Ang imong kabubot-on balaan uyamot, Tito,
 Sa amo nga kinabuhi. Tingali nga si Adriano
 Pagpiko sa akong kaisug kanunayng nagatoo
 Apan, oh, kang Bathala masugtanon si Eustaquio.
 (Katapusan sa Yugto II)

Yugto III

Gula I

Si Flavio ug Claudio

Flavio.

Ikaw wa lang masayud, higala ko nga Claudio
 Sa-dughan nagasakit, sa kaguol nga halawom!
 Hangyoon ko ang imong tambag, ang imong mga
     pulong
 Tingali niining dughan pagpapas makahimo
 Sa mga makalisang nga bugno nga nahimo
 Sa palad sa amahan ko. Claudio, hibaw-i baya
 Nga ang akua nga amahan, buhi, sa Roma nagpuyo,
 Ug subong kamatayon kaniya nagahulga.
 Bathala, tabangi siya!

Claudio.

Unsay sulti mo kanako?

Pagkatinuod karon ang amahan mo imong hipalgan,

Siya nga gipangita mo didto sa kadagatan!
Hain man karon siya; sa pagtan-aw mahimo?

Flavio.

Ay, di ka makatoo: Siya, mao si Eustaquio . . .
Ang akuang amahan, ug anak man niya ako . . .
Unsay imong itambag? Magpaila ako kaniya?
Likayan ko kanunay kaniya pag-atubang?
Nabutyag sa dakbayan nga kristohanon siya,
Si Adriano sayud niini. Mao gayuy kamatyan
Sa alaut kong amahan, way palad, masulob-on.
Ako malipayon oh, tungod nianang kabuotan
Ug sa pagpakabaton manggubatong amahan . . .
Ug makalolooy kay, ang kamatayon maiya.
Nakita nga makuyaw ang kinabuhi niya . . .
Nganong imo akong gisakit oh, bangis nga kadaut?
Di na akong kapasagad sa mabug-at mong kamot?
Ay, kon siya mamatay? Apan, pagsilot kaniya
Si Adriano di mosugot. Makapasidungog ba
Ang hingpit nga pagdawat sa pait kamatayon,
Kon didto sa panggubatan ang iyang maluloy-on
Nga dugo iyang ginaula pagpanalipod sa Imperyo?
Ug sa usa ka Emperador tingali ba makauyon
Nang binuang pagbalus paghatag kang Eustaquio?
Dili; ug dili nga gayud. Si Tito akong igsoon!
Oh! ingon sa hinagurus sa hangin sa bagyo,
Sa di matuis nga hampak sa kapalarang bungol!
Inay sa kalipayan ang makisum nga kaguol
Sa usa ka kasingkasing gihabhab. Ngano, amahan,
Sa makalisang dagmal imo ako nga gilabdan!
Wa ko ikaw higugmaa? Gisilo ko ikaw, Tito?
Nganong labaw kanako giwagtang mo si Kristo?
Makapaabut kaha ako kon hibaw-an ni Eustaquio
Maghalad siya kang Jove? Kon makahimo pa ako
Sa pagluwas kaniya! Unsay akong mahimo?
Unsay imong itambag kanako, higala ko?

Claudio.

Unsay gitinguha mo sa pagsulti akong maabut?
Aduna ba kaha ikaw lig-on nga katarungan?
Ug paglimbong kanimo ding kahimo ang gipasabut
Nga ang kaagi nga makusug diyutay day hinum-
duman?

Flavio.

Pamati, Claudio, ug ikaw day maayong magahukum
Pag-ila kanimo angay ba ako. Ikaw nahinumdom

Sa usa ka mingawng sapa nga sa iyang kadaplinan
 Tapus kita magbaktas sa masiot nga lasang
 Dayon ako mibulag sa buotan kong amahan?
 Nahinumdom pa ba ikaw nga linghod pa ako kaayo
 Lima pa lang ka tuig? Dan maayo, ako nga Claudio,
 Sa halawom kasakit nagsugilon si Eustaquio
 Oh niini sa iya nga anak ngadto gani kang Fausto
 Ug miingon siya niana si Fausto usab kanako:
 Ang imo ganing giingon sa iya nga mga buhat
 Ang iyang hunahuna nga siya amahan nako,
 Kanako nagmatuod. Ug ang iyang gibatbat
 Kanhi iyang kinabuhi mahitungod kang Tito,
 Si Fausto sa kasubo, sa nagpangaging buhat
 Siya nagpahinungod. Magduhaduha pa ako,
 Claudio, matuod ba ang tanan nga mga paglauman
 Nga naghangkab kanunay sa subo ko nga dughan?

Claudio.

Kon si Fausto matuod nagsugilon kanimo
 Ug usab man, si Eustaquio, ikaw, pagkatinuod,
 Anak ka gayud niya. Karon hunahunaa
 Ang pagluwas kaniya. Ako man nakasabut
 Unsa nga pagbatia sa imong dughan nagmata
 Sa paggubat kaniya. Apan, oh, pamatia:
 Buot kong kanimo da usab magparot ka kanimo
 Nga magatago ka unta. Niini, higala Flavio,
 Ang tam-is mong kaluwasan anha da ihibalag.
 Si Eustaquio nagtoo ako nagmahal sa kinabuhi,
 Kon galing sa iyang anak pagbuhi iyang ibalag;
 Pahibaloa siya nga ang iyang anak buhi
 Ug nagpuyo sa Roma; apan nga magasugot
 Sa kasugoan ni Adriano ug makita da niya
 Ang anak unya niya. Ug bayanihong kusug,
 Aron unya pagpas-an, makulang na kaniya.
 Ang gugmang amahanon ug tinguhang dakuan
 Magpig-it sa matam-is ug buotan nga dughan
 Sa matarong amahan ug mapilo ang katig-a,
 Sa atong mga bathala, mahiuyon na, maghalad;
 Mao kini ang sa akong kalag kanimo magatambag.

Flavio.

Ay, mabug-at ang tambag nga imong gihatag,
 Claudio,
 Labing gahi sa asero ug sa matig-ang bato!
 Unsay buot mo, nga ako, way kalipay, di magpaila

Ay nga ako, iyang anak? Di mahimo, naghulat ka
 Sa akong gugma pagkaanak dunay makuhang igo
 Si Flavio di magpasabut nga siya iya nga anak,
 Kon ang gipanguha igkita sa iyang hangyo?
 Nga ang gugmang amahanon, di magbuntog sa
 akong kalag

Ay sa gugma sa amahan sa katalagmang daku.

Claudio.

Ang iyang katalagman angayng magpugong sa imong
 gugma

Aron gayud pagluwas sa tanghagang di maayo...

Ako anaa kanimo, ug kini nga bugnoa

Sa gugma, atong padayonon sa daku nga pagtoo

Ug sa atong balatian magahi nga pag-asdang.

Nga sa gugmang nabuntog ang buotang Eustaquio

Anaa, kasingkasing kong makanunayon gahulat.

Flavio.

Tumanon ko ang imong tambag ug ako mangandam,

Claudio, alang sa maong bangis nga paghimoan,

Ingon sa imong pagbuot. Kon paghimo ako dili

Kanunay magpabilin sa daku nga kagahi

Sa imong gihunahuna, Claudio, ingna dayon ako:

Unsa kahay mahitabo sa akong paglaum maayo?

Claudio.

Niini, di ako mahadlok. Kaniya ako seguro;

Ayaw katalaw, pagsangkap ug kabuotan...

Tan-awa, nga ang maisug mong amahan ania,

Diha nianang dapita nagkaduol na siya.

Gula II

Si Eustaquio ug uban pa.

Eustaquio.

King adlaw, tingali, maoy katapusan ko...

Apan diri kanako ang pakigkita kaninyo.

Flavio.

Unsay gipamulong mo?

Claudio.

Niini, di mahadlok ako,

Kay niini nga dakbayan naa sila kanimo

Mga hugot mong sulugoon. Apan unsay angayng
 himoon,

Nganong buot kag usa ka kadaot mabinantayon?

Kang Adriano sa iya nga sugo ang dili pagsugot

Nagapugos kanimo? Ikaw, ingon sa mabuot

Kay niini nga paagiha pagbuhat wa ako masayud.

Eustaquio.

Himoon ko kana Claudio, kon may kabuot akong
angay.

Ang di pagsugot kaniya, pasagdan lang kanunay
Hangtud sa kamatayon kadtong mga pagdagmal.

Flavio.

Ug kamakanunayon pagsangka mo kang Cesar
Kanunayng nagpakita sa tanang mga tawo?
Di ka kaha mosugot pagpasakit nga mahal.
Ug di ka ba mahadlok sa kapungot ni Adriano?
Ah pasayloa ang ako nga gugma, heneral ko...
Ikaw nga gidayanan sa linibo nga kaayo,
Daw sa maluibong anak buot kang mupasundayag
Kang Jupiter; masupilon sa dakung kasugoan
Sa atuang Emperador, pintas kanimo da usab?
Mahimo ko pag-ingon kanimo sa kang Fausto
Sa imong subo nga kaagi nga sa dayag giasoy mo?
Di ka kaha mubati sa mga katalagman
Sa diha sa imong pagkuyog, nga imo nga hitilawan
Nga wa hiilhi sa Roma, sa bag-o nga Bathala?
Sa makalisang dagmal ikaw iyang gikuha
Nga sa inayrang Jupiter ginalugpit kanimo
Ang imong hamugaway nga kabilin nawagtang;
Ug ginahukman nga ikaw pagul-on sa yutawhan,
Naglatagaw ikaw sa laing dapit nahimo
Diin imong ginagamit ang pala ginagaod
Aron sa tawo itanyag ang matam-is nga trigo,
Samtang ang lig-ong daro sa Buey ginaguyod.
Kanakano wa malilong daw anak hinigugma
Nawala ikaw sa naantaw nga lasang...

Eustaquio.

Oh, igo na,

Flavio, Kay usa ka mabinationg amahan
Nga naguol, naningil ka sa usa ka handumanan
Sa pait nga nahitabo ingon sa pagsakitan?
Kanakano buot kang magpintas nga ikaw gibati ko man
Ingon sa paghigugma sa anak sa iyang amahan?
Apan ay! nahinumdom ako sa imo dang ngalan
Sa akong pagkaanak. Apan maoy pagdagmal lamang
Sa inyong bathalang mini ang akong katalagman.
Ikaw, akong Bathala, ikaw, oh! Jesucristo,
Ikaw nagdagmal sa ako kanhing sala nahimo,
Kay sa laing panahon ako intawon nabuta,
Wang kaila ang imong kalag oh! nga makagagahum;
Apan sa imong kayugot, maayuhon, maluloy-on

Ikaw, ginoo. Sa bathala nga tungod gani niini
 Maghahalad ako sa mangil-ad nga paagi.
 Dili ako musalikway sa mga sayup paghandum
 Nga nagtukmod kanako niadtong bung-awng
 malandong
 Sa mabagang kangitngit sa kalisang nalumon.
 Misandayag kanako si Bathala sa iyang hayag
 Ug gisagup ko ang iyang pagtulon-an, naglangkat
 Sa pandong makalagot nga kanako gilaglag.
 Sa ingon niana naila ko siya ug ang iyang buhat
 Nga kanako nakausab; ug bahanding mahalon,
 Daghanang mga hayup, natad nga matambukon,
 Mga kabilin ug libo ka mga natad nga mabungahon
 Gikuha ni Bathala. Daghang sayup akong naangkon
 Layo sa Roma didto ako. Usa ka anak malahalon
 Nga unom ka tuig pa lang, diha sa tamping landong
 Panumdumang mangil-ad sa linaw akong gibyaan;
 Ako buot magasulay sa lapad nga agianan
 Ug ginaanod ako didto sa katubigan...
 Pagtabang wa akong kahimo. Unsa man ing
 hinungdan
 Nga ako pa mahinumdom sa hinigugma nako
 Nga kanhi si Bathala nagpadali kanako
 Sa sayag dalangpanan nga ako siyang makita?

Flavio.

Kining anaka'ng patay na sa imo nga hunahuna
 Buhi ug sa Roma nagpuyo. Ug siya ang nagsugilon
 Sa subo nga hitabo nga kanako imong giingon
 Nga siya imo nga anak, pagduhaduha ako wala,
 Nga usa ka maghahayop nagluwas sa kamatayon
 Kaniya, kay gimbut-an sa gahum ni Bathala.
 Ginganlan siyag si Flavio, nakaila kami niana:
 Buot kang mutan-aw kaniya? Pagpasakit halangdon
 Gikinahanglan ug sa mga bathala pag-uyon.

Eustaquio.

Nagsulti ka sa matuod? Buhi pa ang anak ko?
 Nakaila ka kaniya? Makatoo ako kanimo?

Claudio.

Nagsulti siya sa matuod ug mao usay iingon ko
 Nga siya imo nga anak, kon mudason si Fausto
 Sa imo nga mga pulong nga matuod kaayo.

Eustaquio.

Bathala sa kahitas-an, Bathalang mapaubsanon!

Unsa bay nabati ko! Kon buhi siya... Ingna
Ako kon diin, hain! Diing dapita siya anaa?

Flavio.

Pag-ampo lang sa hinay kang Jove'ng makagaba,
Ug siya atong hikit-an. Kon galing ang naghulga
Kanimong nga pagdagmal masayup sa palad niya...
Unsaon na man nimo pagpakakita sa bata?

Eustaquio.

Nga siya may kalabutan buot ka usab unta
Sa ako nga kamatayon ug usab sa akong palad.
Oh! kon sa kristohanon kinabuhi natun-an...
Ay! tingali naghalad kang Jupiter nga ngil-ad,
Unang panghunahuna labing dayag nalimtan
Ug sa bugtong Bathala.

Flavio.

Apan siya nagsaad

Pagnunot ug pasidungog sa atong mga bathala,
Tungod kanila ang Roma paghalad naninguha,
Sulbaron nato tungod sa atong gugma pagpala
Paghibalag kaniya, Eustaquio nga talamdon,
Ngadto sa mga bathala: mahimo mong maluwas ka
Ingon man usab siya niini nga paagiha.

Eustaquio.

Ang ngil-ad nga kaguol, kon hisayran pa ninyo,
Nia ning kasingkasing... Magmaluloy-on kamo...

Flavio.

Duna kami kalooy, mao bitawy hinungdan
Imong anak nagtago dinhi kanamo da usab.

Eustaquio.

Dili kana kalooy, alang sa usa ka amahan.

Flavio.

Ug ang imo, dili alang sa timawa mo nga anak!

Eustaquio.

Gihigugma ko bitaw siya labaw kaayo kaninyo.
Duna siyay kinaiya, mga barog nga maayo,
Ingon sa iyang linghod nga kabata gipadayag!

Flavio.

Duna, duna pa gayud. Ikaw da giyud kanimo
Ang makaluwas, ug pagluwas kaniya angay,
Ug uban sa imong anak ginganlag Tito, ang gamay.

Eustaquio.

Dili kami maluwas, dili gayud, kon dili,
Ning laksot dalangpanan, mobiya pagkabuhi;
Kon dili kang Bathala ihalad ang kinabuhi...

Claudio.

Apan, unsay nakita ko?

Flavio.

Hangyoon ko ikaw, ginoo. . .

Gula III

Si Adriano, Cornelio ug uban pa.

Adriano.

Dali, panggula kamo, ug pabilin si Eustaquio
(Kang Flavio ug Claudio)

Tan-awa unsang kahimtanga kining ako, Cornelio,
Ang hawod nga gidayeg, labing isug sa Roma
Magdumili paghalad kang Jupiter nga hinigugma.

Cornelio.

Ginoo, nasayud ako sa imong sala ug pasaylo.

Eustaquio.

Walay nakitang sumbong, sala kun sayop duna ako,
Aron iyang gamiton angay niyang mahimo.

Adriano.

Tumanon mo ang gisugo ug ang humot nga palina
Sa tinahod nga Jove pagsugot ipakita.

Eustaquio.

Kon sala di ko pagdawat ingon sa ako nga gusto,
Sa inyong mga balaod patyon pasiluti ako.
Nagpuyo na akog dugay; ug ang akong tinguha
Pagpahulay sa daghang kagul-anan nanggula
Sa way banhang kalinaw. Ang imo dang asero
Maoy makahatag kanako. Sa maugdang trono,
Nga ako iyang manggugubat, kanako ako nagpakita;
Sa kalinawg sa gubat, tuskig, dili kapuyan
Sa mabingkilong puthaw giandan ko ang akong
dughan

Oh! kon sa mga bugno kanunayng gitahan ko
Ang akong kinabuhi, ni Tito ug ni Trajano,
Magabugno sa kaisug, unya, sa panag-away
Magpahapla sa tanan, hangtud sa mga gagmay;
Ning gubata sa dili mabuntog panlimbasug
Diin ako nagapauli mananaug ug maisug
Tungod lang kang Bathala pagtoong gipanumpaan,
Bathalang way katapusan, ug makagagahum,
Sa paglig-on kun pagsangkap kanako kinahanglan
Sa dugo magpabanaw mag-antus sa kamatayon.
Hain na si Tito, manggugubat kangkinsa
Gialagaran ko uyamot sa ako nga mga espada
Sulod sa mga una ko linghod nga katuigan

Nagpili kanako aron sa mga Parto talian,
 Aron paggula sa Lacio, malig-on ug karaan,
 Aron pagbuntog sa lisud mga pait nga panaw,
 Aron pagbaktas sa mga mainiton nga awa-aw,
 Sa di kapuy-ang mga yuta aron pagpuyo
 Kinabuhi itahan sa tanan nga hitabo.
 Mga pintas sa labing lisud nga gubat? Hain na,
 Ginoo sila? Makapaabut akog ganti nga mausa
 Kon unsa bang hinabang sa akong katuigang lapoy?
 Ikaw, ginoo, kangkinsa sa Roma hipalgan ko
 Nga sa dakung Trajano puli nga makapaupoy,
 Kangkinsa nagapaila sa mga haring banyaga
 Nga sa mga puthaw nga makaulaw nagsul-ob
 pag-ayo;
 Mga lungsod, nga sa pag-ila sa imperyo wala
 Sa aguila nga romanhon, karon sa imo nga trono
 Mga binilanggo na, usab mga manuba;
 Unsang gantiha sa umaabut nga laing kalibutan
 Nga imo kanakong isaad? Kon inyong ginaila
 Nga ang akong kinabuhi, dili taas, hamubo da,
 Usa ka angay nga ganti kanako ka makahatag?
 Kon ikaw nahimuot pagdaug kong gihatag
 Way kinutubang ganti pagsaad ka makahimo
 Sa ako nga kaisug nga matinumanon sa trono?
 Usa ka pagpasakit palinang di maayo
 Nga ikaw buot nga ang akong hinambin nga pagtoo
 Sa imong dili putli nga Jupiter akong isikway.
 Bathalang makagagahum, ganting dili mamatay,
 Himayang di matapus kanako siya nagpatoo...
 Unsaon sa pagtawag sa inyo nga Capitolyo
 Sa usa ka ngalan nga sa kabangis sa hagurus
 Sa mga bugno wala kanako magapulos?
 Kang Bathala nagtawag ako, ug diha gilayon
 Kanako, didto batok sa mga bangis nga Parto;
 Ug diin unta magsunod ang pagpadaug dayon.
 Sa iyang ngalan gibuntog ko ang imong mga kaaway!
 Sa hugot nga paghalad kining bugtong Ginoo
 Maoy akong iingon didto sa Kapitolyo;
 Kay di na man mao siya, sa inyong Dios ako
 nagsaway...

Adriano.

Kangkinsang bathala ikaw naghunahuna. Tan-awa
 Nga ang tawo kangkinsa ikaw nag-ampo maoy
 patyonon,

Ang maong mga hudiyo maoy gapatay kaniya.
Ug ang Jerusalem, oo, kaniyang patay nagsud-ong!

Eustaquio.

Pagsabut di kang kahimo kon sa unsang paagiha
Nga Siya maoy tawo kon sa mangitngit mong dughan
Ang sugang langitnon di magdan-ag sa labihan.
Apan wa ka masayud nanimalus ang Ginoo
Sa iyang ngalan sa mga timawa nga hebreo,
Sa panimalus nga ang tibuok nga kalibutan
Puno sa katingala? Ug, kita man, ginoo,
Kon dili ka maglimod, ug atong mga sundalo,
Nahimong kaligotgot niya sa iyang panimalus...
Hinumdumi, ginoo, kadtong hitabong bug-os
Niadtong gubat nga puno sa bangis kahikugang,
Nga tungod niana giinit ta ang gingharian...
Milyon ug usa ka gatus ka libo ka Judio
Sa gahing kamatayon sa pait nanag-antus:
Ang uban sa kagutom, uban sa espada napuo,
Uban tungod sa mga mananap nangahunos
Sa langitnong kapungot tungod sa pakigsulay
Igong pagtoo naghupot pila sa nangamatay.
Kining mao, ginoo, ang mao gayung Kristo,
Ginatagna kaniya ang mao gayung hitabo...
Di maoy usa ka romanhon kapintas nga binuang
Kon dili sa katarong usa ka panig-ingnan.

Adriano.

Kini sa usa ka panahon, ug dili na unta angayan
Paghandumon ang usa ka gubat sa akong pagsabut
Handumanan ni Tito makapasilo uyamot.
Usa ka romanhon, sa Roma maoy tinguha
Maghaad ka sa atong Bathala.

Eustaquio.

Ako Kristohanon.

Adriano.

Sa ingon niana, sa pait pagtinga ikaw patyonon,
Balaod nga Trajano nagasilot kanimo!

Eustaquio.

Silot sa pagpahiuyon-uyon ug buot ako;
Di madugay mamatay ako ug ang akong anak.

Adriano.

Nahibalo ikaw sa imong pagkahanas manggugubat
Paghatag kamatayon sa kaisug makalisang,
Ug mag-antus ka sa kaisug sa mao nga hinungdan...
Apan anak mo mutiyabaw ang dugo magasurok
Mangayog panimalus...

Eustaquio. Kaniya di ko mahadlok.
Ako alang sa akong anak amahan nga maayohon.
Adriano.

Sa akong palasyo dili ka makagula dayon,
Sa katapusang mga adlaw nahibilin kanimo
Kon dili sa pagtanyag sa halot nga palina
Oh! kun sa pagkahanaw. Sa imong mga sundalo
(kang Cornelio)

Kanimo ipiyal ko siya; bantaye siya, Cornelio.
Apan ikaw man angay magtulotimbang una
Nga angay sa imong kabuotan usa ka tambag nako.
Lakaw ug balik unya kon ikaw na malain
Aron pagtuman labing dali sa ako nga tuyo.

Eustaquio.
Lain ang sa karon ako mao kawang nga ikaw
gahulat
Pagtan-aw kanako, sa paagi nga ako mabalhin.
Dili, di kang kakita magluib kang Bathala si
Eustaquio,
Ang makamaong midaug sa daghang manggugubat,
Ug di mo usab igkita sa laing alampuan, ako,
Sa inyo nga mga mini mga bulobathala
Tungod lang sa kahadlok ako magapalina.

Adriano.
Pauli una karon, ug sa daklit paghunahuna
Nga sa pagsugot ug pagpahiangay angay ka unta.
Ang mapaningahason buang panghunahuna
Nga imong gipasipala kang Cesar ug mga bathala
Lugwayan ko ikaw tungod sa gahi mong kaisug.
Kon ikaw makanunayon kalooy ko ingon sa kapungot.

Eustaquio.
Ang imong kalagot ug kalooy akong giampo.

Adriano.
Siya bantayan dayon ninyo, mga sundalo.

Eustaquio.
Dili ako mukagyo. Si Bathala nagbantay kanako.
Labi siyang maayo sa sundalo sa Imperyo.

Gula IV

Si Adriano ug Cornelio.

Adriano.
(Sa iyang kaugalingon)
Ginapurongpurongan ug laurel si Adriano,
Sa daghang mga bulak, gihiluna sa trono;

Apan sa magahi nga pagduhaduha anaa
 Sa pagsilot sa iya nga sundalong hinigugma
 Kun paglimos kaniya, sa mahuyang magsama.

Cornelio.

Wa ako masayud, ginoo, ngano man nga kon sad-an
 Siya imong gilangan sa pagpatay! Iyang tubag,
 Masupilon ug ngano ang iyang gisinghag
 Di muangay sa imong kaisog, dan ang maong binuang
 Dili angay sa usa ka tawo nga gayud but-an.

Adriano.

Pipila ang dakbayan sayud nga nagpatugbaw
 Sa laing binuhat nga bathala'ng hinanduraw?

Cornelio.

Nahibalo kaniya ang dakbayan tanan.

Adriano.

Buot ko unta

Di magpasabut sa imong kaisug maluibong tinguha
 Ug sa maong tinguha ako magahari oh niana.

Cornelio.

(Uban ang kalagot)

Sa imong makanunayon, sa kaisog imong baliko
 Ang imo karong way pagkalooy nagakahanap na!
 Wa magsugot si Eustaquio sa daghanan mong sugo,
 Ang balaod nagdayon sa pagtamay sa Roma.
 Ang ginikanan sa Imperio, ang mga romanhon
 Nagtoo tungod kang Jove ang ilang pagdaug tahum,
 Di kanganlag way batian, bisag pagharing maluibon,
 Kay sa gidaghanon sa hamiling nanagtoo
 Di tungod niadtong Kristo gihalaran ni Eustaquio...
 Tan-awa nga inay imo hinoong paghulgaon
 Magakunhod hinoon ang pagkahadlok kanimo
 Ug ang Roma sa iya nga paghulat malanganon
 Magtan-aw kon imo bang salipdan ang kasugoan
 Ni Trajano, ug unsang pagtahura ang nahimutang,
 Sa among mga bathala, sa buotan mong dughan.
 Sa Roma nagtoo nga si Jove nagalaban
 Kaniya ug nanalipod sa Imperio nga dakuan;
 Maong masinugtanon sa mga bathalang buotan
 Nahigugmag nagtahod sa bathala sa labihan...

Adriano.

Tungod niana ako na nga gibauran si Eustaquio
 Nga di mogula gawas sa daku kong palasyo,
 Kon siya utangan kang Jove daku nga mananaug
 Sa tingali usa ka gatus malampusong pagdaug.

Cornelio.

Di kana paghimo; kay may paagi akong bugtong
Aron sa imong kasugan pagkab-ot mupadayon.

Adriano.

Unsa man?

Cornelio.

Siloti sa kamatayon si Tito,
Ug sa imong kalagot nahadlok siyang makugang,
Kay mapungot ug magpalagot siya kanimo
Magtoo nga dili na gayud siya silotan,
Sa ingon niana mahadlok da, kon ang sangputanan,
Sa imong kapungot makita.

Adriano.

Pagpatay kaniya.
Paghimo ang imong tambag ug karon matapus siya
(Mulakaw)

Cornelio.

Sa akong tambag tingali siyag naghunahuna
Ug labihang kangil-ad; apan bisan pa niana
Ako gayung buhaton. Sa iya unyang pagkakita,
Sa iya nga kamatayon, siya na makahunahuna.

Yugto IV

Gula I

Cornelio ug Metelo

Cornelio.

Wala, wa nay lutsanan alang oh kang Eustaquio,
Kay kon si Adriano labi kaniyang magahulga
Siya labing malig-on sa iyang mga tinguha,
Ug pagbatok kanato pintas siya kaayo
Ug sa atong mga bathala; buot na siyang mapala,
Gitudlo ang mga tawo maoy naglangan niana.

Metelo.

Apan kon sa iyang tan-aw nga dili giyod mapala
Kang Cesar ang kanunay niya nga pagpanghulga,
Tingali ang kamatayon nga iyang gipaninguha
Makahadlok kaniya ang pagsud-ong niana.

Cornelio.

Gidasig ko si Adriano pagpapatay kang Tito;
Mogula tingali ang butang nga labihan kalain:
Hunahuna ko isulti ko na lamang kanimo,
Kon pagpahayag niana may panahon man galing.
Pagkakaran kanako dili angayang paglangan:
Kang Tito akong ihatag ang binagis nga inayran,
Kay ang mga talan-awon dinhi sa ato nga lungsod
Kaniya makahimuot, ang maghimo makakab-ot

Tungod kanila bag-ong pagdayeg ug pagdaug.
Kon mamatay na ang sa amahan mga paglaum,
Sa mga bag-ong tinguha mangita sa kamatayon.
Kapin pa, kon kana malangan siya pakisad-on...

Metelo.

Nasayud si Eustaquio sa kamatayon ni Tito?

Cornelio.

Wa: siya sa kamatayon pagwakli ding kahimo.
Sa iyang bilanggoan, kuhaon ko siya, Metelo;
Himoon ko sa iyang amahan panimalus lunsay
Ug ning paagiha ang amahan limbungan ko
Sa kanunayng gihimo sa masubsub pagbantay.

Gula II

Si Flavio ug uban pa.

Flavio.

Sa kalooy tugoti ako makigsulti kang Eustaquio!
Pagpasulod kanako nagdali ang mga sundalo
Sa iya nga bilanggoan nga mangitngit kaayo.

Cornelio.

Kay nagpaubos ka pagpangayo sa minaayo
Itugot ko kanimo. Ug sa makadiyot pa
Hulat unang kuhaon ko siya sa palasyo.
Umari ka, Metelo, kuyogi ako kon buot ka
Aron pagpatuman sa kasugoan ni Adriano.

Gula III

Si Flavio nga usa da

Flavio.

Oh Roma nga maluibon! Palad nga makalisang!
Nga ingon niini ang pagsakit mo sa sundalong karaan
Nagpuyo sa pagbugno tungod sa imong kaayuhan.
Ngano sa imong kayugot ako intawon nakaangkon?
Walay puangod nga lungsod!... Nasud nga
maluibon!...

Kon ikaw nagamando, mga buotang bathala!,
Sa kapalaran sa tawo dinhi niini nga yuta,
Nganong wa akoy kalipay niining mga pagdagmal?
Laing ganti akong gihulat sa mga buhat kong mahal!
Way kalipayng amahan oh, sa usa ka igsoon ko!...
Mga luhang mahumot humoki ninyo si Eustaquio
May kasingkasing marmol ug bato nga malag-it!
Nia na nganhi siya; oh manggiluy-ong langit,
King sundalong way palad kaluy-i intawon ninyo!

Gula IV

*Eustaquio ug Flavio.**Eustaquio.*

Ug kana mao ang gugma? Dili; dili kay mao kana
 Kon dili usa ka pag-antus nga ako nga gitinguha
 Ug usa ka paglimbong nga inyo nga ginama
 Aron pagpuyopoy sa akong kasingkasing amahanon.
 Igo na ang imong kaisug, ako na siyang ilhon,
 Ang imong lumong gugma akong pagasagupon.

Flavio.

Di limbong akong nahimo, wa ka gani makaila
 Sa akong gugma sa imong pagkatawo kanako nia.
 Buot kang mamatay ding kakita sa anak mong
 gibyaan,
 Di ka gani makaingon panamilit katapusan?...
 Kon kaniya ug kanako matuod kang nahigugma
 Pakitaa ako, ug makita mo ang akong salabutan...
 Naghilak ka? Ngano nga ang nawong milingi?
 Ingna ako...
 Hinigugma kong amahan! Sa subo kong dughan
 Makakita kag usa ka gugma. Ako si Flavio!...
 Ako mao ang nag-antus sa way samang kapaitan!
 Mawala ako kanimo kon imo akong luwason!
 Kon buot mo akong luwason mahimuot ako kaayo...
 Sa binati kong igsoon, dad-a ako ngadto kang Tito,
 Kay paglukmay kaniya ug paggakus buot ko
 Kay ang imong kasingkasing di man gayud
 mahaylo...

Eustaquio.

Oh! Kinsa, Bathala, sa imong tag-as nga tinaguan
 Pagsusi makahimo? Giuli mo anak kong buotan
 Kini akong nautang sa imong langitnong kasugoan.
 Apan kon sa dughan sa iyang amahan gibalik mo,
 Bathala nga matarong, limsig maayong sangputanan;
 Aron pagpahimulos sa imong kahimayaan
 Balhinang kasingkasing mo ug imong balatian.
 Aron mahimo siya si Flavio nga anak nimo.
 Oh! ang imong buotang dagway kanako
 nagpahinundom

Daghang tahum nga butang ning kaisipan gihandum.

Flavio.

Oh amahan ko! kon ako ikaw mang igakita,
 Usab mawa ka dayon ning akong hunahuna...
 Mahimo mo pag-antus? Si Fausto sa wa maghandum

Nagtipon kanato; buot kang mamatay karon?
Kun buot kang magabulag kanako ba hinoon?

Eustaquio.

Si Bathala mao may nagpatipon kanato
Ning mga adlaw kong linaw sa ako nga katapusan;
Ikaw mahimong tipon kanunay sa way kasubo
Sa igsoon mo ug kanako, Flavio, sa kalangitan.
Nga niining kinabuhi, lumalabay, way hinungdan,
Nalimot ka na lamang nga sa huyang mong dughan
Sa tinuhoan ni Kristo, sa imo nga kabatan-on,
Nakat-on ka sa tam-is nga mga balatian.
Ang unang hunahuna nga sa imo nga kaisipan
Nga gayud nagasulat, gikan sa matud-anon
Nga Magbobuhat, Tuhoi, Flavio, ang usa ka amahan:
Malipayong magpuyo ka, tam-is ug himut-anon,
Kon ikaw magasunod sa langitnong pagtulon-an
Sa balaan tang tinuhoan. Isulti kong way kataha,
Sa busog kong panuigon gibyaan kong mga bathala,
Nagtoo sa pagtulon-an sa Makagagahum.
Usab ang inahan mo usa ka kristohanon...

Flavio.

Hain ang akong inahan, kaniya ako mutan-aw?

Eustaquio.

Kinsa, ang imong inahan? Namatay nga way
gikaulaw,
Naghatag maayong sangputanan sa Bathala'ng
matud-anon,
Siya nagpuyo sa langit, nagdapit kanatong tanan
Sa iya nga malipayon ug tahum puloy-anan.
Nahinumdom ka sa pagpangga sa imong inahan?
Igkita ko da siya sa ganghaan niadtong langit
Labing nindot kay sa Adlaw, labing tahum sa Bulan
Magadunol sa buktong lison ug maghahagit
Paggakus kanako ug kang Tito nga buotan
Ug mangutana kanako sa mingawng sinultihan:
"Bana ko nga matam-is, hain na ang akong Flavio?"
Ug anak ko, ingna: Unsay itubag ko kanimo?
Sa atong Magbobuhat dakung kaawayng yawan-on
Magahalad sa laing bathala'ng maluibon;
Tungod sa panlimbong sa kahayag nakuwangan
Binilanggo tingali sa makalisang kalayo
Ug magabaligya makagaba nga pagtoo.
Nagtanyag ako sa Ginoo, Bathalang dakuan

Sukad sa pagkabata imo nang gihalaran
 (Kang Flavio),
 Tungod niini naghulat ka nga ganti kahuptan;
 Ingon ko siya, paghimugso sa kalibutan,
 Gisultihan ko ikaw, gipakitaan ko sa dalan;
 Apan nagpakita ikaw, magahion sa akong pulong.
 Sa ingon niana inulangan sa mahugawng Ispidno
 Anaa ikaw kang Bathala gikan kaniya kang Tito:
 Sa ingon niana kadtong Flavio, ang anak niyang
 lig-on,
 Dili makakita sa kalangitan sa gugma;
 Kadtong Flavio nga mao ang sa gugma nimong una
 Imo man siyang gihigugma, subo ikaw naghilak
 (Kang Flavio)
 Nagtinguha pagbalag oh sa inahanong dughan,
 Labing sayon sa mga hangyo sa iyang mga anak.
 Siya naghulat kanimo didto sa kalangitan.

Flavio.

Gihigugma ko ang akong amahan, di ko kabyaan.
 Naglunang sa kasakit ug luha nga labihan.
 Siya di angayng mamatay, kay tan-awa kang Flavio
 Ang usa ka anak nga subo ug nag-antus pag-ayo.

Gula V

Si Claudio ug uban pa

Claudio.

Hain na si Tito? Asa ta siya igkita ginoo?...
 Sa pait kamatayon, gihatud, hikit-an ninyo
 Sa mga leon ug ubang mananap gitugyan!
 Ug, Di ka mangitag kadangpan sa anak mo?
 Oh! ang nawong mo makahandum kanakog mga
 butang
 Nga linghod, mga butang makaham-ot ning kaisipan.

Flavio.

Oh amahan ko! Kon ako ikaw ay! nga hipalgan,
 Nianang higayona usab mawala ka lamang...
 Makahimo ka niana? Si Fausto, sa wa magdahum
 Nagtipon kanato; ug, buot ka mamatay karon?
 Pagbulag kanako buot na usab nimo himoon?

Eustaquio.

Si Bathala kanato magtipon, Flavio'ng buotan,
 Sa akong mga adlawng malinawon nga katapusan,
 Ikaw makahimo pagpuyo sa kahangturan
 Sa igsoon mo ug kanako, didto sa kalangitan.

Nga niining kinabuhi, makagyohon ug kawang,
 Nalimot ikaw nga sa imong mahalot nga dughan
 Nga kristohanon, sa linghod pa ikawng pagkabata,
 Nakat-on ikaw sa matam-is nga hunahuna.
 Ang mga unang hunahuna, nga sa imong kaisipan
 Nanghisulat, mao man gayud ang sa matuod
 Magbobuhat. Tuhoi ang usa ka amahan:
 Malipayong magpuyo ka, tam-is ug nahimuot,
 Kon pagasundan mo ang langitnon nga pagtulon-an
 Sa ato nga balaanon tuod nga tinuhoan.
 Mga Bathala gisikway ko sa bigot panuigon,
 Ug nagtoo sa labihang Makagagahum.
 Usab kristohanon man ang mahal mong inahan...

Flavio.

Hain ang akong inahan, siya buot kong hagkan?

Eustaquio.

Natapus malipayon ang iya nga kahintang
 Naghatag kamatuoran sa Bathalang dakuan.
 Nagpuyo siya sa langit nagdapit kanatong tanan
 Sa iyang malipayon ug hayag nga puloy-anan.
 Nahinumdom ka kon giunsa ikaw niya pag-amuma?
 Imo da siyang igkita niadtong gingharian
 Labing maanyag kay sa Adlaw, labaw pa kay sa
 Bulan

Magdunol kanako sa kamot nga nahigugma
 Paggakus kanako ug paghalok sa buotang Tito.
 Unsay gisulti mo?... Ang akong anak kuyaw kaayo!
 Apan, unsa man? Wala pa ihatag ang kastigo!...
 Apan, hikit-an mo siya? Ngano mang nasayud ka?
 Suginli ako, suginli, Claudio kong hinigugma.

Claudio.

Hinatud sa mga limbungang mga sundalo
 Duol sa *anfiteatro* ako intawon siyang hikit-an:
 Panon sa mga tawo sa talan-awon nangadto
 Aron pagtan-aw sa way palad nga batang buotan.
 Nagsubli kadtong panon pagsinggit sa pag-ingon:
 Tan-awa ang anak ni Eustaquio, tan-awa si Tito
 Gipakaon sa mananap; siya maoy kristohanon!

Eustaquio.

Magbobuhat nga gamhan, Bathalang maluloy-on
 (Maghangad sa langit)
 Ang iyang linghod nga kasingkasing pagdasiga.
 Ginoo, kanimo ko siya ipiyal, pugngi siya;
 Pagmatam-ison sa higayon sa iyang kamatayon!

Ginoo, sa pila ka mga kaaway, mudaug ka,
 Nga aduna ang kalibutan. Ituboy sa imong ngalan
 Ang kabulahanan, aron ikaw kahadlokan.
 Nga makita sa Roma, nga ikaw, nagtabang Ginoo.
 Iyang kalag dawata... Kay naa na si Tito,
 Ang anak ko, sa kahimuot nagtanyag na
 Sa dugo tungod sa igsoon, anak kong hinigugma.

Flavio.

Unsay giingon mo, amahan ko? Oh, kahuot sa akong
 dughan!

Claudio.

Oh akong Flavio, aduna ka kaayoy hinungdan.

Eustaquio.

Apan, unsa may imong napaniid, Claudio Ko?

Claudio.

Masilakon, daw sa bag-ong misubang nga Febo
 Igong mitan-aw kanako, unya miingon si Claudio:
 "Adto na ako, nga mudali siya, ingna ang akong
 amahan,
 Sa malipayong adlaw, aron kami magkauban."

Flavio.

Ay, igsoon ko; ay, makalolooy siya nga labihan!

Claudio.

Di kay wa masayud siya anak mong pinangga
 Wa mo siya luwasa sa iyang giantus kasakitan!

Eustaquio.

Ay, pagluwas buot ko unta... apan, unsay akong
 nakita?

Gula VI

Tito ug uban pa.

Claudio.

Ngano? Wa akong kasabut. Kay... giluwasa mo
 siya?

Tito.

Ay, amahan... Ay, mga...

Eustaquio.

Anak kong hinigugma,
 Kanunay ka kang Bathala?

Tito.

Oo, amahang pinalangga.

Eustaquio.

Giunsa mo pagkagyo sa ganti mong gipaninguha?

Tito.

Pagkagyo ayaw palandunga, amahang hinigugma.

Eustaquio.

Oh Bathala! Nahadlok ako nga may paglimbong.

Tito.

Ayaw pagkahadlok, ayaw kay inamdam ko na
Pagdawat sa kamatayon daw usa ka kristohanon.

Eustaquio.

Unsa bay nahitabo? Suginli ako dayon.

Tito.

Igo mo akong gibyaan, sa akong lawak misood ako
Ug gikuha ako niya sa bangis nga Cornelio.
Gipiyal ako niya sa iyang mga sundalo,
Kay sa kamatayon gisilutan na man ako
Tungod sa kasugoan sa hamili nga Adriano.
Gikan diha sa walay langan ako gihatud
Ngadto sa halapad ug dakuan nga *anfiteatro*.
Ug nianang higayona dayon didto ako sa sulod.
Sa mga tawo ug sa mga paril gilibutan.
Mga pangusmo gikan sa tinak-upang langob
Nabati ko sa mga leon nga daghanan...
Giluhod ko sa yuta mga tuhod kong huyang
Ug naghunahuna ako sa gamhan kong Ginoo,
Ngalan niyang balaan sa subsob gilitok ko
Sa labihang pagtuaw kaniya ako naghandum...
Ako dayong nakita dalangpanan sa matarong.
"Dawata ang imong manuba,—sa kainit nagtuaw ako,
Pagsakit ning kinabuhi, imo untang pagdawaton.
Akong itugyan kanimo, Ginoo, ang amahan ko
Ug sa akong gininhawa nagdawat mahigugmaon?"
Kana akong gipamulong, dayon sa mga sundalo
Ang mga ali gituksan sa duha ka mga leon
Nga mapungtanon sa tiliwa nanagpangadto;
Nanglihok ang lambungayng tag-as, mapahitas-on,
Ang mga ikog mikitw, makalisang, makurogon;
Ug nangusmo ingon sa dalugdog malanugon,
Gutom nanuyhakaw niadtong lapad nga patyo.
Gipakita kanako ang ilang ngipon ug kuko;
Apan pagduol kanako, kabangis nalusno pag-ayo,
Ug kanako mihagwa sa kalumong labihan...
Ug nangahimong anad, masayagon ug buotan...
Makatulo muba-i-id ang pulahon nilang pus-on
Sa akong wala nga kilid, halot ug mabugnawon,
Ug mga sayag nagtan-aw kanako mahigalaon
Ug sa mga balas sa yuta sila nagbuyon...

Eustaquio.

Oh mga tambal ni Bathala nga di matugkad!
Ikaw sa mga leon nakahimong buotan;
Sa imong pulong kasingkasing nila nahumokan
Ug nakapagahi ka usab sa mga mangil-ad!
Tungod sa imo Ginoo'ng panalangin kahibudngan
(kang Tito)

Hatagi siyag salamat paggawas kanimo.
Buta nga Roma! Buk-a ang nalandungang mata mo,
Ilha ang Bathala sa mga Kristohanong maayo;
Apan sulti, unsang paagiha ang pag-anhi nimo.

Tito.

Ang tibuok nasud ug ang lungsod matarong
Sa maong hitabo misinta nga mahibulongon
Ug gilayon usab ako sa kalit mitindog,
Miadto ako sa mga nagbantay sa pagpasulod.
Tingali tungod kanimo, amahan, gipagula ako.
Ug miadto ako kanimo sa agianang tanus kaayo.
Himoa, Ginoo, ang alang kanimo makahingag
(Nagtan-aw sa langit)
Nga ang pagsakit sa akong kinabuhi akong itanyag.

Claudio.

Ang Bathala mo nagtinguha maayo kag lawas
Aron kang Jove ikaw magasunod nga masayag.

Eustaquio.

Tungod nang paagiha di siya buot nga maluwas.
Di mahimo ang paghigugma.

Claudio.

Nganong di mahimo?

Eustaquio.

Di siya sa imong pagtoo kita mangahimo
Nga maluibon ug maliputon. Oh!, akong Tito,
Tan-awa ang imong igsoon si manggugubat Flavio,
Tan-awa siya, ipatuman ko kini kanimo.

Tito.

Hinigugma ko!... Matam-is nga igsoon nako
(Mugakus na unta kaniya ug gihawiran ni
Eustaquio).

Eustaquio.

Ayaw siyag gaksa! Supak siya sa Bathala nato!

Tito.

Makalolooyng Flavio! Igsoon kong hinigugma!...
Ang iyang kasingkasing nagdaug kaniya.

Eustaquio.

Tan-awa, kabangis mo, anak sa akong kasub-anan!

(Kang Flavio)

Angay magbuntog si Tito sa iyang panig-ingnan

Pagkasayud mo nga ang mga mananap nabuotan.

Tan-awa si Bathala, sa pagbati nagpatuman

Sa mga leon, nga mabangis nagapabuotan,

Pagpaila kanimo ang iyang kalag daku kaayo

Sa kaisug nag-uban ka kanako ingon sa sundalo

Sa way kahadlok sa panagway sa kamatayon...

Sa himaya sa kasundalohang matumanon,

Sa puncan sa mga romanhong hinagiban,

Nagasunod sa tingog sa ako nga kasugoan.

Ug sa akong pagbuot gitara mo ang buotang dughan

Sa mga mabagang udyong sa mga Parto,

Maisug ug mahanason kanunay, hilabihan...

Karon nagkinahanglan ako kanimo, Flavio,

Kadtong kaisug, sa kamakanunayon naggikan

Sa usa ka Bathala, makagagahum ug but-an.

Ikaw miila kanako nga ako imong amahan

Apan paghigugma mo mihupas sa imong batian?

Nganong maninguha ako pagpaampo sa usa ka kalag

Nagpakabutabungol sa ako nga mga tambag?

Anak nga way palad sa atubangan ko pahawa,

Aron di ka makadungog sa akong mga tinguha,

Ang mga sumbong nga masakit sa amahan nimo

Sa kasingkasing makasubo. Pahawa, Flavio,

Lakaw layo sa amahan nga di mo pamation

Ug ingna hinoon: "Adto na ako, amahan...

igsoon..."

Tito.

Ay, Flavio!...

Eustaquio. Duna ka pay kasingkasing ipakita

Aron pagsulti sa ingon? Wala ikaw niana.

Ikaw sa pagkamaluibon, pagpadayag wala.

Ay! Tubag, tubag, alaut nga pagkabata.

Flavio.

Nakabuntog ka amahan; sa tiil mo imo akong

makita...

(Moluhod)

Paghalaran ko siya, ang imo nga Bathala.

Naila ko ang Bathala'ng tuod sa akong pagkabata.

Kon mudawat kanako ang iyang mga bukton,

Higugmaon ko siya. Makapaabut kaha ako,
Bisan pa sa akong kangil-ad, nga ako iyang dawaton?

Eustaquio.

Ug sa akong ba-ba pagasaaran, oh, Flavio,
Nga ikaw dawaton niya ang iyang kalooy maghilig,
Sa gugma sa usa ka anak samtang siya imong
sangpiton.

Flavio.

Buta ako kanhig way palad, mga napulo na ka tuig!...

Eustaquio.

Sa imong pagkamaluibon sa kasayop nahimo
Ang lubos nga pagbasol mo, makapala, Flavio;
Tumindog ka na lang ug ang himaya maimo.

Flavio.

Kanimo ako maghulat sa ganti nga malampus
Nga gisaad mo kanako... Tito, umari ka, gaksa ako!

Eustaquio.

Gaksa siya ug, mangamatay kitang managgakus!...

Yugto V

Gula I

Claudio ug Flavio.

Claudio.

Sa katapusan, Flavio, sa imong kinabuhi, unsa
Ang akong mapaabut?

Flavio.

Nagtoo ako, higala,

Langit gaandam tahum nga lingkoranan,
Malungtaron uyamot nga kalinawan; apan
Kanako... di ka mutipon?

Claudio.

Amahanong kinaadman

Sa imong panghunahuna nakahimo pagsulong
Sa dalan diin ang imong kinabuhi imong ayran.

Flavio.

Di tungod sa gugma nangita ako sa kamatayon.
Ang katarungan niana kanako nagahingag.
Kon ang akong amahan (di unta motugot ang palad)
Magasugot sa mga kasugoan ni Adriano,
Labing magmagahion ako sama sa bato,
Ug ako magangalan kanilag maluibon
Ingon sa ni Bathala gitudlo, ako magpadayon.

Claudio.

Apan... niining pagtoo, dugo mo nagkinahanglan?

Flavio.

Gipangayo niya karon; apan, tan-awa lamang:

Kon buot siya makigbugno, sumala sa akong giasoy,
 Tungod sa *Monarca* nga, magtuaw makalolooy
 Ug sa Roma madasigon kanako ginatanyag;
 May ganti bang maayo kanako ilang nahatag?
 Maayo pang magpakamatay ako ug molumbag,
 Kon kana sa usa ka alaut akong mautang.
 Tungod kang Bathala nagdapit sa iyang kabulahan,
 Kang Bathala ko kana gitin-aw unta pa maayo!
 Kapin pa, si Adriano pagpatindog ding kahimo
 Sa akong lawas sa lubnganan nga gihikalimtan,
 Bisan pa siyag naglatagaw sa yutang ginagasa
 Ingon nga sa akong Bathala kanako gihatag na.
 Pasagding muadto siya sa ato nga pinuy-anan
 Aron paghisgot sa tinuhoang hinigugma...
 Sa katapusang higayon ning kinabuhing naangkon...

Claudio.

(Nagasakgaw pagsulti kaniya)
 Sa imong kinabuhi sa katapusang higayon,
 Hunahunaa, Flavio, sa kabuot timbanga.

Flavio.

Gihunahuna ko ug gikasakit ko, higala,
 Mga maayong bahin kanako wala, wala ka
 Sa pagpahimulos oh sa kaayo nga langitnon,
 Sa langit nga bulahan kalinaw ta pangitaon.

Claudio.

Dili ako buot sa langit. Ikaw akong gihigugma
 Ingon sa imong gituhoan, pagkapait, Flavio!
 Pagmahal ko kanimo, subo nagtan-aw ako!
 Kasingkasing nga bangis, maluibon ug magahi!

Flavio.

Di siyay labing gahi tungod kanimo di mubati
 Usa ka labihang kasakit subo mahigpit,
 Sa labihang katay-ug kanako nakasakit,
 Mamatay tingali ako tungod sa imong kagahi!
 Tingali himoon mo ang gisalikway mo karon
 Ug ingon sa kalipayng sayag, ingkantohanon,
 Tungod pagbalhin mo sa tinuhoan mong hibatnan.
 Kon kasingkasing mo nagdilaab mahigugmaon,
 Pagnga ang kalayo nga nagpadilaab sa akong dughan.

Gula II

*Metelo ug Cornelio**Cornelio.*

Palayo kamo dinhi, ikaw tan-awa si Adriano;
(Kang Flavio).

Sugoon ko ikaw nga kaniya dayon ka muadto . . .

Flavio.

Ngano? . . . nagtawag kanako ang atong
makagagahum!

(Kay nakita ko sa iyang nawong ugmad mahulgaon)

Cornelio.

Imo pa siyang suknaon? Sayud ka usa ka romanhon
Sa pagsamok dili angay sa usa ka magmamando;
Lakaw, Flavio, ug imo dang hisayran diha dayon;
Ug ikaw, lakaw usab sa pagsunod kanako (Kang
Claudio).
(Manglakaw).

Gula III

*Metelo ug Cornelio**Cornelio.*

Sayud ka nga si Flavio nagsunod na ug nagmahal
Kang Kristo ug nga siya anak sa usa ka kriminal?

Metelo.

Di pa dugay pagsusi ako nang ginahimo;
Apan unsay nahitabo sa alaut nga tawo?

Cornelio.

Sinakgaw sa kiliran sa amahan niyang maayo
Mabuhi siya, paghalad sa kaisipan gipangako
Tungod sa biaybiay mubalik gikan ni Adriano;
Ug, si Adriano may taga-Atenas nga tawo
Adunay talagsaong kinaadman ug kaisipan,
Makadani sa mga maayong pangatarungan
Nga sa pagsupak maglisud sila sa paghimo,
Ug sila iyang danihon sa iya nga pakigpulong,
Sa paagi nga malukmay sila sa pag-uyon . . .
Ug sa layo siya sa iyang amahan di mahimo
Nga sa hangyo makasukol ug ang kamatayon
Kaniya mangita; sa ingon nianang paagiha, buang.

Metelo.

Mabuhi si Flavio?

Cornelio.

Kanako walay sapayan!

Kay siya wa kaayo mobabag sa akong tinguha.
 Si Eustaquio hinoon, oo, nagpakita nga akong kaaway,
 Uban kang Tito mamatay siya ug sa di madugay
 Kon ni Adriano iyang paghimoon ang nahunahuna.

Metelo.

Kanila, pagkatinood, kalooy mibati ako!
 Ug ang kamatayon sa patyonon gidali mo?

Cornelio.

Kon sila patyonon, pagpatay nganong langanon?

Metelo.

Kanila nanalipod ang langit, sa kristohanon!

Cornelio.

Ang langit!

Metelo.

Kana. wala mo makita kang Tito?
 Kinsa ang makapugong sa gutom sa mga mananap,
 Ang gamhanang kusug kon di pa makahimo?

Cornelio.

Giunsa mo pagpanalipod sa bangis kasal-anan
 Nga kanang salaa nagsilot kanila ug nagsamad?

Metelo.

Nianang buhata, moingon ako, sila mo gisilutan.

Cornelio.

Ug ang malamatang arte, wala ka masayud,
 Nga magpulos kanunay sa mangil-ad nga tawo
 Ug talagsaong kahibudngan makita mo pa gayud?...
 Usab, siya gipaninguha sa atong Adriano.
 Bisan sa iyang kahinam gipalihok ko siya,
 Nga ila akong pasagdan ug nga hukman niya sila...

Metelo.

Apan ikaw nagtoo unsay ilang kasal-anan?

Cornelio.

Ingon niana iyang gusto: sa akong himoon kanila
 Sayud ako... Nia sila, tinalikalaan.

Metelo.

Ay, nga ikaw nag-ula sa dugo'ng way kasal-anan,
 Makalisang! Unsa kanang balaod mo, Roma!

Gula IV

*Eustaquio ug Tito nga tinalikalaan,
 ug uban pa.*

Cornelio.

Nagsugo ang Emperador nga ikaw akong pagaingnon

Sa iyang makagagahum pagbuot nga katapusan,
 Ug nagtudlog maayo bahin sa imong kapalaran:
 Buot ka sa pagpasakit kun hinoon sa kamatayon?

Metelo.

Hunahunaa nga diha mawaa ang imong pagdaugan,
 Uban sa gamay'ng Tito ang linghod nga kabulahan!

Eustaquio.

Tungod sa imong kalooy ikaw akong pasalamatan
 (Kang Metelo)

Cornelio.

Makasakit kanako ang imo nga katalagman!

Eustaquio.

Tumana ang katungdanan... butang, ayaw pag-ingon
 Nga wa pagabatia sa kalag mong bakakon.
 Ako ikawng hiilhan, Cornelio, ug ako ikawng
 pasayloon.

Pilion ko ang kamatayon nga gitanyag sa trono.
 Metelo ingna, naa si Flavio?

Metelo.

Sa atubangan ni Adriano
 Anaa. Dili sa sayup magmakanunayon,
 Kay si Flavio magahimo gayud sa paghukom
 Angay sa usa ka batan-on mabuot ug manggialamon,
 Magsalikway sa mga masalaypong kinaiya
 Sa atong tinuhoan sa mga panahap nga ania;
 Ug ikaw nabuhi tungod kaninyo ug sa Roma,
 Sa mahal mong higala ug tungod usab sa uban
 Kanimong nahigugma. Nan, ngadto sa simbahan
 Ni Jupiter, pakitag daku nga panig-ingnan
 Sa tinuhoan.

Eustaquio.

Oh! makasala ako, higala,
 Kang Bathala kon sa imong tambag ako mahagugma.

Metelo.

Dili ka buot mutan-aw kang Flavio?

Eustaquio.

Ako buot unta
 Makigkita kaniya sa di pa siya mawala.
 Cornelio, kon malooy ka, oh, pagmabination!

Cornelio.

Ang imong tuyo di gayud kanako mahiuyon.
 Ikaw sayud nga ako magasugot sa korona.

Tito.

Oh amahan! Si Flavio kanato mubiya na,
 Ug mibalik kang Jupiter sa paghalad kaniya.

Eustaquio.

Kapintas nga makaulaw, pagkadakung binuang!

Uban sa akong mga anak kanimo ako muatubang
 (Muhangad ang mga mata).
 Nahunahuna ko, oh Ginoo, makigkuyog ako
 Aron sa imong mga tiil halangdon maghapa ako.
 Nianang imo nga trono gipaninguha ko
 Kanang kalipaya alang sa subo ko nga dughan!
 Ug ikaw, Flavio, ibalik ang himaya kong nawagtang!
 Kon sa akong kasingkasing pagsulay buot mong
 himoon,
 Kanako sa imong gugma makahimo ka pagpugong
 Batok sa kabug-at nga bangis sa akong katalagman...
 Pasayloa ang akong kasakit, ako wa musalig,
 Sa akong Flavio, apan ay! kanimo ako misalig.
 Unsang gahuma makapabalhin sa patay na
 Nga kasingkasing, kon panabang mo naa kaniya?
 Tungod kanimo naghulat akog diyutayng gugma
 Pagpakigkita kanimo sa langit himayaon.
 Tungod sa ako nga sala ang imong pagbuot nagauyon
 Nga pagakuhaon kanako ang ako nga Flavio.
 Pagpakigsulti kaniya di ako makahimo?
 (Kang Cornelio)

Cornelio.

Nangayo kag di mahimo!

Eustaquio.

Magaantus ako lamang gayud nianang tanan!
 Ang mapait nga kasakit ang niana pagpatuman
 Motugot ug ang sa akong adlaw ang bitayan,
 Tumanon ta ang iyang tuyo, adto na kita, Tito;
 Nga muanhi ang kamatayon kay sak-on ta ang
 kalangitan.

Ang imong kasingkasing kang Bathala ipakita mo,
 Antusa ang kamatayon sa hisad-an makakugang.

Tito.

Tala na, amahan, magapasakit kita ngadto.
 Akong kinabuhi ihatag ko tungod kang Flavio;
 Tungod kang Flavio itanyag ko pasakit nga pintas,
 Tungod kang Bathala mag-antus sa panampalas.

Eustaquio.

Kon duna kay kasingkasing maluloy-on ug lig-on
 (kang Metelo)

Ingna ang akong Flavio nga sa pait kamatayon
 Gibati ko nga kanato mura lamag wala,
 Kay uban kang Flavio mahimuot akong mawala.
 Ug samtang kang Bathala sa hugot ako gaampo

Nga unta iyang pasayloon ang sad-ang kalag nako,
 Hinumdumi si Kristo oh nga makagagahum,
 Sa usa ka inahan, sa usa ka amahan, sa usa ka igsoon
 Nagahulat kaniya gaantus, didto sa langit,
 Dasiga, Tito, ang imong mga tiil nga nagmasakit.
 (gidala siya ug milakaw).

Gula V

Flavio ug uban pa nagalakaw

Flavio.

Oh amahan... mohunong ka!... Nganong
 tinalikalaan
 Naglakaw kang malinaw? Asa ang imong
 padulngan?

Eustaquio.

Ngadto sa langit. Ikaw, asa ka, akong kalipay?

Flavio.

Mouban ako kaninyo, usab magpakamatay.

Eustaquio.

Binati, tinuod kaha?

Flavio.

Makalisang pag-asdang
 Sa mga gantig saad, biaybiayg katarungan,
 Talamayong panglihok, tinan-awang makalisang,
 Maghunahuna ako nga sa kaayohan pagpugong!
 Apan si Bathala nakabuntog, nakabihag,
 Ug gilayon uban kaninyo mounong akong kalag;
 Pagpuyong malipayon, masadyaon sa kahilom,
 Magaawit pagdalayeg sa Bathala'ng matarong.

Eustaquio.

Nagsanap ka ning dughan, Flavio ko nga buotan.
 Si Eustaquio nagkahadlok, tungod kanimo lamang.
 Ug nagkuba na ang dughan kalipayng mabukalon,
 Sa pagtan-aw kanimo magpakamatayng mainiton.

Cornelio.

Mga Bathala wa ka maghalad?

Flavio.

Ang sa Roma?
 Ako nagahalad sa Magbubuhay sa yuta,
 Magbubuo sa kahusayg sa gubat: Si Bathala,
 Pagkamatay pag-alagad tungod kaniya.

Cornelio.

Mga sundalo, butangi siyag talikala. (manuol).

Flavio.

Oh, gibati ko siya! Kagaan sa talikala!

Wala na, kanako gikuha ang mga kasakit;
 Sa akong dughan nagsugwak ang mahalot nga dugos.
 Nakita ko ikaw, Bathala, sa akong mga anak
     nag-antus
 Sa kalipayng labihan sa himaya sa langit,
 Sa kahimuot ning kasingkasing nga nahigugma.

Tito.

Kita na malipayon!

Flavio.

Mga buwahan na kita!

Cornelio.

Mga sundalo, aron pamatyon dad-a sila

Eustaquio.

Umari kamo ug mag-antus kita sa kapaitan,
 Si Bathala nagdapit kanato sa iyang puy-anan.

Gula VI

Cornelio ug Metelo

Metelo.

Wala hiilhi ang samang katul-id dinhi ning yuta
 Kay ilang gidawat nga malipayon ang silot
 Kon sa kalibutan sila mulalin nga mahimuot...
 Mga mainantuson nanagtan-aw sa takna
 Nga usa ka kaisipan kanila nagabisog
 Labing hataas nga kaisipan ug kusug.

Cornelio.

Sayup ka. Sa kaisug sila nagpakaaron-ingnon,
 Kay pagkabayani sa dungog nanagtinguha.
 Kon maantigo silang mounong, paghari ako
     maalamon...
 Nabuntog ko ang mananap, hingpit, sa katapusan,
 Nga sa korona pagsakgaw kanako buot unta.

Metelo.

"Ang sa kusug mahiusbaw dali usab dang mapukan".
 Ang palad mabalhinon, sukad sa kahitas-an,
 Makasasala mahulog sa naglooy'ng katubigan.

Cornelio.

Human kang Adriano, ako mao na ang magauna
 Ug magamando ako sa gubat nasugdan na.

Metelo.

Kon nahulog ang kaaway mo, ikaw nga nakasuta
 Sa imong umaabut nga kahulog, paghunahuna.

Cornelio.

Tungod kay wa ako'y katigayunan nga daghanan,

Mahadlok nga ila akong ihulog pagpugos, dili ako.

Metelo.

Nagtoo ako ingon niini ang hunahuna sa tawo
Nga kanila da usab makalolooy mabutahan.
Bahin sa kapalaran sa uban kita but-anon;
Apan mga buta, bahin sa atong kaugalingon.
Ako, Cornelio, sa iyang dugo ako patyonon
Ug kaniya pagbuling di ko kana buhaton.

Cornelio.

Kana maoy imo kay ang iyang kamatayon
Sa kalooy mubati ang imong balatian.
Usab gibati ko ang kangutngot nga labihan...
Apan si Adriano gayud ning tanan mao ang sad-an.

Metelo.

Apan kon duna kay sala ug wa mo kahadloki,
Wa ka mahadlok kang Adriano?

Cornelio.

Unsay puong mo niini?

Metelo.

Ang Emperador, giingon ko, wa magsugo kanimo
Nga siya silutan mo sa wa siya mahibalo.

Cornelio.

Siya misulti, sa ingon niana nga di na ako mahadlok...
Siya nagduhaduha, sumala sa pagsilot
Kun sa pagpagawas ba kanila hinoon;
Apan, nabuntog sa kaayo kong misulti kanila,
"Cornelio, miingon, kanimo akong ihatag sila"...
Unsay imong ikatubag?

Metelo.

Usa da ka higayon.

Yauna, maurag aduna nganhi nagpaingon.

Cornelio.

Lakaw ug dawata ang mga Bathala... Ay, pagkaguol
Sa gibati sa akong kasingkasing wa nay paglaum!
Mabangis nga kangutngot nagasagup, nag-ul-ol
Sa way dungog kong kalag. Mga inayrang kalagot
Mapanimaslon sa akong kasingkasing naglibot.
Murag akong makita ang ilang mga panagway
Nga mahilumon naglatagaw nangayog husay
Sa akong mga kangil-ad. Wa nay mahimo nato!
Wa nay makaluwas! wa nay nabilin kanako!

Metelo.

Si Adriano nia nganhi sa nawong nagbungiot!

Cornelio.

Nahadlok ako nga si Claudio... gibati ko ang silot!

Gula VII

*Si Adriano ug uban pa, lakip ang mga Ministro sa
Hustisya ug mga pari.*

Cornelio.

Oh, naluwas na gayud ang balaod *trajana*.
Ang sa mga Bathala nga dungog nahiuban.

Adriano.

Apan wa mahiapil ang pulong *corneliana*
Sa iyang kamatinumanon. Bitaw mao man
Ang ngatanan nga panon oh sa *Aguila romana*.
Ang iyang pasangil nagmatuoron sa pagbakwian;
Halus ang mga pangulo nangasayud niana
Kang Eustaquio pagpugos nagsaad pagpatoo.

Cornelio.

Dakung Emperador, tungod kang Jove ako manumpa
Nga sa hinay pagsumbong nagpangahas kanimo
Pagsilot kang Eustaquio; kanimo ko ipaniguro,
Pagtan-aw kanimong mamatay ka, sila malipayon...

Adriano.

Gidalidali mo lang, mabudhiong bakakon,
Ang silot ilang gipangayo ingon sa giingon mo,
Ang mga mapait nga balaod ni Trajano
Nga ginahimo sa kaugalingon nga kamot mo;
Apan bisan pa niana, nagaduhaduha ako...
Tan-awon ko nga ako imong gialagaran daw
but-anon,
Paghatag ko kanimo kang Tito nga batan-on
Aron ihatag sa iyang amahan, ikaw nagtuman
Sa ako kanimong sugo? Ah! banyaga, malimbungan,
Mahinumdom pa ikaw sa imo kanakong giingon?
Unsang kabuotana nga imo akong gialagaran?
Ang akong mga sugo imong ginababagan?

Cornelio.

Ginoo... Unsang duhaduha kini? Wa akong kaamgo...
Unsaon paghinumdom, kon wa siya mahimo?

Adriano.

Kon kana wa mahipatik sa imong kaisipan
Hinumdumi ang sala nga gayud makalilisang
Pagpadasig kaniya kang Tito'ng way kapalaran
Batok kang Jupiter, aron mutindog ang Roma
Naghunahuna nga ako mahimo sa pagtago!
Nasusi ko na ang imong kasal-anan, bisan pa
Usab ang imong kaluspad nagsugid kanako.

Ikaw sa pagbati nagahimo sa higayon
 Sa imong pagtan-aw kanimo nagsakit ang sala.
 Si Tito niana wa magsulti, maoy mahigugmaon,
 Nagmahal sa timawang kinabuhi, niana,
 Pagpasakit natapus ikaw'ng makalilisang
 Sa kapuslan sa bulobathala'ng way balatian
 Nagpatoo ka nga ako hugot di madasigon
 Di magtoo sa mga bathala sa ilang gahum
 Nga unta daghang mga pangulo nga nanlimbasug
 Sa pagkaplag sa pasaylo kanako pagkalooy,
 Ikaw mitindog nga usa da sa panlimbasug
 Nga ilang pagasilotan kining makalolooy...
 Imong mga maluibong tinguha niini nakaingon
 Naghatag sa Emperador mga dagkung pagtukaw;
 Nga kanimo akong gipiyal nagatoo ikaw
 Sa hadaku nga lungsod ang sakayan ug gahum
 Ug nga ang imong kahamili maoy magadapit
 Sa akong masilakon ug harianon nga dapit...
 Ihatag ko kanimo sa imong kapaningahason,
 Sa walay kukalangan nga musakay ka karon
 Tungod sa hugaw mong sayop ngadto sa Ostia
 paingon
 Sa hingilin pag-antus hangtud sa kahangturan.
 Di kang kagula didto sa imong kamaluibon;
 Pag-antus, di kahupay ang imong matagamtam,
 Di ka sab katunob sa Roma'ng manggibaluson,
 Bisan pagtilaw didto'ng mga tahum pagkaon
 Tungod sa wa mo pagsugot sa akong kasugoan.

Cornelio.

Ginoo, pasayloa . . . Kalooy mo akong hangyoon . . .

Adriano.

Masinahon, lakaw ug pahawa sa akong atubangan.

Metelo.

Ikaw, Ginoo, matarong ug maloloy-on,
 Kay naghimo ka ingon sa usa ka makagagahum.

Adriano.

Ikaw, Metelo, paghunahuna, ayaw dasiga
 Ang kamapangahason ug ngil-ad nga kasina,
 Tan-awa si Cornelio, nga ang pagpatay, sumala lang
 Sa kaugalingon niya gayud nga hinagiban,
 Sa mga nanagtumang matuod gayud kaniya,
 Sa hugot dili pagkamatinumanon niya,
 Oh siya sa simbahan way kawili mukagyo.

Metelo.

Sa imong panig-ingnan, Adriano, mutoon ako.

Gula nga Katapusan

Claudio ug uban pa.

Adriano.

Diin ka gikan, Claudio? Unsang mga balitaa
Imo karong gidala?

Claudio.

Oh, si Eustaquio patay na
Uban sa iyang mga anak, oh, tinahud nga Adriano,
Tapus ang labihang mga kasakit ug bugno.
Sa pagsulti kanimo dili ako makahimo
Sa matuod nga gayud kanila nahitabo.
Ang lungsod mihilak sa luha mahinuklogon,
Pagtan-aw sa mga bata, maya, malipayon,
Ug sayag ang panagway nangamatay'ng nanghimuot,
Dughan ko mikuba tungod sa pangilogkilog.
Nangadye gihatag sa berdugo ang ilang liog
Ug sa kalumo mikatawa ang linghod nga Tito,
Tahum mituyhakaw, ang iyang ulo, milukso,
Sa puthaw sa paghandus sa kamot makalisang.
Ug dihadhiha gilayon, ang iyang amahan
Nagkuha kaniya ug gilayon siya gihagkan
Sa mabination nga pag-ugay sa iyang nawong.

.....
Sa mahinay nga tingog nangadye hugot kaayo.
Kang Flavio, nga akong higala, ang matahum nga ulo
Mibulag sa iyang liog sa maong higayon.
Naghilak akong nagtan-aw sa hitabong dugoon,
Ang lungsod nagahilak usab sa katinuod.
Si Eustaquio sunod kanila sadya ug nahimuot
Nagtanyag kinabuhi sa Kabubot-ong lig-on
Sa puthaw'g kayo naghulat sa samang tinguha
Pagtan-aw sa iyang mga anak didto sa himaya.
Usab pagpakamatay ako naghunahuna
Sa pagtan-aw kanila gayud matinumanon;
Sa pagtan-aw kanila nga masayag ang nawong
Ug sa pintas kasakit pag-antus madasigon.
Kalumo'ng panagway, kamalipayong pahiuon!
Nakatandog kanako si Thacuit ug si Tito,
Nanag-ingon kanako sa tingog nga matagming:
"Oh Claudio, manag-ampo kami tungod kanimo"

* Kulang dinhi usa ka laray, busa dili kaayo nato masabut.

Matalinis nga udyong nagsamad sa kasingkasing!
Adriano.

Ang balaod Trajano ug mabangis nga Claudio
 Nagahikaw sa Roma sa usa ka tawo'ng maisug,
 Tinuhoan ni kristo maglagot sa balaod.
 Mibati ako sa bahin mahimo akong magtotoo;
 Pagpugos kaniya sa akong gahum mibati ako
 Nga mutoo siya sa Bathalang makagagahum,
 Paaging kakuhaan akog maisug nga pangulo
 Aron pasagdang magtibulaag ang iyang panon.

Claudio.

Dili gayud angay nga kaluy-an kana sila.
 Kita hinoon maoy angay... Bathala nga may gahum
 Aduna, nga magsugo ug magmandong maluloy-on...
 Umaabut nga kinabuhi usab man aduna.
 Lig-on atong nakita sa daghang kristohanon
 Nanag-antus, kamatayon giuyonan pag-ayo:
 Sa ingon gipatay sila, pasidungog sa matarong
 Bathalang Kristohanon nagbuhat sa Paraiso!

Katapusan

Hulyo 2, 1959

ANG PAGKABINIHAG UG ANG PAGDAUG

Gihugpong ang pundok sa lungsod oh ni Montilla
 Nagahagit sa maisug, tuskig nga Abencerraje,
 Sa mga mapintas nga kusganon sa Castilla
 Pag-upoy nga mabangis oh! sa wala'y kawili.

Si Konde de la Cabra wa magdugay midangat
 Nagabitbit sa asero sa bukton nga kusganon,
 Ingon sa kalabera nga subo magahikyad
 Sa mga itum nga pako sa ngilngig kamatayon.

Nagadasdas daw leon sa kalan-on naghandum
 Ngadto's mga sundalo sa kaliwat mangil-ad;
 Si Don Diego nagkuyog kaniyang mahilumon
 Ingon sa masilakong Adlaw sa bag-ong hayag.

Ingon nga sama gayud ang kumalagyong sugoon
 Nagalikay kanunay sa kilas nga gapasan,
 Kanunayng mahadlukon kalag mapahitas-on,
 Ingon niana ang pangagyo sa Manalagnang kauban.

Apan dili man ingon kadtong nanagkabayo,

Hinoon diay itara nga daw taming ang dughan,
Maghulat sa kapintas sa dakuan nga bugno
Oh sa pagpakig-away sa way pupanapin-an.

Sa ginsakpan si Boabdil nagadasig kanunay
Nagbukal sa kalagot ug pintas nga pangisug:
Ang unus nga kusganon napatik sa iyang dagway
Nagsulti sa nangagyo sa labihang ka-isug:

"Asa kamo padulong, mga moros way palad,
Nga ang buang nga kahadlok kaninyo nagabuta?
Asa kamo mangagyo? Asa kamo mohagad,
Ang lig-ong kasingkasing sa pakig-away di na?"

Mi-ingon; ug ang budyong, madasigon nadungog;
Nangabut ang kadapig, ug ang away gihimo;
Sa puthawng nagpangidlap ang kurug nga paningog
Mao day atong mabati bisan-asa ka moadto.

Si Don Alonso Aguilar mao gayuy midasdas
Didto sa usa nga kilid sa dasig ug kalagot;
Nanamad, ug namunggot, nanglaglag, nakighabas
Daw sa maisog nga lobo sa mahinayong hayop.

Kawang lamang nag-ampo sa iya nga Manalagna
Sa di mabangbang ug way puangod nga mahometano,
Samtang mga kabayo ug bangkaw nagasanta
Batok sa makusog ug dakuan nga Kristiyano.

Diha dayon natapus ang pangulo nga maisug
Tiliwala sa bangis panagpanon sa gubat:
Mga kabayo ug bangkaw, masulob-on uyamot
Nahipasa sa yuta nga nagakayamukat.

Mikagyo sa atubangan sa mga mananaog
Ang natalaw, ug nalapoy na niyang mga tawo;
Ingon sa nangatalaw sugo-on nga nangagyo
Sa atubangan sa ngulob sa leon nga ma-isug.

Ang Hari sa ingon niana nahimo siyang binyaan;
Nagtan-aw nga ang pangagyo ulahi na ka-ayo,
Naglakaw ginuyod ang kabayo nga nangusmo,
Ug sa lasang mitago daw usa ka tawanan

Duha ka di mabuntog nakabalag kaniya;
Ug gumikan sa ilhanan pagka-Hari nga naila,
Way langan si Don Diego, gidala dayon nila,
Harianong binilanggo nga intawon nabuntog na.

Bathala, sa Lucena, sa mga Kristohanon,
 Ang Kagahum nakaupoy ay! sa mapahitas-on;
 Sa Katsilang paggapus talikalang malig-on
 Hipalgan siya sa atob nabilanggo hinoon!

3 sa Disyembre sa 1875.

PAGSULOD NGA MADAUGON SA MGA HARING KATOLIKO SA GRANADA

Usa kadto ka gabiing mahilumon ug subo
 Kangkansang handumanan ang kasingkasing madaot,
 Ulahing gabi-i nga ang dakung hari nga moros
 Sa matahum yuta sa Alhambra nagatunob,
 Nagaluspad ang dagway, mga buhok namalpag,
 Mga matang maluloy sa tinan-awang bugnaw,
 Ang ulo nagadungoy, nagpauraray ang nawong
 Ang subong moros sa iyang palasyo nagatan-aw;
 Gitan-aw sila sa moros, ug daghang mga luha
 Sa iyang mga mata nagdigo, ug nanaligdig sa aping,
 Ug sa binulawan ug arabyanhon nga atop
 Gibutang na usab niya ang maluya nga panan-aw.
 Mahilakon sa mga dagkung kaagi sa moros,
 Nahinumdum siya sa subo nga pag-awayan;
 Ug nagtandi sa mga karon nga kada-utan
 Sa mga pakigbugno sa mga miaging adlaw,
 "Adto na ako, Alhambra, — miingon; — adto na ako,
 Alhambra,
 Puloy-anan sa kahimuot ug daghang kabulahanan;
 Adto na ako, palasyo sa kalipay napun-an,
 Way pagkutod nga tubod sa lakad katahuman.
 Subo ikaw akong biyaan, ug karon mu-adto ako
 Sa mapintas hingilin, nga puno sa kakapoy,
 Aron sa di pagkita sa tag-as nga torre,
 Sa matin-awng tuburan ug pinuy-anang tahum."
 Miingon; ug nagabakho, ang mga sapot nga mahal
 Sa mga binulaw ang higdaanan ginakuha;
 Ug hinukasan sa iyang mga tahum alahas,
 Sa mga dagkung hawan, masulob-on nagbiya,
 Ug sa tiliwa sa kahilum sa kagabhion
 Sa diha nga ang mga kabus nga Arabe na nangatulog,
 Sa diha nga ang yagungyong sa bugnawng kahanginan
 Sa dakbayang bu-otan sa dalunggan nabati;
 Ug sa paglatas sa kadalanan

Niadtong gingharian way gapuyo,
 Naluspad siya ug dayon nalawos
 Nadigo sa singot makamatay;
 Mga halawom da nga pangagho
 Nabati sa bisan lamang di-in,
 Ug dihay tingog makalolooy
 Ginasibya sa iya nga kangil-ad.

Mihunong ang hari; sa mga torre
 Ug sa mga kotta nagasud-ong;
 Nahinumdom sa daghanang bugno
 Nga iyang nahimo niadtong dapita;
 Ug wala makahimo pagpugong
 Ug giduko ang panan-aw sa yuta
 Ug mi-ingon sa walay kalipay
 Ginapauraray ang tangkugo:

"!Ay! ?unsa ikaw ni-adto, Granada?
 ?Unsa niadto ang imong mga tawo?
 !Ay! ?hain na ang mga manggugubot,
 Nga sa imong kaguol wa makakita?
 !Oo! ako ang imong Hari nga way palad
 Sa mga libyanhong mga balas
 Gisalindot ug tinalikalaan
 Tungod sa palad ako usab mahimo.

"Karon tanan, mawala kanako:
 Ginghamian, palasyo, bahandi,
 Ug mao da ang subo nga paghilak
 Nagtagana kanako ug kasakit;
 Dihay panahon imong mga torre
 Nagamando nga makagagahum
 Ug sa mga sundalo nangulo
 Siya mao ang kahapay, kalisang."

Miingon; nakakitag mga sundalo
 Nga minando-an ni Talavera,
 Ug nagapakayab sa bandila
 Sa Kristohanon nga Tinuho-an;
 Nangadto sa harianong kasugoan
 Pagpanag-iya sa mga kotta
 Sa Alhambra ug sa iya nga kasangkapan
 Aron pagtag-iya sa maong dapit.

Ug ang kang Fernando Talavera,
 Nga sa mga kabayo nagmando,

Matinahuron nagapadulong
 Sa alaut ug way palad nga Boabdil;
 Ning paagiha gisultihan siya
 Sa paningog nga makalolooy,
 Nalumon sa kasakit nga ngilngig,
 Linibutan libo ka tinguha:

“Lakaw Ginoo, lakaw pagdali
 Pag-angkon nianang mga pinuy-anan
 Nga sa dakung Bathala gigahin
 Sa inyong makagagahum nga Hari;
 Si Alha magdagmal sa mga moros;
 Sa ilang mga bahandi gisakmitan;
 Sa ila nga yutawhan ginalabay
 Kay wa magbantay sa iyang Balaod.”

Wala nay gisulti; sa iyang dalan
 Ang mahometano nagpadayon
 Ug ang iyang panon nagsunod
 Sa kahilum ug dakung kasakit;
 Wala maglingilingi ang panan-aw
 Aron pagsud-ong sa ila nga yuta,
 Dan tingali ang ilang kagul-anan
 Nagasamad sa labihang kainit.

Sila nagasud-ong didto sa halayo
 Kadtong Kristohanong kapundokan
 Silang tanan nagamalipayon
 Sa pagkita sa Krus nga langitnon
 Nga sa Alhambra ginapatindog
 Sa iya nga dakbayan nga nahapay;
 Maoy ilhanan kaliwat naparot
 Ang umoluna nga pagailhanan.

Nakabati ang Hari nga way palad
 Sa tingog sa “!Mabuhi ang Kastilya!”
 Ug nakakita giunsa pagluhod
 Sa kasundalohan nga katsila;
 Ug namati sa mga trompeta
 Sa mga ugoy-ugoy nga madaugon,
 Nakita sa mga kalasag
 Daw gisamaran hayag sa Adlaw.

Sa ingon iyang mga lakang gatultol
 Asa muadto si hari Fernando
 Nga naga-una nga nagamando

Sa iyang mga sundalong harianon;
 Ug sa iyang pagduol sa monarka
 Mga yawi gidunol kaniya,
 Mga bugtong butang ug bahandi
 Sa mga moros nga kagamhanan.

“Tan-awa, diha. — si Boabdil miingon
 Sa paggasa kanimo akong mahimo
 Ug ang bugtong mabilin kanako,
 Sa arabe nga pagpamunoan:
 Ginghamian, “trofeso”, mga tawo,
 Mga pinuy-anan, mga pagdaug,
 Mga torre, mga kadungganan,
 Tanan, ang ngatanan imo sila.”

Sa ingon ni-ana miingon si Boabdil;
 Ug hinulaman ang pasidungog
 Nagabiya ni-adtong dapita
 Saksi sa mga libong kangil-ad;
 Nagakanunay sa iyang paglakaw,
 Nanamilit iyang mga tawo
 Libo ka paghilak makalolooy
 Binyaan matahum suba sa Genil.

Samtang panuni nga manggugubat
 Ni Fernando nagtugtog pagsulod
 Sa maanyag ug matahum Granada,
 Nga nahimo na nga Kristohanon;
 Ang mga bihag sa moros naparot,
 Masakiton ug tinalikalaan
 Sa pagdagmal gaantus ug kasakit,
 Miatubang malipayon kang Isabel.

Sama sa mga isug manggogubot mainantuson
 Giyukboan sila sa Monarkang maluloy-on,
 Iyang kahimuot gipasundayag sa iyang agtang
 Kay nakita niya nga sila wa na sa kangil-ad;
 Ug ang Hara nga buotan sa daghanan nga limos
 Nanghatag sa iyang kamot nga gayud maluloy-on;
 Kanang Haraa nga kanunay manggihatagon
 Angayng tauran sa purongpurong way kamatayon.

Ug nakabati ang mga moros
 Sa masadya kaayo nga kagahub,
 Mga dagku ug masipaong tambol
 Ug malipayon nga pag-awitan,

Nanagpanghilak sa ila nga palad,
 Sa ila nga kabantug nga nawala
 Ang ilang kaliwat nga nabuntog,
 Ang ilang yutawhang walay parang.

Ang masulob-on nilang pagbakho
 Gitago nila sa hilom lamang,
 Ang ilang hangyo nga mahilakon,
 Ang kabuang nila sa pagtu-aw.
 Nangahadlok nga kon hibatian
 Modugang hinoon ang kabantug
 Ni-adtong ilaha nga pagdaug
 Nga maghimog dagkung kaguol.

!Naa na ang bandila sa Espanya,
     Mapahitas-on
 Nagkayab ibabaw sa kotta
     Masigurohon
 Sa Granada dakung hamili;
 Naa na ang mga Katolikong Hari
     Mga balaod
 Magapatuman sa iyang lingkuranan
     Nga hamugaway
 Sa mga anak sa mga mahometano.
     Naa na ang Alhambra nga ambungan,
     Mapahitas-on,
 Siya na ang sa kristiyanos pinuy-anan,
     Ug ang Granada
 Kaugalingon na sa lungsod matinumanon.
     Naa na si Bathala nagtan-aw gikan sa langit
     Uban sa kalipay,
 Ang mga matahum nga torre,
     Ang tanan puno
 Sa mga kalasag ug ganti.
 3 sa disyembre sa 1876.

SI COLON UG JUAN II

"Kanimo, Cristobal, oh! himaya
 Ug purongpurong way pagkamatay ug kadungganan,
 Pasidunggan ka sa way kalaya!
 Nga mudangat dungganan mong ngalan
 Sa umaabut nga kaliwat sa tanan kahibudngan.

"Nga manalangin ang tibuok yuta

Sa pag-awit sa gugma ug sa dakung pag-uyon,
 Ug tanan nga mahitungod unta
 Sa Lusitania nianang higayon,
 Magasing-al sa imong pagtoo sa maayong pagtoon.

"Kinsay sama kanimo, buotan,
 Mainantuson, makanunayon ug maluloy-on?
 Ikaw nagparot sa makalisang
 Kalagot sa dagat malihokon,
 Ug sa magsasakayng tawanan ug malimbungan.

"Maghimaya ka, dakung Almirante,
 Sa dughang kanunayon ug bugnong mainiton;
 Sa imong kaisug sama sa higante
 Kanimo ko itanyag maluloy-on,
 Mga palasyo uban ang dakung kamadungganon.

"Ako ang ginhawa nga imong mahimo
 Tungod sa akong pagsangyaw sa ako nga insigniya
 Pagka-Virrey nga takus nahimo;
 Ug tumoy sa torreng hinigugma,
 Itaod ko ang imong ngalan sa mga kampanya."

Miingon ni-ana pagsulti ang Hari
 Sa Portugal, ang labing tinahod nga Don Juan,
 Kaniadto dungganon nga hamili
 Nagtanyag sa hanas sa panggubatan,
 Ug sa iyang palasyo ang labing masilakong katungda-
 nan.

Apan... dali mikagyo hinoon
 Si Colon, sa maliputon uyamot nga la-ang
 Sa Palasyo nga mapangahason;
 Midalagan ngadto sa gipuy-an
 Sa Kristohanong Isabel, iyang magtatabang.

DAKUNG KALIPAY SA DAKUNG KASAKIT (Sugilanong Karaan)

Halus nga si Febo nagmasilakon
 Mga panganod natina sa bughaw,
 Nagapanambo man ang kabuntagon
 Sa malalimon gayud nga kabugnaw;

Samtang nagpataas sa kahanginan
 Sa ibabaw sa mahuyang nga sakayan
 Gikan sa Castilla mitungha lamang
 Ang tahum bandila sa kabulokan.

Si Colon, ang Almiranteng dakuan
 Sa nasud nga Espanyahan nga bantugan,
 Mao ang nagpakayab sa kahanginan
 Sa bandila didto sa kalaworan.

Ug ang sakayan nagpalinggalinga
 Didto sa katubigang matin-awon,
 Bu-ot sa iyang mga tawo, sa mina
 Sa bulawan sa dali makabaton.

Sa iyang pag-agi, ang dakung Magbubo-ot
 Matinahuron nagdu-aw kaniya;
 Ug ang Almirante nagapa-abot
 Sa pagbalus kaniyag dakung gugma;

Ug kadtong Magbuboot mapahitas-on
 Kaniya magtanyag sa iyang bahandi
 Nagkalaing bulawan malahalon,
 Butang nga sa paghibalag makuli.

Sa gabii na, ug sa dakung kalinawan,
 Hinikalimtan ang sa adlawng kahago,
 Nangatulog mga maisug sa sakayan:
 Usa da ang sa pagtukaw miguho.

Makatulo ang makalisang kahilum
 Kaniya nagdapit sa katulogon;
 Sa katulo mga sakayan nakatumong
 Ngadto sa dagat lapad pagpadulong...

Miampo siya... Sa makaulawng pagbiya
 Ay, ang sakayan lamang gitalikdan!...
 Sa mga way alamag gipakita
 Ang kabantug sa Castilla nga ngalan.

Ug nga unya	Ang sakayan
Mabuakon,	Sa hamabaw,
Nakita	Natukay-ang,
Nahagbong	Nangurimaw.

Si Colon nahigmata sa labihang kasipa
 Pagkahagsa, ug gilayon sa kalit lang mibangon,
 Sa kadaut nasayud: tanan iyang nasuta...
 Ang iyang mga tawo midugok, makugangon.
 Nagkaguliyang!... nanyagit!... pagaw nga kagahub
 Nabati bisan diin!... ang sakayan nagdayon
 Ngadto sa mabaw; tuman nakigbugno nagngulob,
 Ug ang uban nahingawa sa palad nilang naangkon.

Si Colon da, ingon sa dawgdog mahagbungon
 Sa tiliwala sa ngitngit niadtong kagabhion
 Misiyagit: nga sa tubig ipalabay gilayon
 Usa ka bote, sa usa ka tingog nga halangdon
 Misugo... apan sa wala madugay ang sakayan
 Puno sa mga tawo nanglikay sa kalisang:
 Siya da ang madasigon, walay gikahadlokan
 Nagbugno ug nakigbugno sa bangis kamatayon.

Ang mga panlimbasog kawan, ang kahibawo
 Batok sa inayrang tubig ni-anang kadagatan,
 Ang pagsukol mahuyang ang tanan kawang lamang.
 Sa makamatayng hasmag sa makaliton kaayo,
 Ug si Colon nakaila na nga kawang ang tanan...
 "Dinhi nia kami kanim!" nabati dihadhiha,
 Labing masipa kay sa siyagit sa pagda-ugan,
 Ug sa budyong sa daku ug matahum himaya.

Kini mao si Vicente Yañez, kinsa nagngil-ad
 Sa uban sa talamayon ug mahugawng paglipot
 Nagbuot sa mga tawo sa iyang bangis pag-ugmad
 Sa pagdapig kang Colon sa labihang ka-isug.
 Samtang ang mga balud sa kapintas nagaunlod
 Sa sakayan nga huyang ug sa dayon nagaunlod...
 Ug ang kamatayong way puangod kanila naghulga
 Samtang ang *carabela* nakusnot dihadiha.

Si Colon sa iyang mga sagabay
 Sa pagluwas kanila naninguha
 Ug nakita niya sa hinay hinay
 Ang iya intawong sakayan nawala;
 Pagbiya kaniya di siya mutoo
 Ug nangaghog usa ka dakung mahay
 Ingon sa nawad-an nga karnero
 Sa iyang matam-is nga kalipay.

Subo intawon kaayo nga nagsud-ong
 Sa iyang sakayang way tawo ug haguka...
 Ug siya da, ang dakung masulob-on
 Si Cristobal ang bugtong nakakita!...
 Ang mahalot niyang panan-aw
 Sa kanunay gayud lang nagasud-ong
 Sa kasakit, nagapanghupaw
 Sa hitabo kaniya, nagkanayon:

"Pag-ayoayo, hinigugma ko nga sakayan;

Ikaw nga nakatala nag lagpad kadagatan
 Sukad didto sa Iberia dakung yuta nga balaan
 Mga katalagman nga daghanan ug napuno
 Sa kaisug nga kanunay iya nga gina-asdang
 Matinumanon sa akong daghan kaniyang sugo,
 Ay! puypuya sa akong kalag kining kagul-anan!...

“Pagka subo ako ikaw kanunay nga tan-awon
 Ug sa pagsud-ong sa imong mga alaut ginuba,
 Gipanghabas ang imong di ikagtanding katahum!
 Oh, sa pagkatinuod, ikaw mao ba gayud
 Ang sakayan nga sa mga adlaw nga malipayon
 Nakapakita sa imong labihan pagkabantug,
 Ug tinabangan sa gahum nga langitnon
 Kanunay kang nagsukol gayud mapahitas-on
 Sa dagkung kahanginan, sa alimpuos makurogon...

Unsaon ko paghimo sa yuta ko pagbalik
 Nga wala na kanako ang akong Santa Maria?
 Matarong ug maluloy-on, nakong mga langit!
 Unsa pay pahalipay nga sarang ko ikagasa
 Ning mabungahong yuta karon among nasakmit
 Kon sa dagat ka mitidlom, sakayang hinigugma?

Nagasulti sa ingon si Colon, ug sa sakayan
 Mipahilayo siya nga gayud madalion
 Nagatu-awg usa ka daghong sa kasakitan
 Mahilum pagpakita sa subo niyang sumbong,
 Samtang ang mga luha, daw usa ka tuburan
 Nga sa iyang mga mata nanglugmawng masulob-on...

Ug sa lasang nagdulong sa labihang kahinay
 Sa lasang nga wala pa kapuy-ig mga tawo,
 Samtang oh, nahingangha ang daghanang mga indiyo
 Nga andam na kaayo sa ngilngig nga pakig-away.

Sa kanyon nga masipa sa kanunayng pagbuto
 Tanan naghunahuna na sa ilang katapusan;
 Napukan sa yuta ang sa pagkagyo wang kahimo;
 Ug ang ubang mga indiyo nagalumbag panagan.

Ug nangluthang dayon ang mga katsilang bilyako
 Sa ilang mga baril ngadto sa ila nga kabatok,
 Nagahaling sa dughan sa mga malikso nga indiyo
 Mahilum katingala, kagubot sa kahadlok.

Ug dayon nakigdumog sa puting hinagiban
 Ginahimo sa dakung kaisug makanunayon,

Samtang ang mga indiyo sa kahimuot napun-an
 Namakpak sa ilang kamot sa wala gayuy hunong
 Sa tapus sa labihang gubot ug kaguliyang.

Nangandam
 Ang Almirante paggikan
 Ug sa pulo nga malalim
 Daghanan
 Buot gayud mupabilin
 Sa ila nga paglalin.

Gipatindog aron sa ila nga panalipod
 Mga malig-ong Kotta
 Nga sa ila nga gipuy-an nagalibot
 Ug gina-ugbok sa ilang unahan
 Ang Estandarteng maya
 Sa Espanya malahalang kayutaan.

Ang Propesor sa Academia
 literatura española

JOSE RIZAL

—oOo—

ANG PAGKABAYANI

Sulti, magtotuga, kinsa ang sa kaisipan
 Ni Colon nagtaho hamiling kadasig
 Aron paglatas sa dagat sa Kasadpan
 Sinaptan sa pagtoo sa tinguhang mainit?
 Kinsa sa kaisog naghatag magimandoon
 Naghurus ang hangin, ang ponto, nangisug,
 Nga ang manulondang ngil-ad nag-awhag kalagot
 Batok sa mga anak sa Espanyang matumanon?

Sa taliwala sa kahilum labihan
 Samtang ang yuta luya, nagmaluloy-on
 Ug ang Bulan sa iyang kahayag nga buotan
 Sa usa ka tawo nagasud-ong sa dagat halawomon...
 Sa iyang dagwayng sayag nakitang nagpuot
 Ang gahum sa dakung pagkamaluloy-on
 Nga nagginghawa sa ka-ayo ug kabuot.

Sa dagat ang mga balod nga pution
 Nga nagadigo sa baybayong malapdon,
 Ang puting kahayag naglahos katahum
 Sa humok nga huyop huyohoyng mahumton;
 Ug samtang ang mga landong nga latagaw

Libut sa panon nga ligdon, malaguton,
Usa ka tigulang, ugdang, maluloton,
Daw landong mibutho sa dagat nga halawm.

Sa lig-on nga hawak nagtakin nga maugdang
Usa ka bug-at nga naggilak nga sapang...

"Ug ang makilas mong kasingkasing naghulat pag-
buntog

Sa makahadlok nga kalagot sa dagat nga maitukon,
Ang unus makalisang kon kalit mudahunog
Magsulbong nga magpanon makapahadlok ug malandu-
ngon?

Oh! Kinsay dili makibo sa pagsud-ong makahimo
Sa dugoong kamatayon sa puthawng mabugnaw,
Nga sa hurus sa hangin nga magadasmag,
Sa mga bung-aw magtukas masulob-ong lubnganan?

"Unsay tua sa unahan? Mao da ang kamatayon,
Ang madagtungong dagat sa kapintas kalisang
Ug maghatag kahadlok sa kasingkasing lig-on,
Diin sa mataghigayon ang unus magasulbong
Nga ang magdadagat dayon hinoon magkabuang
Sa sakayan pagdala sa kapait nga daghanan
Ngadto sa katubigan sa ilalum siya ilubong
Di-in libo ka mangtas nagtago, makalisang.

Apan, ay kanimo! Ay sa way kalipayng Espanya,
Kon sa pagpangita ikaw mudagan sa halayo
Kang Aquilon kapingot ay! igapatupo ko
Ug ang kaligutgot nga pintas ang dagat duna...
Ug sa dili pa ikaw makataak sa laing pinuy-anan,
Sa imong sakayan akong ibutang kaguliyang;
Ug di ako mupahulay hangtud makita ko ang imong
kapukan,

Kon dili magluwas kanimo ang langitnong panabang.

"Hilum ka, malimbungon, sa tingog nga lanugon
Gitubag ni Cristobal, ang kawalay alamag...

SA KABATAN-ONG PILIPINHON

Ipataas ang matanus mong agtang
Kabatan-ong pilipinhon, niining adlaw!
Pagilaka sa labing katahuman
Ang bililhon mo nga kinaiya,
Ma-anyag paglauman sa Yuta kong hinigugma!

Lupad, oh! dakuan nga alamagon
lamdagi silag hamiling panghunahuna.
Nga ilangsad mong madasigon
Labing tulin kay sa hanging dumagsa,
Ang kaisipan mo sa lingkoranan sa himaya.

Kanaug uban sa suga'ng mahalot
Sa mga arte ug kina-adman sa lusaranan,
Kabatan-on, ug igasalindot
Ang talikala sa kabug-atan
Nga imong alamag nga balaknon ginatagkusan.

Tan-awa nga sa dapit mainiton
Diin maglatagaw ang mga landong, sa katsila
Ang masilakon nga purongpurong
Sa kamot nga di makasasala,
Ginatanyag sa anak nga tabunon niining yuta.

Ikaw nga sa pagpangita mipaanod
Pinaagi sa pako sa matahum mong handuraw,
Sa Olimpo sa daghanang panganod
Mga tahum balak nga masulaw
Lamian kay sa duga sa bulak makatagbaw;

Ikaw, nga sa langitnon nga tingog
Mahuniong kaparang sa matahum nga langgam,
Nga sa lainlain nga paningog
Sa kagabhion nga nagbangutan
Makapawala ka sa tawo sa kagul-anan;

Ikaw, nga sa bantilis nga gahi
Nagdasig ka sa tukmod sa kaisipan mong tigson,
Ug sa hunahuna nga pinili
Sa alamag nga labing masilakon,
Nagapalungtad ka sa kamot oh! nga malig-on;

Ug ikaw, sa lainlaing katahum
Ni Febo hinigugma ni Apeles nga langitnon,
Ug sa kina-iya nga pandong,
Sa tahum pinsel nga malamaton
Ikaw usahay oh! magpabalhin sa panapton;

Dagan kamo, kay balaanong kayo
Sa alamag purongpurong sa pagdaug naghulat,
Nagasabwag sa Dungog sa kaayo
Sa pagsibya nga walay pagkutat
Sa lapad nga kawalaan ang ngalan sa binuhat.

Adlaw, oh! adlaw nga malipayon
 Pilipinas nga ambungan, alang sa imo nga yuta!
 Panalangin sa Makagagahum,
 Nga sa higugmaong paninguha
 Kapalaran nagpadala kanimong masadya.
 —oOo—

SI ABD-EL-AZIS UG MAHOMA

Gabiing mingaw kadto: ang hanging maaguloon
 Sa tag-as mga torre sa paghalok mangagho,
 Libo ka mga gahub sa iyang pako naglumon
 Nga sa dakung kasubo mapaminaw sa tawo.

Kahusay nagbangutan panganod makahadlok
 Sa mga bitoong tahum sa gabii naghitak,
 Ug tina nga masihag daw sa pandong nga yamog
 Mga natad nagkupo, sa Katsila gitaak.

Didto, sa ta-as nga torre nga sa langit mituybo,
 Naga-awit ang Ngiw-ngiw sa tumoyng kahitas-an,
 Kangil-ad nga labihan ug dugoong pakigbugno
 Sa makamatayng tingog ang langgam nagatag-an.

Samtang nagapangita sa higdaanang mahumok
 Nga ang batid pandayng moros sa garing nagagama,
 Nagpahulay ang lapuy nga Abd-Azis nga maisog;
 Hiulian sa kalagsik bisan siya nagtanga.

Sa palina-ang sapi, ang mahalot kamangyan
 Nga ang arabyanhong tanum nagatan-og kaniya,
 Nagdilaab nga nagsabyag makalipong kahumtan,
 Kalalim nga mataphaw nga nalumon sa gugma!

Ang tanan sa kahilum nagpauraray, natulog;
 Ang moros da gayud oh!, sa kasakit nagtukaw;
 Ang suga nagasud-ong panan-aw niya misulod,
 Naglatas sa katahum sa Pana nga masinaw.

Apan kalit nakita nga masayag mikanay
 Usa ka puting landong nga ang mapid-ukong hayag
 Nagalumon kaniya, ug lakin-ong panagway
 Nga nagmugtok nakita sa bayhong makabihag.

Maputi nga purong sa iyang ulo naglimin,
 Ang hataas nga bungot sa iyang nawong nakita;
 Espada nga mabawog sa iyang hawak gitakin
 Nga sa mainit nga dugo makalisang natina.

Ingon sa subo nga singki sa way sulod nga tumbaga
 Nga mubati ug malooy sa tawo nga himatyon,
 Ingon niana ang iyang tingog sa mamingawng kaluya
 Magabalda, ug sa moros panglantaw mahinuklogon.

“Ay! ay!-miingon kaniya, ug milanog nga hinay
 Ang lanog sa iyang tingog nga malumo ug mabugnaw;
 Lanog nga sa itum kalag maglilisang molukmay
 Ingon sa handumanan sa tingog sa panghupaw.—

“Ay Kanako!, ay sa nasud nga maisug ug malig-on
 Nakakita kaniya sa Libia nga balason!
 Ay! sa ligdong nga Koran makagabang kabilin
 Nga sa musulman nga Alah nga kaniya gibilin!

“Kawang sa Kristohanong maisug ug malagsik
 Sa Guadalete sa iyang linis ug lunhawng nataad.
 Inyong naparot mga pangpang, apan mibalik
 Pagtuyhad masupakon ang li-og nga binihag.

“Si Pelayo, ang dakuan ug hamili nga godo,
 Ang anak nga dungganan sa Favila nga pa-it,
 Sa Covadonga diin mga pangpang lag-it kaayo
 Sa mosulman sa mga gahum nakighagit .

“Ang Krus, ang Krus tima-an nga gipakabathala,
 Kanunay sa iyang dulong pagdaug nagtinguha:
 Si Maria uban kanila, sa pandong niyang subo
 Ang maniwang nga lawas sa gugma nagakupo.

“Apan ayaw kahadlok nga kanunay mudaug
 Ang maisug nga muslim sa gahing kanataran;
 Way bili ang iyang tabang, hino-on bugtong gayud,
 Si Bathala da ang hawod sa iyang pinili mulaban.

“Apan kon matulog ka sa bukton sa kalipay
 Ug sa akong kasugoang langitnon malipat ka,
 Malusno man ang trono nga kang Tarif nagsapnay
 Sa kusug nga hinampak sa way puangod nga espada.

“Daw buhagay sa sapa mao ang inyo nga dugo
 Magalanaw sa walog ug sa sangkad nga nataad;
 Ug ang yuta sa Iberia sa kabulakan puno
 Sa arabe maoy lubnganan mabugnaw ug mangil-ad.

“Ug sa gubat nga daghan hangtud sa kahangturan
 Ita-op sa iyang dughan ang hait hinagiban
 Sa tuyhad nga katsila; ngadto sa kaparotan,

Kamong tanan mahiagum daw serpiyenteng higabaan;

“Sa hinayhinay kamo magasibog sa yuta
Nga sa inyong mga dugo dayag gibisibisan;
Mga mahuyang babaye lakip ang mga bata
Mahimo nang manuba sa subong pag-antusan;

“Gitambog pag-usab sa way pagbating awa-aw,
Mapait nga luha sa nawala nga kalinaw
Inyong igabu-bo; ug sa kaguol nga makauulaw,
Sa inyo unyang pagbalik mag-ihap kamo sa adlaw.

“Ug mga mapahitas-on maglipay sa inyong kapukan
Libo ka mga sakayan sangkapon sa ilang kangil-ad;
Ug ang matahum yuta nga akong gipahulayan,
Maghasi sa labihan kabangis nga igaladlad.

“Magasangkap ka! Dagan! Lupad sa hinanali!
Ilansad sa pag-awayan mga sundalo mong isug;
Ug ang budyong masipa ipalanog sa dali,
Tingog nga manggubaton nga sa himaya magdam-og

“Nga mangurog ang yuta diin ang lawas maabtikon
Sa matuling kabayo nga sa Arabia gibuhi;
Ug sa pulang mainiton daw sa sayag kinhason,
Ang dugo nga moros sa imong sable mudahili.

“Sa atubangan sa Bulan sa insigniyang makidlapon
Himua nga sa Krus ang iyang Kotta mapukan;
Ug magakidlap hangtud sa hangtud madaugon,
Sa Koran ang puslanon ug mahal pagtulon-an.”

Miingon: nga daw aso nga sa pagsaka nga lubay
Usa ka hanging kusug sa kalit magawagtang;
Ingon niana ang kahadlok nawala lang sa hinay,
Nagahimo sa moros damgo sa kabulahan!

SA PILIPINAS

Mainiton ug maanyag daw manulonda sa langit,
Masayagon ug putli sama sa banagbanag;
Kon ang mga panganod sa kapula mabulit,
Matulog usa ka ambungan sa tabunong salag.

Magahalok sa iyang tiil sa dakung pag-higugma,
Ang maga-ang bula sa dagat nga mabanha-on;

Ang maalam Kasadpan sa iyang pahiyum gasimba,
Ang ubanong Polo sa iyang mabulakong pandong.

Ang akong Magtotuga sa daku nga kaaghop,
Nagaawit kaniya uban sa mga tagibanwa;
Ako nagtanyag kaniya sa akong kahinangop.

Sa dalag nga bagon ug mga rosas nga pula
Ug asusenas, purongi ninyo ang agtang niya;
Mga artista, pasidunggi ninyo ang Pilipinas.

KANG ULAY NGA MARIA

Maria, kahusayng tam-is, mahal nga kalipay
Sa sinakit nga binuhat! Ikaw ang tuburan,
Di-in magasugwak ang panabang sa inagay-ay,
Kanunay nagpamabungahon sa among kayutaan.

Sa hataas nga langit gikan sa imong lingkoranan
Pamatia ang sa kasakit ako nga pangagho!
Takyapi sa imong pandong, makayabon, ambungan,
Ang akong tingog nga naglupad nganha kanimo.

Maluloy-ong Maria, ikaw ang akong Inahan;
Ikaw ang akong kinabuhi, ang akong himaya;
Ning makalisang dagat ako ikawng dalangpanan.

Kon kangil-ad maggukod kanako sa labihan,
Kon kamatayon magpit-os sa ako nga pagtinga,
Tabangi ako, ug ay! lugtasa ang akong kagul-anan.

SA TAMPI SA PASIG

*Sarsuwela nga usa ka Yugto
ug binalak.*

Mga Nanghiapil:

*Leonido, Candido, Pascual (tanang mga bata); panon sa
mga bata, sa mga Yawa, ugb.*

(Ang hitabo nahimo sa kadaplinan sa suba sa Pasig,
sa lungsod sa maong ngalan; ang dayandayan magapakita sa suba, ug sa daplin sa tabok didto atua ang mga nanghiapil. Makita ang simbahan, mga balay, kawayanan ug daghan uyamot nga mga bandila ug mga dayandayan nga angay sa Kalungsoran sa Kapupod-an.

Takna sa kabuntagon ug, sa ingon niana, ang dagway sa kinatingban ginahulad sa dakung kataphaw).

Unang Hugna

Candido, Pascual ug ubang mga bata. (Usa kanila gadalag mga bulak, ang uban mga bandila ug mga du-laan nga angay sa mga bata).

Ang Tanan.

Mga ma-anyag nga bulak
Sa Pasig nga masayag,
Sa katahum nagadan-ag;
Mabugnaw nga kabuntagon,
Langit mo nga matahum
Nagsapot sa tunayng kaambong;
Mga mata mo langitnon,
Ang agtang mo banagbanag,
Ngabil mong mapulapula
Sa dughan maka-alima;
Kanimo, tam-is nga kaanyag,
Sa kaisipan makalinga;
Kanimo, matahum gugma
Makabaton ang kalag.

Candido.

(*Garay nga dinuyogan sa panuni*)
Oh, pagkatahum sa kabuntagon!
Ang banagbanag sa iyang kadan-ag
Nagahagwa sa daghanang bulak
Nga ang kabunayan maya nakaangkon.
Ang Pasig! Nabati ninyo ang gahub
Sa mga kawayan sa iyang daplin?
Nabati ninyo ang tagming paningog
Kalanggaman nagkalain-lain?
Ingna ako: daghanang katahuman,
Daghang dayandayan ug kahapsay
Nga sa makigbaton nga kaanyagan
Oh! nagabaton ang Kinaiyahan;
Ug kanang pagga-od nga mahusay
Sa mga sakayang nagdalagan,
Di kaninyong tanan makalipay?
Di kaninyong tanan makakabig
Sa iyang pinulngang way makag-indig?
Wa moingon nga ang iyang kahimu-ot
Maoy hinungdan ang Birhen'g humot
nagahukdong oh! niining adlaw
Sa hilabihan nga kaanyag niya?

Ang Tanan.

Way duhaduha!

Pascual.

Kanang gahuba
Didto sa lungsod oh! maginhawa;
Kana mao ang kalipayng nagtuga,
Tanan magsayaw, maghigwasa.
Puno nakita ko bisan-asa
Matahum sa daro kasangkapan
Sa kadalanan; bata ug tigulang,
Manggula aron pagtan-aw kanila.

Bata 1.

Nagsulti ka, Pascual, sa katinuod;
Ug muto-o ako! Kay ang katawohan
Nanagbitay sa dakung kahinam
Mga bandila ug laing kasangkapan.

Bata 2.

Ni-a usa ka bukag nagdaa ako
Sa mga bulak ihalad ko
Sa Birhen...

Bata 1.

Ambi oh! Atong himbisan!
Ma-oy gasa nga walay hinungdan...
(*Tan-awon nga mahinaway*).
Ako adunay halwa sa balay
May sulod langgam nga pinintalan,
Ang tingog puno sa katagmingan
Ihatag ko sa Birhen'g molabay.

Bata 3.

Mga langgam! Kadakung binu-ang!
Ako may mga kuwitis ug bomba...
(*Sa dakung panghambog*).

Bata 1.

Way hinungdan, pulos lang dula-an
Nga sa atong atay makapakitbi!...

Bata 3.

Ikaw may kahadlok?

Bata 1.

Ako? Dili!

Pascual.

Ako dunay plawta nga bagakay...
(*Ang tanan nangatawa*).

Ang Tanan.

Ha! Ha! Ha!...

Pascual.

Kana makapahibulong?
Kon tinuod, ako siyang tugtugon!
Ang amahan ko, inyo nang hibaw-an,

Nagtudlo kanakog huning daghan,
Mga mananoy, mga tahum:
Akong tugtogon; makita ninyo!

Bata 2.

Aa, maayo pa ang mga bulak ko!

Pascual.

Ang ako giyong plawta!

Bata 1.

Kabinu-ang! . . .

Labi gayung maayo ang halwa nako . . .

Bata 3.

Ada! ang mga bomba labing maayo.

Bata 1.

Dili, oy!

Bata 3.

Unsa man di-ay, ang imo! . . .

Bata 1.

Buang ka gayud

Bata 3.

Ikaw kuwanggol ka! . . .

Ang imong halwa haguka da.

Bata 1.

Mga bomba mo angay sa pagtamay.

Candido.

Mga abyan! Ayaw kamo pag-away:
Tanang halad pulos malahalon;
Apan ihangyo ko usa ka butang,
Ug ma-o . . . nga ato untang paghimo-on:
Usa ka bangka atong pagdayanan
Sa labing nindot mga kabtangan;
Sakay kaniya, dinhi ning suba,
Maglibot kita magmaya;
Daghanang bandila atong ita-od
Sa nagkala-inla-in nga bulok;
Sa imong mga bulak magdala ka;
Ikaw, sa kuwitis; ikaw sa halwa;
Kini, sa iyang matunog nga plawta,
Magatugtog sa wala'y kataspok:
Sa ingon niana kita maglayag . . .
Hangtud nga ang Birhen atong makap-
lag.

Unsa na, uyon kamo?

Ang tanan.

Maayo, maayo!

Bata 3.

Talagsa-on nga hunahuna-a!

Bata 1.

Tala na, ang bangka pangitaon ta!

Candido.

Oo, mao usab unta kanay ako!
(Molakaw na unta).
Hilom! Si Leonido? Ha-in tago.

Pascual.

Oo, tuod, ha-in man siya paingon?

Bata 2.

Asa man siya muadto?

Bata 3.

Ambot lamang.

Candido.

Na, maayo; ato siyang pangitaon:
Mahitungod sa bangka, unya na lang;
Wa dinhi ang labing kinahanglanon,
Ang pangulo kanato nakulang.

Bata 1.

Kita-on ta siya.

Candido.

Karon dayon!
Kon wa siya, wa kitay mahimo!
Pangita-on ta hangtud sa Ispidno!

Ang Tanan.

Manlakaw kita, manlakaw kita,
Manlakaw kita sa walay langan
Malipayon kita maghiwasa!
Kang Maria kita kahimut-an!

Ikaduhang Hugna

*Mogula si Satan magsapot sa maitum ug mapula;
ang iyang bulok maluspad.*

Satan.

Tinu-od kaha? Matuod kaha?
Ang lungsod nga naghalad kanako,
Karon pag-abut ni-a mitungha
Aron pagluwas siya naghago?
Kon dili hanas ang magsasakay
Sa dakung dagat nga makutawon
Sa kinabuhi, unsay talagsaon
Nga kusug manalipod kanunay
Aron sa akong kagaangan paglikay?
Kinsa ang sa pinuy-anang madulom
Diin didto siya mahilubong,
Makusganon naglugit kaniya
Diha sa tatawng kahayag sa Adlaw?
Ay! Aron sa kadautan kong daku
Ikaw gayud, sa way duhaduha

Oh Babaye! ang may gahum masulaw
 Nagsakmit sa pinuy-anan ko!
 Oh binuhat nga pinasidunggan!
 Pagbuntog nus-a ko ikaw mapukan?
 Panghimara-ot! . . . Ang maong Ispidno
 Di-in magbutho ang daghang kasakit,
 Mga pintas kagool ug pangagho,
 Wa masama sa kapool kong hingpit,
 Ay! ngano man sa kabulahanan
 Naghikaw kanako ang akong palad?
 Nganong nagsikway kanako ang kusgan
 Nga sa makalisang kagul-anan
 Makakaplag akong kaugalingon
 Sa mga bukton sa kamatayon?
 Diwa! Kalag nga daku ug halangdon!
 Kalag nga timawa ug sinalindot,
 Sa labing pag-antus sinilutan
 Sa kamot nga kaniya nagpig-ot!
 Tawong nagbakho sa kalibutan
 Nakasamok kaniya ang pagpuyo,
 Ang pag-antus iyang kahimut-an
 Magtan-aw sa kinabuhi'ng mubo,
 Samtang manulonda di makaako
 Paghulat nga siya mamatay!
 Apan, ay! bisan daku ka-ayo
 Ang kasubo, maayong magpahiangay,
 Kay sa way tupong kong pakigbugno
 Ngil-ad nga palad ni-a kanako:
 Apan, bisan ako man nabuntog
 Nagdayon ako palad kong ngil-ad:
 Siya, sa kaayo nagapabantog;
 Ako, nagdalayeg sa kangil-ad . . .
 Masupilon! . . . Maghimo siya sa iya;
 Ako, ako siyang pagababagan;
 Kay matuod ko nga kaaway siya.
 Dan, ang among away maayong sug-
 dan! . . .

Among nahunahuna ang pagbawi
 Kaniadto gingharian kong dakuan
 Sa paninguha kun sa kahiwi.
 Yuta nga ako nga gikasinahan!
 Ay! . . . Bawi-on ko ikaw sa madali!
 Magtago ako dinhi sa kapaitan.
 (Magtago luyo sa usa ka kahoy).

Sa usa ka Kristiyanos tampalasan:
Buot ko nga mahulog sa akong kamot
Ang kaliwat sa ako nga pagdumot!

Ikatulong Hugna
Mogula si Leonido

Leonido.

Ang tampi nagama-inusara;
Dili man madungog ang hinugyaw;
Kahibudngan; ang Adlaw dayag na
Ug wa akoy nakita nga mitunaw.
Karon magpangabut na sila unta
Kay maoy ilang gisa-ad kanako...
Nagpadulong sila nganhi kaha...
Kinsay nasayud nga ako gimino?
Apan dili: kini ang dalang daku
Nga ngadto sa lungsod mahisangko;
Kini mao ang suba nga naghayag
Sa iya nga sulog nga wala igkita...
Didto ang simbahan... Ang akong pa-
yag...

Ang mga bandila... Di mabiya!
Mao ang dapit sa panaghudyaka
Nga ni Pascual ginaingon kanako!
Gikan dinhi paghulaton nako
Nga moagi ang Birhen nga magmasad-
ya...

Apan... kinsay makapaniguro
Nga wa pa sila magpaingon nganhi?
Pangita-on ko sila hino-o:
Muadto ako ngadto; dili... ngari...
Hayan nga ang panon sa mga tawo
Dili na madugay nga mahianhi.
(*Molakaw na unta, ug nahiabut*
si Satan nga nagsapot sa diwata).

Ikaupat nga Hugna
Si Leonido ug Satan

Satan.

Hunong una, higala! Asa ka adto?

Leonido.

Tabi, kinsa ba kadto ikaw?

- Satan.* Ngano,
Wala na ikaw makaila kanako?
- Leonido.*
Wa ako mahinumdom sa imong dagway,
Diing dapita kita magkatagbo.
Pasagdi nga ako dinhi molabay!
- Satan.*
Di mahimo! Tan-awa akog maayo...
- Leonido.*
Yuna gani, kinsa ba kadto ikaw?...
- Satan.*
Ako mao kadtong makagagahum
Nagmando sa bagyo, dagat, kayo;
Hayag sa linti, sulog nagdaghong;
Ako gamhanan, ako mao kadto
Naghari sa panahong bulawan,
Tinahod, sa tanan gihadlokan;
Bathalang bugtong sa indiyanong tawo.
- Leonido.*
Namakak ka! Sa akong tigulangan
Ang bathala ila nang hikalimtan
Ug ang bu-ang nilang alampu-an,
Diin sa lanog sa ilang pangaliya
Sinakit sa linibo naggasa;
Karon, naa, gihugno na sila:
Sa iyang gahum nga nagkawala na,
Nagsablig ang among mga dila
Pagtamay sa ilang ampo'ng nalimtan:
Ikaw namakak, di ka Bathala,
Kay usa day Bathala nga tinood:
Naghimo sa tawo'g kalibutan,
Ang gihalaran sa among kaisipan.
- Satan.*
Way buot. Di ka abuton ug kalisang
Sa akong kapungot? Batang mangil-ad,
Kanang gihanggap mong kahanginan,
Ang Adlaw, ang sapa ug mga bulak,
Dili ba ako-a sila ngatanan? ...
Tungod sa kagahum sa akong tingog,
Sa katubigan nanagpanungha.
Kanang mga pulo nangabantok,
Gaanyag sa kabuntagon, gahadla;
Pulo nga maanyag sa unang panahon;
Samtang sila nagtuman paghalad

Kanako, pag-ampong bala-anon
 Naghangyo, tungod sa ilang kangil-ad,
 Sa akong alampu-an, giluwat ko
 Sa kamatayon, sa kagutmanan.
 Mga natad nagsugwak pag-ayo
 Sa labihanayng mga kalunhaw;
 Sa wa lang tanduga nagpangguho
 Sa maloy-ong yuta, mga bughaw
 Nga bungahoy nga nagpanimaho;
 Nagalatagaw sa kabunayan
 Ang piskay nga kanding mabulokon
 Ug ubang mga hayop matambokon;
 Ang lagsik ug but-anong putyokan
 Naggama sa iyang kabhang sa hinay,
 Sa tawo naggasag laming dugus;
 Mibiya sa iyang salag ang punay,
 Wala magdahum sa usa ka hurus
 Sa kaguol nga gikaligutgutan;
 Kanhi naglunang king tahum yuta
 Sa usa ka panuigon nga palaran,
 Sa sadya daw usa ka himaya;
 Ug karon, subo wala'y kalipay,
 Nagabakho sa gahum sa la-in
 Ug sa inanay siya nagkapilay
 Sa pintas mga kamot sa Espanya!
 Apan kon buot luwason ko siya,
 Kon siya man gusto nga moluhod
 Sa alampuan kong hupong sa kaanindot.
 Gamhanan ako, nga karon dayon
 Hatag ko kanimo, kon mudayon
 Ka paghalad sa akong kamahalan:
 Kutob sa tanan mong kinahanglan;
 Apan ala-ut sa imong kahimtang
 Kon kanako ka magapanuko!
 Kay, way duhaduha, ikaw mapukan,
 Sa bung-awng halawom nga kawton ko!

Leonido.

Kon gamhanan ikaw, sa imong kamot
 Kon anaa ang kapalaran sa tawo,
 Ngano man lagi nga ikaw naglagot
 Ug wa makalukmay sa Kristiyano?
 Ug kon, sumaa sa giingon mo, ang
 dagat
 Ug ang unus nagtahod kanimo,

Ngano man nga ilang mga sakayan,
 Nga karon nagada-ot kaninyo
 Wa man kasanapi silang tanan
 Ug sa ilawm sa balod molugdang?
 Ngano nga ang inyong kabito-onan
 Gabiing ngitngit gatultol kanila,
 Ang hangin sa ilang layag nagtukmod
 Wa banwagi sa inyong kahayagan?
 Tungod niana gamhanan kamong tuod?
 Ug sa la-ing kada-ot, ana-a pa
 Kanang ngalang tam-is ni Maria,
 Ngalang makahimuot sa kaisipan,
 Sama sa mapahitas-ong pakaulaw,
 Sa inyong pag-ampo kalit nagtunaw!

Satan.

Sa among pag-ampo! Dakung ala-ut!
 Wa ka masayod nga akong gitang-og
 Naghalad kanako usa ka lungsod?
 Ay!... mudangat da sa kaulahi-an
 Mga ngil-ad nga akong gitipigan
 Alang sa imo nga mga kaliwat
 Nga nagasangyawg pagto-ong bakak
 Mga masulob-on katalagman,
 Mga peste, gubat, panagtakas
 Sa nagkala-inla-in nga nasud
 Sa mga katuigan nga umalabot!
 Lungsod mo dugo'g luha magpaagas
 Sa yutawhang natad sa iyang yuta;
 Bisan sa kabunayang masayag
 Sa iyang awit di na makabanha
 Ang langgam sa iyang samad napuhag;
 Bisan ang mga lasang mong karaan,
 Ug bisan ang mga suba nimo,
 Bisan ang walog, bisan tuburan
 Di pagtahuron sa mga tawo
 Naligutgot magtugaw kanunay
 Sa imong kalinaw ug khamugaway;
 Samtang unya ako, sa panimalus
 Tangtangan ko mga kusgang hangin
 Aron sa ilang mga paghagurus,
 Dala ang kasuko'g kalagot nga tulin,
 Magbanha kuyog sa laing kadautan,
 Ug ang huyang kabus nga sakayan
 Gilayon maundag sa kadagatan,

Ug magadugang sa ilang pag-antus.
 Paghabason ko sa akong kasuko
 Mga lunhawng natad sa maka-on,
 Ug sukad sa handig ug matanus
 Nga li-ad nga bukid nga nag-ambo
 Isabyag ko ang tubig mabukalon
 Nga linimisan sa aso ug kalayo,
 Magahabas daghang kalungsuran
 Daw sa baha napingot pag-ayo
 Nga, kon mada-ya ang katubigan,
 Magalukag dagkung mga kahoy;
 Ug ang yuta nga makalolo-oy
 Nga sa akong tingog magakalisang,
 Magakurog sa dakung katay-og,
 Ug sa matag nila ka panlihok
 Ang matambokong yuta mapay-ok.
 Ay! Ay! Pagkadaghan nga kagahub!
 Kadaghang bakho! kadaghang hilak
 Nga akong mabati, ug di matandog
 Ang akong dughan nga halapad
 Sa katawhan nga gida-ogda-og,
 Nga sa kahimuot nga labihan
 Katawa ako sa ilang kasakitan!

Leonido.

Bakakon! Nagpakaaron-ingnon ka!
 Sa ngalan sa Ginoo'ng gihigugma,
 Tug-an kon kinsa ba ikawng tawhana!
 Manulonda kun panulay ka ba
 Pagtintal kanako ikaw ania,
 Laksi-a kang taptap nga nagtabon
 Nang yawan-ong dagway malu-ibon!

Satan.

Dan maayo! Karon ania na ako
 Ug angay mo gayud nga hibaw-an,
 Ako, di ko ilimod, mao si Satan
 Manulondang masilakon kaayo
 (*Nga nagsapot pagkayawa*).
 Nga nagalingkod sa usa ka trono
 Sa panahon dugay nang katuigan
 May silawng nanggula sa iyang agtang.
 Ako mao ang bangis nakig-away
 Batok sa makiharihari-on;
 Tapus mabuntog sa labihanay,
 Kadtong inyong mga giniklanan

Oh! giguyod ko sa kamatayon;
 Apan karon, kon mga kristiyano
 Nagbuntog nako sa katalamdon,
 Nang pagpakaulaw nilang nahimo
 Ako mubalos hangtud kanimo;
 Ug kon dili ka buot nga mamatay,
 Luhod na lang kanako paghinay!

Leonido.

Oh, ma-o kanay di ko mahimo!

Satan.

Nakita mo ang gahum ko ug kusug?
 Ang mga diwang makagagahum
 Nga sa kalibutan nagabuntog
 Nagsugot sa tingog kong maisugon:
 Nanagsunod sa ako nga bandila;
 Pamati-a ako; Kon mapaubsanon
 Sa imong tinuhoan ka mobiya,
 Mabasulon sa akong alampuan
 Sa dakung pagto-o ikaw mudangat,
 Himoon ko ikawng bulahan, gamhanan,
 Duna ka kutob sa imong ibungat:
 Ang suba nga sa imong tiil magdagan,
 Magdalag mga diyamante'g mutya;
 Ang kahanginan nga imong mahanggap
 Dunay mga langgam nga maglupad;
 Kang mga tanum, bulak sa yuta,
 Kanang mga balay ug tanaman
 Imo silang tanan kon sa dayon
 Ikaw mubiya sa imong tinuhoan;
 Kon sa ngalang maluibon magtamay
 Ka Niadtong karon gipangilinan;
 Apan, ay! kon ikaw magatubay
 Sa dili man pagsunod kanako,
 Sa imong mga ti-il karon dayon
 Matukas ang yuta sa pagtuyo
 Hitabnan ka sa iyang mga bon-bon,
 Ingon paghilubong sa kayutaan
 Sa gamayng tulo sa katubigan
 Kon ang Adlaw maglaya sa tanom.

Leonido.

Kawang lamang nga imo akong
 hadlukon
 Sa bu-ang kahadlok sa imong dila;
 Kawang, kawang nga ikaw maninguha

Nga ako masulondon sa imong pagtoo;
 Di mahimo sa bata'ng kristiyano
 Ang yawa magahadlok kaniya,
 Sa atubangan sa anak ni Maria
 Ispidno'ng madayunon mokurog.
 Diwa nga labihan kabakakon!
 Kagyo ug sa kangitngitan palabog,
 Sa pinuy-anan sa mingawng daghong
 Ug sa way katapusang kaulawan!...
 Maayo! Kay imo mang gituyo-an,
 Kinahanglan nga ikaw giyud mamatay:
 Ikaw mao ang ulahing sinakit
 Sa alampuan ko masunog pagtunhay;
 Ikaw magbayad sa imong gisakit,
 Panimaslan ko ikaw sa labihan,,,
 Mga anito!, lubos kong ka-uban,
 Tam-is hipalgan ninyo sa ngil-ad,
 Nga sa mapintas nga kapa-itan
 Nagtunglo ang kasilag sa inyong kalag,
 Ngari kamo kay sugdan ta ang gubat!

Ikalima'ng Hugna

Manggula ang mga yawa nga magpanon.

Koro sa mga yawa

Kinsay nagtawag kanamo
 Sa kapungot nga labihan?
 Kinsa man kanang nangayo
 Sa among mga kalihokan?
 Mabuhi ang kalibutan
 Ispidnohanon nga daku,
 Nga ang iyang gikalipayan
 Ang kangil-ad nga mabahu!
 Ang daku nga malu-ibon,
 Nga mamatay, nga mamatay,
 Kay siya man mabudhion
 Sa ispidno dakung panulay!

Satan.

Duol kamong mahimut-anon
 Pamati aron magtagad;
 Pulong kong mahinungdanon
 Nga kaninyo nagtawag;
 Nga ni-ining mga adlaw

Mga kalauman tang daku,
 Tam-is panimalus ni-a
 Aron sa ila nga kasubu.

Koro sa mga yawa

Nahigugma ang Manonulay
 Sa Hari niyang tinamud;
 Sugo niya sa kanunay
 Bala-od oh! nga gitamod.
 Sila mamasinugtanon
 Magsugot sa way tahan;
 Tungod kanimo maunongon,
 Moaway sa taknang tanan.

Satan.

Hunong na sa paka-ulaw;
 Balik kanako pagduku,
 Bata kanunayng gi-aw-aw,
 Punu sa dagkung kasubu:
 Duol kanakog panalagin
 Sa dagway ko nga lubus na
 Aron ang palad mukiling
 Kanimo magakatawa.

Leonido.

Mangil-ad nga malu-ibon
 Gikasilagan ko ikaw;
 Kang Bathala da akong himoon
 Ang paghigugma nga labaw;
 Ako magmakanunayon,
 Samtang dinhi buhi pa ako;
 Kaniya ko lamang himoon
 Ang pagpakamatay ko.

Koro sa mga yawa

Mabuhi gayud, mabuhi
 Ang Hari namong hata-as!
 Mamatay kadtong magahi
 Sa iyang bala-od mulatas:
 Ang dili magabala-an
 Sa kainit nga labihan,
 Dinhi niining kalibutan
 Nga kanato ginatahan!

Ikaunom nga Hugna
Mao gihapon, ug usa ka Manulonda.

Manulonda.

Sibug, nga manulondang ngil-ad
 Sa dakung kaligutgot sa langit!
 Iuli ang kusug ninyo nga lupad
 Ngadto sa pinuy-anang kasakit!
 Kagyo kamo kon sa buhing linti
 Kamo mahadlok sa iyang kahayag!
 Kagyo, pangulong ngil-ad ug gahi!
 Kagyo, oh Manulonda nga nagdanghag!
 (Mangagyo ang mga yawa).
 Ug ikaw, batang buotan pagmata,
 (Momata)
 Lakaw ngari, ako ang pinadala
 Sa Langit, nga nagluwas kanimo
 Kang Satanas nga taga-Espidno:
 Ana-a na ang Birhen sa Antipolo
 Katubigan sa Suba nagkunsad;
 Yukbo-i siya sa awit nga maayo,
 Anak sa kanunayng way paglubad.
 Niya giluwat ka, maluloy-on,
 Sa ku-ko sa halawm nga Ispidno;
 Himoa kaniya ang anak paraygon,
 Kay siya nagakalipay kanimo...
 Nia na ang imong mga ka-uban,
 Nangita kanimo sa labihan:
 Pag-ayo, sa Langit na ako muadto.
 Pag-ayo, Leonido, adto na ako!
 (Mawala)

Leonido.

Pag-ayo-ayo, maanyag binuhat,
 Nga mianhi ka pagtabang kanako;
 Bantaye kon matulog magtuyhad,
 Ang bata sa dakung kasubo.

Katapusang Hugna

*Si Leonido ug ang mga Bata. Ang Birhen mulabay sa
 suba sa higayong dili pa matapus ang paggaray.*

Candido.

Leonido, gipangita ka namo;
 Ania na ang Birhen, si Maria:

Tam-is paningog nabati nimo
Madungog sa mga awit kaniya?

Leonido.

Ah, oo, higala, nabati nako;
Gitan-aw ko usab siya nga mianhi...
Tinaguan sa kalipayng daku
Akong gibati karon dinhi!
Hugpungon ta ang atong pangaliya
Niining adlaw karong malipayon;
Magyukbo ta kang Birhen Maria...
Aron ang kabulahan ta maangkon!...
oo!

Ang Tanan.

(Motungha ang Birhen hinayagan sa
daghang suga)

Katapusang Koro.

Pagdalaygon ka! oh bulak nga putli,
Hari sa kadagatan;
Pagdaygon ka! Bitoon nga maputi,
Bangaw sa Kada-itan...
Oh! Birhen sa Antipolo,
Tungod lamang kanimong
Kaanyag ug kadungganan ikaw duna;
Sa daghang kangil-aran
Ang mga katawohan
Pagaluwason sa daku mong gugma;
Ang imong pag-amuma
Ning batang nahigugma
Magbantay kaniya sa katalagman;
Gabi-i ug usab sa adlaw
Kaniya ka magtukaw,
Diha sa dalan niining kalibutan!...
—oOo—

KANG M. R. P. PABLO RAMON, S.J.
*Rector sa Ateneo Municipal sa Manila,
sa Adlaw niyang Natawhan.*

Tam-is ang hinuyohoy paggitib sa kabuntagon
Magalumon sa pungango sa mahumot nga bulak,
Mahalot nga baho mahinalangpon magasabwag
Diha sa mahinloon nga natad.

Matam-is ug mahalot ang makalipayng yagungyong
Sa buotan nga suba nga sa mabula-ong kaputi

Si Ledo nagahikyad sa kabalasang bulawan
Ug mapution nga mga tun-og.

Matam-is ang paningog sa mga matagming langgam,
Mahalot ang kahumot sa mga matahum bulak
Ug ang mga kahapsay sa maputing banagbanag,
Mga masayagon ug matam-is.

Apan ang imong ngalan, buotang Pari nga minahal,
Lubos nga katam-is nagahimo sa amo nga dughan,
Diin naghayag sa kahayag nga walay katapusan
Sa mahalot oh! nga mga silaw.

Ni Bathala kamot maluloy-on usa ka Pari
Kanimong nakita, kang kansang gugmang matuod
Diha sa dalan nga mapait niining kinabuhi
Ga-agak kanamong mahigugmaon.

Ay! Unsay pagdangatan sa batan-ong panlimbasog
Nga nagbukal sa among dughan nagsiga sa kainit
Bisan wala bantaye sa imong maluloy-ong kamot,
Sa imong gugma, sa imo nga tinguha?

Imo kaming mga anak, Pari; ikaw kanamo nagtultol
Sa pinuy-anan sa way katapusan nga ka-ayo;
Dili ang kahadlok maoy magatugaw sa kaisipan
Sa ma-ong buotan magdadala.

Ang dakung Apostol nga gidala sa imo nga ngalan,
Kang kansang mga tunob gisunod mong madasigon
Naghatag kanimo pinutos sa buhat langitnon
Sa makapagaba nga bahandi.

25 sa enero sa 1881.

—oOo—

GIPANGAYUAN AKOG MGA BALAK

I

Inyong ipakablit ang tulonggon
Dugay nang nahilum ug nadugta;
Kaniya di na ako makabanha
Kay sa maglamdag di na hadlaon;
Mukata ug magsalimuang hinoon
Kon makmakon ko kining kaisipan;

Kon mukatawa, kana bakak lang,
 Samang bakak ang iyang panghupaw;
 Mao nga sa hilit kong kamingaw
 Kalag ko wala nay balatian.

II

Dinhay panahon... ug kini tinuod!...
 Apan kadtong panahuna nawagtang,
 Nga magbabalak ako ginganlan
 Tungod sa ila kanakong pagtamod.
 Karon kadtong adlaw sa pagtahod
 Ang iyang handumanan patay na,
 Ingon sa pangilin natambungan ta
 Sa talagsaon niyang kagahub,
 Nga sa atong dalunggan nadungog
 Ang yagungyong sa panuning wala na.

III

Akoy tanum nga linghod pa kaayo
 Nga giluka gikan sa Sidlakan,
 Diin maoy pahunot ang kahanginan,
 Diin damgo ang kinabuhi didto;
 Lungsod, hikalimtan ka di mahimo!
 Nagtudlo kanakog pag-awitan
 Sa ilang mga tihol ang kalanggaman,
 Sa ilang yagungyong ang mga sapa
 Ug sa baybayon nga atong makita,
 Ang gahub sa dagat nga buotan.

IV

Samtang sa ako nga kabatan-on
 Nahimo ko sa iyang Adlaw pagkatawa,
 Sulod ning dughan mibukal ang siga
 Sa usa ka bolkan nga mainiton;
 Namagbabalak ako, kay buot kong himoon
 Sa akong mga balak, sa akong gininhawa,
 Sa kusog nga hangin pag-ingon kaniya:
 "Lupad, ang iyang dungog ibutyag!
 Awita, sa tanan ipahayag,
 Sa tibuok yuta kun bisan asa!"

V

Gibiyaan ko siya!... Ang akong yuta,
 Kahoyng linibwasan ug laya na!,

Di na masubli bisan kanus-a
 Ang gahapong awit sa akong dila.
 Gilatas ko ang dagat sa itum natina
 Sa paninguhang mabalhin ang palad,
 Ug ang kabuang ko wang kaalinggat
 Nga, inay sa kaayo akong gipangita,
 Ang dagat kanako nagpakita
 Sa dagway sa kamatayong mangil-ad.

VI

Ang tanan kong matahum nga damgo,
 Gugma, paninguha ug kadasig,
 Didto mahan-ok ubos sa langit
 Sa labing binulakang lungsod ko;
 Ning dughan ayaw pangayoa ninyo
 Mga balak sa laya nang gugma,
 Kay sa kamingawang walay sama
 Diin sa way kalinaw ako maghukdong,
 Bation ko nga ang kalag himatyon
 Ug king akong kaisipan, patay na!...

—oOo—

KANG GINING C. O. UG R.

Nganong pangayoon ang mga balak nga yabag
 Nga, may panahon, buang sa kasakit ko giawit?
 Aron lamang tingali kanako pagbalag
 Sa akong kamaluibon, ang kagahapon kong pait?

Nganong handumon mga handumanang mingaw
 Kon naghulat ang kasingkasing paghigugma,
 Pagtawag sa gabii nga nagpahiyum ang Adlaw
 Sa way kasayran laing Adlaw magsidlak da?

Buot ihibalag ang hinungdan ning kataka,
 Salimuang sa kasakit kun sa kagul-anan?
 Buot kamong masayud nganong daghang kasub-anan,
 Ngano putling kalag, wa ako mag-awit sa gugma?

Ayaw lang ninyog susiha, kay ang hinungdan
 Makapaguol kaninyo, apan makapakatawa;
 Sa akong minatay sa lubnganan molusad da
 Laing patay ilubong kanako sa kalubngan.

Usa ka di mahimo, usa ka binuang, pangako,
 Damgo sa kalag, tinguhang init tingali...

Imna ang duga nga sa kinabuhi kawili;
Pasagding malinawon pahulay ang apdo.

Karon ako na usang gibati ang bagang landong
Pagtabon sa kalag sa iyang sangkad nga takyap,
Putot, mao da gayud, dili bulak maambong;
Dan nakulang kaniya ang hangin ug kahayag.

Kabus kong mga balak, hupti diha sila,
Mga anak nga ngil-ad nga gimatuto sa kaguol;
Sayud sila kinsay nakabuhi kanila,
Sila kanimo manug-an sa way kahasol.

Agosto 22, 1883.

—oOo—

AWIT NI MARIA CLARA

Matam-is ang mga takna sa kaugalingong yuta
Diin ang tanang hidan-agan sa Adlaw pulos higala;
Kinabuhi ang huyohoy nga sa iyang natad nagdula,
Mahalot ang kamatayon ug labing lumo ang gugma.

Sa mga ngabil naghagwa mga mainit nga halok,
Sa usa ka inahan sa iyang pinuy-anan inigmata,
Mangita sa mga bukton aron igakus sa liog,
Mupahiyum inigtan-aw ang iyang mga mata.

Matam-is ang kamatayon tungod sa ato nga yuta,
Diin ang tanang hidan-agan sa Adlaw pulos higala;
Kamatayon ang huyohoy alang kangkinsa nawala:
Usa ka yuta, usa ka inahan ug usa ka gugma.

—oOo—

MGA BULAK SA HEIDELBERG

Ngadto kamo sa akong yuta, kabulakang langyaw,
Gipananum diha sa dalan sa maglalangyaw,
Ug ubos sa iyang langit nga tagumon
Nga nagtipig sa ako nga balatian,
Isugilon ang sa magbabaklayng masulob-on
Ang pagtoong nagdasig tungod sa yutang natawohan!

Lakaw ingna ninyo, ingna nga kon ang kabuntagon
Sa inyong mga gihay nagbuklad sa unang higayon
Sa daplin sa Neckar nga mabugnawon,
Inyo siyang nakita nga mahilumon sa inyong tupad
Naghunahuna sa iyang makanunayong tingpamulak.

Ingna nga kon ang huyohoyng bugnaw
 Nga nagasakgaw sa inyo nga baho,
 Mga awit sa gugma kaninyo nanaghagawhaw,
 Siya usab kanunay lamang nag-agulo
 Mga awit sa gugma sa namat-ang pinulongan;
 Nga kon ang Adlaw sa kabukiran
 Sa Koenigsthul sa kabuntagon nagdan-ag,
 Ug sa iya nga mabugnaw nga kahayag
 Nagadasig sa walog, sa lasang ug kalibunan,
 Yukbo-i kanang Adlaw, bisan sa iya pang banagbanag,
 Ang sa iyang yuta sa kahitas-an nagahayag!

Ug kadtong adlaw sa isugilon,
 Sa pagkuha ko kaninyo sa daplin sa dalan,
 Taliwala sa kalumpag sa Kastilyong karaan,
 Sa daplin, sa Neckar, kun sa lasang nga malandong!
 Isugilon ang kaninyo akong giingon,
 Sa diha, nga sa dakuang pagbantay,
 Sa basahong daan sa tiliwa sa mga panid
 Ang inyong mga malubayng gihay ginalugpit.

Oh mga bulak sa kalipay! dad-a, dad-a,
 Gugma ngadto sa akong gugma,
 Kalinaw sa akong lungsod ug mabungahong yuta,
 Pagtoo sa iyang mga tawo, sa iyang mga babaye ka-
 buotan,
 Kinabuhi sa mga matam-is nga binuhat
 Nga ang malumong inigsuonay,
 Sa makapagabang pinuy-anan ghipusan...

Unya kon kamo makatala na sa baybayon,
 Ang halok nga ako kaninyong gipaangkon
 Ihalok kanila pinaagi sa kahanginan,
 Kay kanila ako magauban
 Maghalok sa tanan kong gimahal, gihalaran.

Apan ay! kamo mangabut, kabulakan,
 Tingalig kahuptan pa ang mga bulok nga maayo;
 Apan sa bayanihong yuta sa Yutawhang layo,
 Kangkinsa inyo nga nautang ang kinabuhi ninyo,
 Mawala kaninyo ang mga baho;
 Nga kahumot maoy kalag ug di mobiya ang kalangitan
 Niadtong kahayag nakita sa inyong pagkatawo,
 Ug dili usab niya paghikalimtan...

Heidelberg, Abril 22, 1886.

—oOo—

AWIT SA BUHAT

Koro

!Tungod sa yutawhan diha sa kagubot,
tungod sa yutawhan diha sa kalinaw,
magatukaw ang mabigot pilipinhon
magapakabuhi ug magpakamatay!

Mga lalake:

Naa na ang Sidlakan sa kahayag nagbughaw,
Hesus! sa natad, sa yuta aron pagbuhat,
nga ang buhat sa tawo kaniya nagbuhi,
sa yutawhan, sa banay ug sa pinuy-anan.
Mahimo nga magagahion ang yuta;
dili mabangbang, ang mga silaw sa Adlaw...
Tungod sa yutawhan, asawag mga anak
ang tanan masayon lamang sa atong gugma!

Koro

Mga asawa:

Madasigon panlakaw kamo sa buhat,
kay asawa sa balay magbantayng tuod,
itudlo ang gugma kanila sa mga anak
tungod sa yutawhan ug sa kahibalo.
Kon magadala na ang gabii sa pahulay,
kalumo maghulat kaninyo inigsulod;
kon ang palad magmangil-ad, ang asawa
sa iyang mga panglihok magapadayon.

Koro

Mga dalaga:

Pagadaygon! Pagadaygon nato ang buhat!
sa yutawhan, kahamugawayg kadasig!
tungod kaniya makataas kita sa agtang,
kay siya atong dugo, kinabuhi ug kainit.
Kon may batan-on magsangyaw sa pagbati
ang buhat sa iya nga pagtoo magasulay:
ang tawong makigbugno mao da gayud
sa iyang mga anak makahimo pagbuhi.

Koro

Mga bata:

Tudloi kami sa mapaiton nga buhat;
inyong mga tunob buot namo pagsundon,

nga ugma, inigtawag kanamo sa yutawhan,
 ang inyong nasugdan among pagtapuson.
 Ang tigulang muingon pagkita kanamo:
 Sa ilang mga amahan nanghiliwat gayud!
 Sa minatay ding kabayaw ang palina
 ingon sa usa ka anak may himaya ug kaisug...

—oOo—

SA AKONG MAGTOTUGA...

Dili na paghandumon ang magtotuga;
 milabay na ang dakung urog sa tulonggon;
 wa nay magbabalak naggamit kaniya...
 Hangtud ang kabatan-on nga madamgohon
 sa laing mga butang nagapatuga.

Karon, kon sa malinaw nga handurawan
 giagda siya maghatag mga balak,
 di maghandum sa magtotugang ambungan:
 mangayo lang sa sulogoong di mosupak
 usa ka lamiang kape sa panaksan.

Ug, inay sa tulonggong makimatuoron
 nga sa kasingkasing makapahinuklog,
 magasulat lang usa ka balak hinoon
 ginamit ang dagang lig-on sa kabantog,
 usa ka ginwatsi ug biaybiayng tigson.

Maglalamdag, sa akong panuigong milabay
 nagalamdag ka kanako sa labihan
 mga awit sa gugma, lakaw ug pahulay,
 karon nagahandom akog hinagiban,
 mga sapang bulawan, di mga garay.

Nagkinahanglan akong mangatarungan,
 magapalandong ug usab makig-asdang;
 sa ubang higayon paghilak kinahanglan,
 dan kinsa kadtong mahigugmang labihar,
 ang iyang paga-antuson usab daghan.

Nagpangagyo na ang mga adlaw sa kalinaw,
 mga adlaw sa mga malipayong gugma,
 diin igo na ang mga bulak nga malunhaw
 aron paghupay sa gaantus nga kalag ta
 sa iyang kaguol ug kasakitan nga mingaw.

Oh sa hinayhinay na nanagpangagyo,
 ang ginahigugma ko sa akong kiliran;

naminyo na kini, ug namatay na kadto,
kay mitak-op ang ngatanan kong makamkam
uban sa walay kapalarang palad ko.

Lakaw! Lakaw na! Kagyo usab, maglalamdag!
pangitag labing putli nga pinuy-anan,
nga ang akong yuta kanimo nagasa-ad
sa pagganti, talikala sa kaulawan,
sa alampuan, bilangoan nga mangil-ad.

Kon ugaling binanyaga ug binuang
ang pagpiot sa buhing katino-oran,
dili ba ang nia kanako salimuang
paghawid kanimo sa ako nga kiliran
hinikawan sa tanan nga kagawasan?

Ug ngano mang mag-awit, kon pagatawgon
sa maligdong pagtoon sa Kapalaran,
kon ang unos man ugaling nagahagyong,
kon sa iya nga mga anak nagkinahanglan
pagaw ang tingog sa lungsod pilipinhon?

Ug unsa pay awiton, nga ang akong laylay
ingon sa paghilak magadahunog man
nga bisan kangkinsa dili makalukmay?
Nga sa atong isigkaingon nga kagul-anan
kalibutan gipul-an na sa kanunay?

Unsa pa gayud, nga nianang mga tawo
nga nagasaway kanako ug nagabatok,
uga ang kalag, mga ngabil bugnaw kaayo,
way usa ka kasingkasing nga gaputok
mga pagputok ingon sa akong nahimo?

Pasagdi nga matulog sa kahitas-an
sa kalimot, kutob sa ako nga bation.
Nga ang iyang gininhawa sa kahanginan
di mahisagol sa akong pagabagayon
mualisngaw lang uban sa kapanganuran.

Pagkaayong pagkatulog sa kadagatan
sa mga makahadlok mambad sa bung-aw,
pasagding matulog akong kagul-anan,
akong pagpatuyang, akong mga tuaw,
nga mahilubong sa ako da usab nga dughan.

Sayud kaayo ako nga ang imong mga tanyag
anha da gayud nimo usahay ihatag

nianang panuigong tam-is sa mga bulak,
nga sa unang mga gugma way makasambol,
way mga panganod ug walay kaguol.

Daghan, kapid-an na katuigan nanglabay
sukad niadtong halok mo nga ma-initon
imong giduhig sa akong agtang mahapsay...
Kadtong haloka nagkabugnaw na karon
ug ako nang gihikalimtan sa inanay.

Kapin pa, sa dili pa ikaw mulakaw,
ingna nga ang imong paningog nga matahum
kanunayng gatubag kanako sa way kaulaw:
usa ka awit alang sa nagahukdong
ug usa ka hagit alang sa way ulaw.

* * *

Apan ikaw muanhi da, tuga nga makagaba,
pagsubli sa pag-init sa akong salimuang
kon unya, lawos na ang pagtoo, bali ang hinagiban,
pagpakamatay diling kahimo sa akong yuta;
kanako maghatag kag tulonggong magbangutan
uban sa mga kuldag nagkurog sa panudya,
aron pagtam-is sa nasud sa iyang kagul-anan
ug ang lanog makapakunhod sa iyang talikala.

Ug kon ang panahon sa palwa magpurongpurong
sa atong panlimbasog, ug, ang yutawhan maghiusa
mubotho daw hara sa dapit nga mainiton,
maputing mutya sa lunangan nga giluwag na,
balik unya uban ang kadasig igalaylay
balaanong awit sa bag-ong kinabuhi ta,
nga kita managhiusa sa panag-awitay
bisan sa lubnganan kita na namahulay.

—oOo—

ANG TUBIG UG ANG KALAYO

Tubig kami, matud ninyo; kamo kalayo;
Sumala sa inyong pagbuot, kamoy mahibalo!...
Kitaon ta gani sa mahinay kaayo,
Ug ang sunog di makakita sa atong bugno;
Kon di managhiusa sa kahibalo nga igo
Sa kaldera sa iyang sulod nagmasilaobon,
Walay mga kapingot, walay pagkasungi,
Maghimo kita sa alisngaw, nga mapuslanon,
Aron paghimog Kauswagan, Suga ug Kinabuhi!

KANG DON RICARDO CARNICERO

Karon tangkod nga tuig, ginoo,
 Nga ikaw, sa usa niana ka higayon
 Nahiabut ka niining baybayon
 Natudlong Gobernador sa kaayo;
 Uban sa kadasig, sukad niadto
 Gabiig adlaw wala ka maghunong
 Naninguha ka sa iyang katahum;
 Imong pagbantay way hikalimtan,
 Naghatag kinabuhi sa tanan:
 Sa lungsod, sa lasang malunhawon.

Nahiabut sa baybayong masayag
 Ang imong hanas nga tinan-awan,
 Nalantaw king dapit sa kaayohan
 Tungod sa kapatagan nga maanyag;
 Nagawakli sa tanang ka-ungkag
 Uban sa tinguha nga labihan
 Sa hugawng dapit sa kaibabwan,
 Sa ibabaw sa sulog di mabuntog
 Gikutay unang taytayang habog
 Nga nakita sa atong kapundokan.

Unya, tahum agianan nalantaw
 Sa lasang diha sa gindasukan,
 Gihimo ninyo, lapad ug maugdang
 Ubos sa atop oh nga nagadung-aw;
 Ang Libay nadasig, ug ang Adlaw
 Midan-ag nakita bisan-asa.
 Humay ug mais nanagpanubo na,
 Mibutho mga balay, kaniadto
 Mga kahoyng masamukon kaayo
 Daw sa nagbuntaog nga pantasma.

Oh! sa Dapitan ang kadalanan
 Nga kanhi sa gabi-ing mangitngit
 Makahimog subo nga kasakit,
 Karon nagpahiyum hinayagan;
 Bis-an-asa mga buhat inandam,
 Bis-an-asa mga buhat gisugdan:
 Dinhi tulonghaan, diha agi-anan,
 Ngadto pinuga ang hait kaisipan
 Nakita ang pagpadala sa katubigan
 Sa sayag nga Linaw sa silingan.

Usa ka tuig pa lang ang milabay,
 Ug naa na naukay ang lungsod,
 Nga nagmata na ang Dapitan gayud
 Sa hinanok sa iyang pagpahulay;
 Naghulat nga ang nasugdan sa hinay
 Sa way pagduhaduha ug kasiwat
 Di mulakaw samtang iyang buhat
 Sa Adlaw hikit-an nga mahuman,
 Dan kon kaniya way kahadlokan
 Pagtoo niya sa Dapitan naghulat.

Sa banagbanag mahinalangpon
 Balita sa mga buhat maayo,
 Sayag ni-a pagyukbo kaninyo
 Ang kabatan-on nga Dapitanon.
 Ugma mahimo silang kusganon
 Nga sa yuta magbugwal ang tanan
 Ug gayud di sila mahimutang
 Sa subo maluibon nga kalimot,
 Sumala sa inyo nga paningkamot
 Tanan ninyong gipanlimbasugan.

Labaw sa Komandante ug Pangulo
 Nga magpahamtang malig-ong kamot,
 Sunod kamo sa iya nga kalulot
 Kay dinhi amahan siya nga maayo;
 Ug tungod sa inyong labihan kaayo
 Kamo maoy unang mga punoan
 Sa lungsod, bandilang hinalaran
 Sa Espanya masugtanon nagpaagak,
 Kamo maoy amahan alang sa anak
 Nga naghulat sa iya dang inahan.

Ug bisan sa inyong pagahimo-on
 Way lihok, mahilumon ug bugnaw,
 Di mahibalo sa dagkung kisaw
 Magabalus nga mahinalangpon
 Sa gugma ayaw kamo paghikawon,
 Dan kabus mga tawong maligdong
 Wang kabalag tingog mahulganon
 Aron magdayag sa iyang batian,
 Ug sa iyang subo nga kagul-anan
 Labi niyang iluom kon bation.

Nga ang labing daku natong tinguha
 Mao nga ning yuta nga dili inyo,

SA AKONG GIHIKLINGAN

Sa daplin sa lapad nga baybayon
 sa gagmay ug taphawng kabalasan
 Ug sa ubos sa bukid mahabugon
 nga ginalimisan sa kalunhaw
 Gitarok ko ang kabus ko nga payag
 ubos sa sayag nga kakahuyan,
 Nagapangita sa kalasangan
 sa walay timik niyang ka-ugdang
 Sa pahulay sa ako nga kaisipan,
 sa kahilom sa ako nga panghupaw.

Atop niya ang mahuyang nga nipa,
 Ang iyang mga katsaw ug haligi
 Walay bili, sa pagkatinu-od,
 Apan natulog sa mga bukton
 Ug ginaawitan ug ginaugoyan

Usa ka nagasugwak nga sapa,
nga didto sa lasang nalandungan
Naglusad sa kabatoang nangigdal,
nagdigo mahigugmaon kaniya,
Ug usa ka buhagay gigasa
sa usa ka sandayong nga kawayan
Nga sa kahilom sa kagabhion
maoy awit ug kaugoy-ugoyan

Ug ilimnonon nga matin-awon
sa adlaw sa iya nga ka-alindanga.

IV

Kon ang langit oh magamahapsay,
bu-otan ang tubod magalugsong,
Ang tulonggon niyang di makita
magalaylay sa walay pagkutat;
Apan mudangat ang daghang ulan,
ug dakung baha nga mabaskugon
Sa mga panas ug bung-aw mosulbong,
pagaw, mabulaon, mabukalon,
Ug magabul-og nga magyagungyong
sa dakung kapiskay ngadto sa dagat.

V

Ang mga pag-ulang sa mga iro,
mga pagtihol sa kalanggaman,
Sa Kalaw ang pagaw nga paningog
didto mao day mabati sa kasubo:
Walay tawong tigpakaaron-ingnon
bisag mapaningahasong silingan
Nga magamando sa akong kaisipan,
bisag magahasol sa akong dalan;
Ma-o day ako ang kalasangan
ug ang dagat hadu-ol kanako.

VI

Ang dagat, ang dagat mao ang tanan!
Ang iyang lawas makagagahom
Mga yamukmok gadaa kanako
handumanang makapahinuklog;
Pahiyum niya kanako magdasig
nga daw malinis nga kabuntagon,
Ug kon ugaling makawang lamang
ang pagto-o ko sa kahapunon
Makabalag sa iyang kasub-anan
ang kasingkasing usa ka lanog.

VII

Sa gabii siya maoy tulokibon!...
Ang masihag niya nga kahimtang
Magatabon sa libo ka libo
ka mga kahayag nga matahom;

Matud ang unang pamanagbanag
                                   ginasugilon sa kalibutan,
 Sa Adlaw ang una nga halok
                                   nga sa iyang kinadak-an nakapasunog,
 Sa diha nga libo ka binuhat
                                   mibutho lamang sa kawala-an,
 Ug diha sa bung-aw nanagpuyo
                                   ug sa kabungtorang kahitas-an
 Ug bisan diin ang iya nga halok
                                   masanayon iyang ginahilog.

Apan kon sa gabii nga mangiob
kahanginan puno sa kalagot
Ug ang gigil-asang mga balod
magasugod na sa paglumpayat,
Mutadlas sa hangin mga siyagit
nga sa atong kalag makapakurog,
Gahub, mga tingog nga nangadye,
mga agulo nga daw ang paningog
Sa nangagho niadtong sa panahon
ay! nangalunod didto sa dagat.

Sa ingon niana magakaguliyang
ang mga bukid sa kahitas-an,
Ang mga kahoy magbawogbawog
gikan sa libon ngadto sa daplin;
Managpanaghong ang kahayupan,
daw sa malumpag ang kalibonan,
Ang ilang mga diwa nanag-ingon
mangadto sila sa kapatagan
Tinawag sa tanang nangapukan
sa mga minatay nga pangilin.

XI

XII

XII

XIII

XIII

XIV

XIV

Siya ma-oy tu-od kong higala
 nga wa gayod mobulag kanako
 Nga kanunayng nagdasig sa kalag
 kon makita niyang masulob-on;
 Nga pagtukaw ko sa kagabhi-on
 kanako miunong ug naga-ampo,

Kanako, nga sa ako nga hingilin
 ug sa ako nga payag nagamando,
 Ug kon ang tanan magduhaduha
 kanako ang pagto-o iyang ipaangkon.

XV

Nia siya kanako, ug ako naghulat
nga sa usa ka adlaw siya moguhon
Nga makabuntog ang Hunahuna
sa mapanamastamasong Kusog,
Nga sa tapus unya sa pagbugno
ug sa mahinay nga pag-agulo,
Laing tingog labing malanugon,
labing palaran kay niining ako
Mahibalo da unya nga maga-awit
sa alawitong tahom sa pagda-og.

XVI

Makita kong mihayag ang langit
 nga putli ka-ayo ug masanagon
 Ingon gayod sa tahom pagbul-og
 sa katam-is sa una ko nga damgo,
 Ang mao gihapon nga huyohoy
 gibating mihalok sa agtang lawson,
 Ang mao gihapon nga nagdagkot
 sa akong kadasig nga ma-initon
 Ug nakapabukal oh sa dugo
 niining kasingkasing magdadamgo.

XVII

Tingali didto giyod mahilabay
                                   ang huyehoy nga akong giginhawa
 Sa mga natad ug kasapa-an
                                   sa maanyag lungsod ko nga natawohan;
 Hayan siya magauli kanako
                                   sa niadto gipiyal ko kaniya:
 Ang mga halok ug inagulo
                                   sa ginapangga ko nga higala,
 Sa usa ka putling gugmang langitnon
                                   sa mga tam-is nga tinagu-an!

XVIII

Pagtan-aw sa mao gihapong Bulan,
sama kanhi maya atong makita.

XXII

Di na kamo mao ang kani-adto,
                     napun-ag kainit ug kinabuhi
 Nagtanyag libo ka purongpurong
                     ug himaya sa kawaykamatayon;
 May diyutay pang nabilin kaninyo;
                     apan ang inyong dagwayng binati
 Kon dili na tingali masayag,
                     kon naga-uphag na man ugani
 Apan hinoon nagdala sa ilhanan
                     sa tumang pagkamanggibaluson.

XXIII

Nagatanyag kamo, oh mga damgo!
                     sa tahum saro sa kahimu-ot,
 Ug sa batan-on kong katuigan
                     pagpukaw kamo karon ani-a!...
 Salamat kanimo, kusgang unos;
                     salamat, langitnong hangin nagpuot,
 Sa maayong takna hisayran ninyo
                     pagputol sa lupad kong way pagsangpot,
 Aron ako motugpa sa yuta
                     sa Yutawhan ko nga gihigugma.

XXIV

Sa daplin sa lapad nga baybayon
                     sa gagmay ug taphawng kabalasan
 Ug sa ubos sa bukid mahabugon
                     nga ginalimisan sa kalunhaw,
 Hipalgan ko sa akong yuta ang kadangpan
                     ubos sa sayag nga kakahuyan,
 Ug sa landong niyang kalasangan,
                     wala'y timik gayud nga kaugdang,
 Sa pahulay sa ako nga kaisipan,
                     sa kahilum sa ako nga panghupaw.

ANG BAG-ONG TUIG (Tinipsing)

Sa bung-aw sa mga panahon
Sa hadaku nga kagihapunan
Mibutho ako, ako ang Bag-ong Tuig
Ania ako karon sa pagmando.
(Sumala sa giingon ni Dr. Leoncio Lopez-Rizal)

KANG JOSEFINA

Josefina, Josefina
Nga ikaw mianhi ning kabaybayonan
Nagpangitag salag kun puloy-anan
Ingon sa usa ka latagaw nga maya;
Kon imong palad maghatud kanimo
Ngadto sa Shanghai, Japon kun Tsina,
Ayawg kalimot nga niining yuta ko
May kasingkasing kanimo nahigugma.

AWIT SA TALISAY

Koro

Maghimaya ka Talisay!
kanunayng makanunayon,
kanunay ka nga nagauna
sa tarong mo nga paglakaw.
Ikaw, kanunayng madaugon,
sa tanang mga kabtangan:
sa dagat, sa yuta ug hangin,
ikaw kanunayng magmando!

Sa Dapitan ang baybayong mabalason
ug batong lag-it sa bukid mahitas-on
maoy habog ug harianon mong lingkoranan,
diin ako milabay sa akong kabatan-on.
Sa imong walog nga nagta-od mga bulak
ug nagalandong mga kahoyng bungahan,
atong kaisipan mahitiurok kanila,
uban sa lawas ta ang kalag makasud-ong. — Koro

Mga bata kita, naiwit pagkatawo,
apan ang atong kalag nagamatahum,
ug mga tawong lig-on kita ugmadamlag
nga ang banay ta mahibalo dang magbantay.
Mga bata kita nga dili mahadlok

bisan sa balud, bagyo, bisan sa linog;
 ug unya ang bukton ug dagwayng mahusayon
 sa away maalam kaayo kitang makigbugno. — Koro

Ang pagdula ta, sa balas makauting kay;
 suroyon ta ang mga langub ug kagaangan;
 ang atong balay nanghisang-at sa pangpang
 hinagiban ta mudangat bisan-asa.
 Walay kangitngit, way mga gabiing ngiub
 nga atong kahadlukan, bisag hanging kusog;
 bisan ang maong Dusipil mupakita,
 patay kun buhi makuha gayud sila. — Koro

Talisaynon ginganlan kita sa tawo,
 Dakung kalag sa usa ka lawas nga gamay,
 nga sa Dapitan ug sa tibuok nga dapit,
 wa makabaton ang Talisay ug sama.
 Ang atong mga tangke way makag-indig,
 ang atong paglayat bung-aw nga halawm,
 magbugsay way sakayan sa kalibutan
 nga sa hinanali maglungtad kanato. — Koro

Mga gumonhap sa bisan unsang kaalam,
 sa yuta nato ang kaagi atong ginatun-an,
 upat ka pinulongan atong gisulti
 maghinumdom kanato sa katarungan.
 Ang atong mga bukton oh nangurimaw
 sa sipol, sa dagang, ug usab sa sarol,
 sa bangkaw, sa pusil ug sa mga espada,
 kanunayng kauban sa malig-on nga tawo. — Koro

Magkabuhi ka, malabungong Talisay!
 tingog namo maghiusag dayeg kanimo,
 matin-awng bitoon, mahal nga bahandi,
 sa batan-on pagtulon-ang makalingaw.
 Sa pakigbugno nga naghulat sa tawo,
 sa kaguol ug kasakit ginaliyokan,
 handumanan mo maoy iyang antinganting,
 sa lubnganan ang ngalan mo, iyang kalinaw. — Koro

—oOo—

AWIT SA MAGLALANGYAW

Dahong laya naglupad sa walay gidulongan
 Ug intawon sakmiton sa makusug nga hangin,
 Ang maglalangyaw sama man niana ug kahimtang
 Walay pagadulngan, walay gugmang magpabilin.

Nagpangita kanunay sa ginganlag kalipay,
 Ug ang kalipay muidlas gayud sa hinanali;
 Ug mabaga nga landong sakit nagbiaybiay...
 Tungod lagi niana sa dagat siya pauli.

Tinukmod oh!, sa kamot nga di gayud makita
 Siya magalatagaw sa bisan-asa lamang;
 Ang mga handumanan kanunayng mupakita
 Sa binating binuhat sa ngitngit niyang dughan.

Masubo nga lubnganan diha sa kamingawan
 Igahibalag niya dangpanan sa kahusay;
 Diha sa iyang yutawhan dapit nga hikalimtan
 Pahulayng malinawon human magaminatay.

Ug ginakasinahan ang subong maglalangyaw
 Kon maglatas sa yuta sa labihan ka linga...
 Ay!, wa sila masayud nga sa dakung kamingaw
 Dunay lapad nga awa-aw diin nakulang ang gugma!

Magbalik ang latagaw sa subo nga yutawhan,
 Sa iyang yuta tingali usab magabalik man;
 Ug iyang ihibalag kalumpag nga labihan,
 Mga gugmang nawala, mga lubnganan na lang.

Oh! lakaw, maglalangyaw, padayon sa imong dalan,
 Dili ka tumitindog sa lungsod mong natawhan;
 Pasagdi nga mag-awit sila sa ilang bati-an,
 Ug ang uban maglipay, samtang ikaw mugikan.

Oh! lakaw, maglalangyaw, nawong mo ayawg ilingi
 Kay walay mga luha mouban sa panamilit;
 Oh! lakaw, maglalangyaw, lumsi ang imong kasakit,
 Kay kining kalibutan sa kaguol mo mugahi!

—oOo—

KATAPUSANG PANAMILIT

I

Adto na ako, Yutang hinalaran,
                     pinuy-anan sa Adlaw nga binati,
 Mutya sa Dagat sa Silanganan,
                     sa nawagtang tahum tang tanaman!
 Sadya ako, nga maghatag kanimo,
                     sa subo lawos nga kinabuhi;
 Kon ako labi pang masilakon,
                     labing lab-as, labing mabuwakon,

Usab kanimo ko giyud ihatag,
           ihatag ko aron sa imong kaayuhan.

II

Sa mga natad sa pag-awayan,
           nakigbugno gayud sa labihan,
 Uban kanimo gahatag kinabuhi,
           way ukon-ukon, way kasub-anan;
 Ang dapit dili man igsapayan,
           kamatayon, pagdaug kun paglauman,
 Bitayan kun natad nga binuksan,
           bugno kun pintas nga pagsakitan,
 Magsama da kon sila pangayoon
           sa Yutawhan ug sa pinuy-anan.

III

Ako mamatay kon akong matan-aw
           nga ang langit sayag magmabulokon
 Ug sa tapus magbalita ang adlaw,
           luyo sa masulob-ong kadan-ag;
 Kon pagtina sa imong banagbanag
           ang kapula imong kinahanglanon,
 Ibisibis ang ako nga dugo,
           ibu-bo sa taknang mapuslanon
 Ug ipulog siya sa usa ka silaw
           sa iyang sumosubang nga kahayag!

IV

Ang akong mga damgo sa diha
           nga linghod pa ang ako nga katuigan,
 Akong mga damgo sa batan-on pa ako,
           puno na sa pagkamadasigon,
 Maong makita ko ikaw sa usa ka adlaw,
           bahandi sa Dagat sa Sidlakan,
 Uga ang mga ma-itum nga mata,
           hinangad ang matanusong agtang,
 Way mga pagdiyong, way mga kusnot,
           way mga lama sa panlipaghong.

V

Ginadamgo sa akong kinabuhi,
           ang ma-init buhi kong tinguha,
 Mabuhi ka! musinggit kanimo ang kalag,
           nga sa dili madugay mugikan;

Mabuhi ka! ah, tahum ang kapukan
                 aron ka mousbaw akong makita;
 Pakamatay aron ka mabuhi,
                 pakamatay ubos sa langit mong sadya,
 Ug sa matahumon mo nga yuta
                 matulog hangtud sa kahangturan!

VI

Kon sa imabaw sa ako nga lubnganan
                 makita mong mugitib sa usa ka adlaw
 Sagol sa nagdasok nga balili
                 ubos nga bulak ug mapaubsanon,
 Ipaduol siya sa imong mga ngabil
                 ug hagki ang kalag ko nga gihidlaw,
 Ug bation ko sa akoang agtang,
                 ubos sa lubnganan nga mabugnaw,
 Sa imo nga ka-aghon ang hinuyop,
                 sa imong gininhawa ang kamainiton.

VII

Pasagdi ang Bulan magtan-aw kanako,
                 sa iyang hayag nga hapsay ug bu-otan;
 Pasagdi ang kabuntagon magpadala
                 sa iyang kamasanagon nga lakbit;
 Pasagdi nga mag-agulo ang hangin
                 sa iyang yagungyong nga hilabihan;
 Ug kon magapaubos ug motugdon
                 sa ibabaw sa krus ko usa ka langgam,
 Pasagdi nga ang langgam magpaningog
                 sa tihol niya sa pakigdait.

VIII

Pasagdi nga ang Adlaw, maglagiting,
                 sa mga ulan magapa-alisngaw
 Ug sa langit mamalik nga putli,
                 uban sa akong agulo magsunod;
 Pasagdi nga usa ka binuhat nga higala
                 sa sayo kong pagkatapus magtuaw
 Ug sa mga sawomsom kahapunon,
                 kon kanako may mag-ampo pagtugaw,
 Pag-ampo man usab, oh Yutawhan,
                 kang Bathala sa pahulay kong tuod.

IX

Pag-ampo sa ngatanan man gayud
     nangamatay nga way kapalaran,
 Sa ngatanang mga nanag-antus
     sa walay ingon nga pagsakitan,
 Sa atuang mga kabus nga inahan,
     nga nanagbakho sa ilang kagul-anan;
 Sa tanang mga ilo ug mga balo,
     sa mga binilanggong dinagmalan
 Ug pag-ampo kanimong makakita
     sa tibway nimo nga kagawasan.

X

Ug kon, ang kagabhiong mangitngit,
     maglumon sa mamingawng kalubngan
 Ug sila da oh! ang mga minatay
     ma-oy managtukaw unya didto,
 Ayawg tugawa ang iyang kahilum,
     ayawg tugawa ang kahibulongan,
 Tingali paningog imong mabati
     sa tulonggon oh! sa kabalakan:
 Kana mao ako, binati kong Yuta,
     ako nga naga-awit kanimo.

XI

Ug kon ugaling ang akong lubnganan
     sa ngatanan na paghikalimtan
 Walay krus bisan bato na lamang
     magtimaan sa iyang dapit paghimo,
 Pasagding pagdaruhon sa tawo,
     sa sarol siya pagabugwalan,
 Ug ang akong mga abo, sa di pa
     mawagtang ngadto sa kawala-an,
 Sa abug sa imo nga tulombanan
     sa ngadtongadto sila maghimo.

XII

Sa ingon ni-ana walay sapayan
     nga ako imo unya nga paghikalimtan;
 Ang imong kahanginan, ug kapunawan,
     ang imong mga walog baktason ko;
 Makurogon ug tin-awng paningog
     ako alang sa imong mga dalunggan:

Kahumot, kahayag, mga bulok,
                     dahunog, awit, bakho nga labihan
 Sa kanunay pagsublisublion
                     ang linugdangan sa akong pagtoo.

XIII

Yuta kong Natawohang hinalaran,
                     kasakit sa ako nga kasakitan,
 Hinigugma ko nga Pilipinas,
                     batia ang panamilit sa nagtinga.
 Diha, ibilin ko kanimo ang tanan:
                     akong gugma, akong mga ginikanan.
 Muadto ako diin walay mga ulipon,
                     mga mamumono ug tampalasan;
 Diin ang pagtoo di makamatay,
                     diin ang naghari mao si Bathala.

XIV

Adto na ako, ginikanan, kaigsoonan,
                     mga tipik nako nga kalagnon,
 Mga abyan sa ako nga kabatan-on,
                     sa nawagtang ko nga puloy-anan;
 Pasalamat kamo nga mupahulay
                     ako sa adlaw nga mahago-on;
 Adto na ako, matam-is kong langyaw,
                     akong higala, kalipay kong naangkon;
 Adto na ako, binating katawohan,
                     Pagkamatay maoy pahulayng tuman.

"BULAK SA KABULAKAN . . ."
 (Mga Tinipsing)

Bulak sa kabulakan, — Linghod ug lunhawng putot,
 Naglimis ang huyohoy — Sa ngulob nga mahalot,
 Huyohoy nga madalag, — Huyohoy oh! sa gugma;
 Ikaw, nga sa kalipay — Nagtan-aw bisan asa;
 Ikaw nga nagpahiyum — Ug nga dili manghupaw,
 Tanan mga pahumot, — Ang ngatanan kaambungan;
 Ikaw, nga niining yuta — Tingali nahianhi ikaw
 Aron magapahimuot — Sa anaa sa kagul-anan,
 Aron magapalipay — Sa nagsubo nga dughan;
 Ginaingon nga ikaw duna — Diha sa imong paggimaw
 Sa kalag labing putli, — Nga gayud ginapiutan,
 Sa tanang mga la-ang — Oh sa kaligutgotan?

Giingon nga ikaw nagsabwag — Sa Kaayo bisan-asa,
 Daw sa tam-is paggasa — Sa sayag tingpamulak
 Kasadyag mga bulak — Sa Abril nga hinigugma.
 Ginaingon nga sa kalag — Kanunay kang magaiwag
 Oh kon magakisdom, — Nga way katunokan
 Motuybo ang mga rosas — Diha sa imong tanaman.
 Oo, mga malipayon — Sama sa "hada" ikaw maghimo
 Sa nanagpahimulos — Sa imong mga panan-aw
 Malamatong katahum — Sa Dios gasa kanimo,
 Oh! hatagi akog takna — Sa imo nga kalipayan,
 Ug sa imo nga pagpuyo — Usa lamang oh! ka adlaw,
 Nga siya da ang dughan — Maya nagatagamtam.
 —oOo—

SI CERVANTES SA ARGAMASILLA DE ALBA

Way timik ang kagabhion; mahilumon,
 Ang Bulan didto sa langit nagadan-ag;
 Sa Mancha, hupong sa bukid malunhawon
 Sa kanataran sa iyang suga nagsabyag;
 Amang nagkanaw ang hangin, mangulobon
 Kuyog sa mga bulak sa Abril hinatag,
 Ug sa daghanang kamingaw nga nagtagbo
 Naminghoy ang Punay, ang Kalag nagbakho,

Nagpahimulos sa gabhiunong damgo
 Ang kalibutan, gipangga sa Kinaiya,
 Ug ingon sa nahitagpilaw pag-ayo
 Nalimot sa tanang kagul-anan niya;
 Sa tinguhang hugot usa da ka tawo
 Nagsud-ong nang kaanyag makapatingala,
 Luyo sa puthawng siklat nga nagaali
 Nagapos sa kamingawng makawiwili.

Sa tanus niyang agtang suga ni Diana
 Nagdigo sa kahayag, mapahitas-on,
 Ug sa iyang mata nagaputok ang siga
 Sa dilaab sa kinaadmang mabisugon;
 Sama sa usahay sa buntag inigsiga
 Sa Adlaw, niini ang mga landong magadagtong,
 Ingon niana ang labihanay nga kasakit
 Nagakisdom sa iyang dagway ug nagbulit.

Tingali nagahandom sa iyang kahimtang
 Labing subo kay sa mikagyong panahon,
 Ang iyang pangisip nagsud-og larawan
 Nga sa kamatayon gipukling intawon.

Tingali nagdaghong nagsubayg parayeg
 Sa inahang patay na dugay na kaayo,
 Kun awit bang mingaw sa gugma nagdayeg
 Nga iyang nabati sa dughang nangagho.

Tingali nagadagmal sa iyang pangisip
 Ang damgong pula nga kanhi nakalipay,
 Ang uhaw sa himaya nga di na mobalik
 Nga sa kadasig sa iyang kalag naglukmay.

Tingali ang kamingaw naglungkab sa dughan
 Paghandom nga kawang ang iyang pagsakit,
 Nga ang siyaonhon ug hakog nga kalibutan
 Nagpabilanggo kaniya sa kasakit.

Nianang pagdagmal dungog niya napingot
 Tingalig moulbo ingon sa usa ka urakan,
 Ug magsugnib sa iyang ugat sa kalagot
 Magdibal sa iyang dughan ingon sa bolkan.

Tingalig maluloy-on ang iyang palad
 Ning kahimtang mouyon siya sa pagtahod,
 Kaha mayamyam niya ang kaputlig kaanyag
 Sa pangadye sa langit sa dakong puangod.

Siya naglantaw
 Ngadto sa langit
 Aron pagkuhit
 Kalipayng dako.
 Kabus nga tawo
 Nga naninguha,
 Sakit makuha
 Sa labing dali!

Sa kalibutan
 Buot ipalaknit
 Iyang kasakit,
 Iyang kaguol;
 Apan hinoon
 Siya nag-antus,
 Dakung kahapdos
 Nianang tanan.

Ingon sa gahob
 Nga matam-ison
 Atong masud-ong
 Oh sa tuburan;

Siya naghandum
 Nga maingon niana,
 Dakong kasaba
 Sa iyang paghilak:

"Tawong maya ning yuta
 Mobiya, wang kaila sa kalibutan;
 Milupad sa himaya
 Ingon sa malipayong alibangbang!

"Hinay ang pagpinal ko
 Sa pagkalumon ko sa kagul-anan;
 Hunong, kinabuhi ko,
 Pagnga ang pinutok sa ako nga dughan!

"Pait ang atong kahintang
 Kon mailo sa kalipayg hudyaka,
 Labi nag hikalimtan
 Sa gipiyalan ta pagkab-ot sa himaya!

"Ay! ang akong pagdaghong
 Mapaubsanon, sa ngabil lang ipadpad;
 Kon ako salimuangon,
 kasakit sa kasingkasing magsamad!

"Mga tahom kong damgo
 Tagsatagsa lang sa kalit nanghanaw;
 Mga maya nga awit ko,
 Namalik karon bakho sa kamingaw!

"Kinsay sama kanimo
 Makahagwa paglupad sa mga bulak,
 Ug unya makahimo
 Pagsumbong kanila sa imong paghilak?

"Matahom nga paglaylay
 Kon mao pa unta ako sa kalasangan,
 Moawit akog pagmahay
 Diha nianang suba nga ang tubig nagdagan!

"Ang mananap nga pak-an
 Nga sa kagawasan nagaparayeg,
 Ang kanding binulokan
 Nga sa malunhawong balili nanibsib;

"Ay! sila malipayon
 Kay kanako ning giantos kong kahikaw,
 Ning tawong nagahukdong
 Sa kayugot, sa kasilag ug pakaulaw!

"Sa kaguol, giagpas ako bisan asa,
 Bisan asa way kalipayg kaayuhan;
 Sa yuta, unsay mapaabot kong gasa,
 Kon di ang kalinaw sa husayng lubnganan!

"Kay ang akong pag-antos
 Makapala ba sa buling sa kalibutan?
 Pamati sa tuawng bug-os
 Niining timawa nga hinikalimtan.

"Labaw sa tanan, ikaw
 Dakong nasod, España kong gamhanan,
 Kon kasakit ko mobanaw,
 Dili, dili mo kaha ako tabangan?"

Miingon, ug mihilom ug usa ka daghong
 Gibugwak sa iya nga kalag sa hangin,
 Ug duha ka mga luha misawm
 Sa lawm kandiis sa iyang mga aping.

Oh! ikaw kagabhiong kahibudnganan
 Nga sa alaot kanunay nga higala,
 Nga nagtago kag daghang kagul-anan
 Dinha sa suga sa Adlaw nga masiga,

Sulti, hain manlupad ang mahuyang
 Mga luha, nga ang bugnawng hinuyohoy
 Naghagwa sa pako niyang ambongan
 Ug nagtina sa yamog sa kalooy?

Tingali ang manulonda nga langitnon
 Naghatag kanila sa usa ka bulak,
 Aron inigkanaw sa kabuntagon
 Mahimo silang pahumot nga maanyag.

Tingalig gihatag sa lingkoranan
 Sa Makagagahom didto sa langit,
 Daw iyang pag-ampo sa kahitas-an
 Sa usa ka binuhat nga ginasakit.

Sa usa ka lupad nga harianon,
 Ang hangin sa kakusog mikanaw
 Sagol sa mahalot nga alawiton
 Sa usa ka damgo sa mga handuraw.

Maputi nga sapot nga nahipun-an
 Sa uvamot labihanay nga katahom,
 Naglimis sa lawas niyang maugdang
 Sa wala bisan kinsay nagadahom.

Pagdaug gipurong sa agtang niyang tabunon
 Masilakon ingon sa hayag sa adlaw,
 Sa kitara nga atong pagakabliton
 Siya ang bulawang koldas nga masilaw.

Nagagimok ang iya nga panan-aw
 Puno sa tahom kaputli sa gugma,
 Sa hayag sa lubos niya nga gilaw
 Mabihag ang kasingkasing matig-a.

Katagom sa langit nga masanagon
 Gitaod sa iyang mata ni Bathala,
 Sa ibabaw sa iyang buhok nga malabong
 Ang yamokmok sa bulawan gitina.

Ang pulang ngabil niyang di malawos
 Nakasina sa maanyag kabulakan,
 Siya ang kinaham sa ambungan nga Venus
 Nga sa gugma ug katahom han-okanan.

.....
 Midangat sa dapit diin ang alaot
 Naghilak nga nagtungok sa kapaitan,
 Ang panglaraw puno sa katahuman
 Maaghop ug mahigugmaon ang nawong;
 Nalipong siyang nagtan-aw kaniya
 Ug nahilom ang iyang kagul-anan,
 Nalimot sa iyang mga kasub-anan
 Ug ang tanan sa kalinaw napugong.

Ug malumo ingon sa usa ka inagulo
 Sa mahalot ug tunog nga kitara
 Sa hinigugma nga nagainusara
 Sa lubnganan sa iyang gipakamahal;
 Ang sa hinigugma nga gipamulong
 Sa kahalot ug katam-is napun-an,
 Gipamati sa way palad nga binyaan
 Nga sa dalan nga awa-aw nagpinal:

“Miguel, Miguel, ngano nga ang imong kaisog
 Nalumoy sa kapait sa kapalaran?
 Kon sa Libano ang Cedro nakigbisog
 Sa mga paghuros sa bagyong kusgan;
 Kon ang bato nga lag-it, ginadusmog
 Sa dagko nga balod sa kadagatan
 Ug anaa nagbarog madanihon,
 Ngano nga ikaw, natalaw man hinoon?

"Oh! kinsa ikaw, katahumang langitnon
 Nga sa ako nga pagtoo nagahadla?"
 Matud ni Miguel, "ug daw kabuntagon
 Sa yuta maglipay kon mupakita?
 Ikaw ang damgo nga akong ginaangkon
 Ingon sa Tagibanwang maayongbata,
 Kung limbong ba lamang aron paglipay
 Ning kapait nga kanako naglaygay?"

"Ako ang anak sa nagbuhat sa bulak
 Sa daghanan manol sa kabunayan,
 Ako natawo, tahom nagsidlak
 Ug nagtubo sa humot nga tanaman;
 Ako ang kalipay sa alaot mag-agak,
 Nagpuyo ako didto sa kalangitan
 Ug nagsabwag katahuman ug gugma,
 Mag-anyag ako sa sayag kinaiya.

"Dihay higayon nga ako nakaangkon
 Pagbu-bog kalipay ug kaayohan
 Sa mga dughan sa unang magtiayon
 Hari sa mga binuhat bulahan;
 Ug, ay! usa niana ka kabuntagon
 Si Eba, ang labing maya sa katawhan
 Miinom sa hilo alak nga espidnohanon,
 Mao nga ako mibalik sa kalangitan.

"Gikan didto naglamdag akog awit
 Pagdaog sa gubat mahimayaon
 Ni Amram, ug nga sa labihang kainit
 Gihun-og ni Jehova ang pagdaog naangkon;
 Kang Geremia ang tingog sa langit
 Pagsaulog sa hitabo sa iyang Sion;
 Gipakurog ko ang tulonggon ni Dabid
 Sa iyang mga balaanon nga pag-awit.

"Nabati ko didto ang imong pagmahay,
 Basahon sa kinabuhi akong giukban
 Ug nakita ko sa iyang mga laray
 Ang kangil-ad sa imo nga kapalaran.
 Mga liba-ong dagko imong masubay
 Sa tunokon ug mapit-os mong dalan;
 Ikaw magabugno sa imo nga palad
 Ingon sa Gladiador oh! nga masamad!

"Ako, mga panid way kamatayon
 Magpasulat kanimo sa kakapoy,

Malahi ka sa ubang kalibutanon
 Ingon sa mga tanom dakung kahoy;
 Sa kasaysayan magmagatan-ugon
 Ang imong gidak-on tanan malumoy,
 Lakip ang kalibutan gamay da kaayo
 Kon igatandi sa kabantog nimo.

“Dan, lakaw, Miguel, nga ang imong kaisipan
 Mahimong suga mag-iwag sa imong yuta,
 Luwasa ang dakung panon sa mga buang
 Aron ang maitom nga pandong makuha.
 Ug, ingon sa itum dag-om, linti iasdang
 Sa imong paglupad ngadto sa kahitas-an
 Aron sa bungdo sa kabuang paglumpag
 Ug sa daghang kaayohan paghatag.”

Miingon ug milupad daw sipriyanhon
 Bathala, binyaan ang pangulo sa Troya,
 Nagpanabyag kahayag nga langitnon
 Ngadto sa yuta nga mainit sa Leprika;
 Nagbilig hayag ang tunob langitnon
 Ug sa kalit, sa gahom di makita,
 Kang Miguel may mibutho sa iyang dughan
 Nakagpala sa kaguol sa kalawasan! . . .

Sidlakan nagakapuwa
 Sayo ang buntag nagpahiyom,
 Masilakong tilimad-on
 Sa banagbanag masiga
 Kaambungan sa kabuntagon.

Namuklad ang kabulakan
 Nagdawat sa kahayahay,
 Gasang mahal nga molukmay
 Sa adlaw diha sa tanaman
 Nga sa katahom nagbagay.

Ang piyak sa mga langgam
 Sukad sa sanga magyukbo
 Sa Adlaw nga sa kainit magbu-bo,
 Magpaalisngaw sa kayamogan
 Sa langit mutya nga tinulo.

Matin-awng tubod mutipon
 Sa kabuntagon nga huni,
 Nga sa katam-is mabati

Ang matagming alawiton
Kalipay sa kinabuhi.

Sa natad naghagwa ang hangin!
Gidala sa gabiing ngitngit
Ang iyang mga kasakit,
Samtang ang gugma nagbilin
Sa pagbati niyang mainit.

Usab si Miguel nalinga
Pagsud-ong daghang kalipay,
Pagtan-aw sa kahayahay
Maghandom sa damgo niya
Sa gabii sa iyang pagmahay.

Ug sa iya nga ka-isipan
Mibutho dakung kahayag
Nga kaniya nakagdan-ag;
Pangisip miinit sa dughan,
Kadasig niya nagbanwag.

Ingon sa usa ka Bathala
Iyang panan-aw nagsilak,
Daku nga kainit migilak
Nga dili gayod mapala
Sa iyang dughan nagapatak.

.....
Bulahan, makagagahom,
Panghunahunang matugbaw!
Nga sa bilanggoang hugaw
Nasulat mo ang basahon
Sa kalibutan nagkutaw!

MGAs TINIPSING SA USA KA BALAK

Sa akong Magbobuhat ako muawit;
Sa akong Ginoo, ang Makagagahum
Nga nagpahunong sa akong kagul-anan;
Sa Maluloy-on
Nga sa kasakitan naghatag kanakog pahulay.

Ikaw, uban sa imong kagahum
Miingon ka: mabuhi ka! ug ako nakita ko nga nabuhi,
Ug gihatagan mo akog kabubot-on,
Ug kalag sa kaayo ginapalihok
Ingon sa *brujula* sa Habagatan ginadulong.

Ikaw, nga imo akong gipalusad
 Sa mga dungganang ginikanaan ug sa dungganang
 balay,
 Ug usa ka yutawhan imo akong ginatagaan
 Maanyag, matahum nga walay ingon,
 Bisan hinoon sa palad ug sa pagmatngon nakulangan.

LEONOR

*Awit ug titik ni Dr. Jose Rizal
 Hinikay ni Dr. Alejandro G. Vinteres*

Mga handumanang subo
 Mapait akong giandom, ay!
 Leonor,

Niadiong nagmaya nga takna
 paghatag mo sa gugmang way
 kapuol;

Libo ka mga pagbakho
 sa akong dughan nanggula sa
 kaguol,

Hangtod nga ako maghingutas
 imo man ako gihapon ay!
 Leonor.

Maoy kasubo sa akong dughan
 ang pagbati sa labihan
 kaguol,

Tungod sa pagkawagtang ay!
 sa imong parayeg nga walay
 kapuol . . .

Adto na ako, adto na ako ay!
 Leonor,

Pasayloa ako oh! manulonda
 sa gugmang walay kapuol;

Hangtod sa akong pagkamatay
 imo na man gayod ako
 Leonor!

ANG UNA KONG TUGA

Ngano nga matahum man pagahanggapon

Ang tam-is kahumot sa mga pungango
 Sa mga bulak tinaptan sa kaalimyon
 Niining sadyang adlaw nga nagpangalisbo?

Ngano nga sa lunhawng lasang nga nagdasok
 Mapaminaw ang mananoy nga panuni
 Nga nahisama sa tahum nga paningog
 Sa mga inalpa sa kabalakang huni?

Ngano nga sa matuyaong kakahuyan
 Ang kalanggaman sa hangin dinuyogan
 Nagdaghong mga paraygong salimuang
 Ug nanagluksolukso sa kasangahan?

Ug ang sapa nga sihag ug matin-awen
 Nagahimog matam-is nga pagyagungyong;
 Sa huyohoy ang mahalot nga hungihong
 Nga diha sa kabulakan nagadaghong?

Nganong akong nakita sa Subanganan
 Ang labing katahum nga makabibihag,
 Nagapanambo ang kaanyag sa banagbanag
 Diha sa kakahuyan oh nga nahiatabang?

Diay sila karon, sa imong adlaw nagsaulog
 Oh mahal kong inahan maparaygonon!
 Sa iyang kahumot, ang rosas nga pulahon;
 Ug ang langgam, sa tahum niyang paningog.

Ug ni-anang sapa nga mayagongyungon
 Ni-ining adlaw karon nga malipayon,
 Sa iya nga kagahub kanimo nag-ingon:
 Mabuhi ka kanunay nga malipayon!

Ug nianang sapa sa iyang sadyang kagahub
 Mapaminaw ang unang tahum paningog
 Nga karon sa ako-ang tulonggon nadungog
 Tinukmod sa daku kong gugmang matu-od.

PANAMILIT KANG LEONOR

Dan, midangat na, kadtong makamatayng higayon,
 Masulob-ong pagdangatan sa akong palad mangil-ad;
 Midangat na, sa tapus, kadtong panahon ug adlaw,
 Nga muadto na ako sa pakigbulag kanimo.

Adto na ako, Leonor, manamilit na ako,
 Ang kasingkasing kong mahigugmaon ibilin ko kanimo;

Adto na ako, Leonor, nga dinhi ako mopalayo na
Oh, paghiantaw nga subo! ay, pagkasakit!

KUNDIMAN

Sa matahum Sidlakan diin matawo ang Adlaw,
Usa ka yuta nga ambungan sa tanan nakatingala,
Sa malig-ong talikala ginapus ug nanghupaw . . .
Ay, kana mao ang akong Yuta, ang Yuta sa akong
gugma!

Pagkasubo, sa kinabuhi layo sa iyang sabakan!
Gugmag kahayag wala gawas sa iyang mga natad!
Ang kahayag dili mudan-ag; ang langit kasub-anan.
Intawon akong mamatay ding kakita sa iyang dan-ag!

Sa kadaplinan sa Pasig nagpanurok ang bakhaw
Sa matambok punoan ug makaylapong landong;
Sa iyang dahong madalag ang hayag nagsakgaw
Nga sa atong mga diwa katam-is nga way ingon.

Sa matahum Sidlakan diin matawo ang Adlaw,
Ang yuta kong hinalaran nalukop sa katahuman,
Linibutan sa puthaw naghilak, ingon sa manuba
nagtuaw . . .

Palaran ang makahatag kaniyang kagawasan!

SA TAMPI SA PASIG

Umarí ka sa tampi sa Pasig
Akong salampati,
Umarí ka kay naghingutás na
Ang kahayag sa Adlaw.
Umarí ka kay ikáw gihulát,
Sa ako nga sakayán
Sa silong sa labong kawayanán.

Umarí ka sa tampi sa Pasig
Kay naa na ang Bulan
Nga sa maputi niyang kahayag
Nianang subá nagapanambo,
Umarí ka gayud aron kitá
Ngadto sa Antipolo managkuyog,
Aron ko masud-ong
Ang mga maitóm mong mga matá.

Umarí ka akong langit
 Kay dihá nianang subá,
 Matam-is kong kasakit
 Kanimó ko ipakita.

Ug sa taphawng yagungyong
 Sa labihang kasulog,
 Sa agtang mong matahóm
 Mga manól magtipun-og
 Ako kaniyang ipurong....

PANAGSABAT SA "AFRICANA"

Pepito: Ayáw na awita ang "Africana"
 Kuyog kanako ngadto sa Aragon,
 Ug didto ang "Jota" maó'y ilang gugma
 Nga manindot akong pagaawiton.
 Kuyog kanakog ayáw kahadlok
 Ug kiníng dapita atong biyaan,
 Kay kon dinhi sa awit ka nabantug,
 Didto Hara ka sa akong pinuy-anan.

Antonia: Gipangilogán akó pag-ayo
 Pasagdi akó nga magmalinawon,
 Kanáng tanán, tipigi, ginoo,
 Kay silá angayán nga pagtagoon.
 Ihunong kanáng pangagho
 Kay kon kaná hibatián
 Ang imong awit sa lain,
 Kanáng imong gipangyamyam
 Ipadpad lamang sa hangin....
 Hunong, hunong na Pepito
 Igo na sa imong pagdamgo,
 Bisan ikáw nahigugma
 Ayáw na pagduhaduha
 Ay! lakáw na hinigugma
 Mubalik ka da sa tago;
 Bisan ikáw gihigugma,
 Ikáw mibati kanáko,
 Lakáw, sa wáy duhaduha.

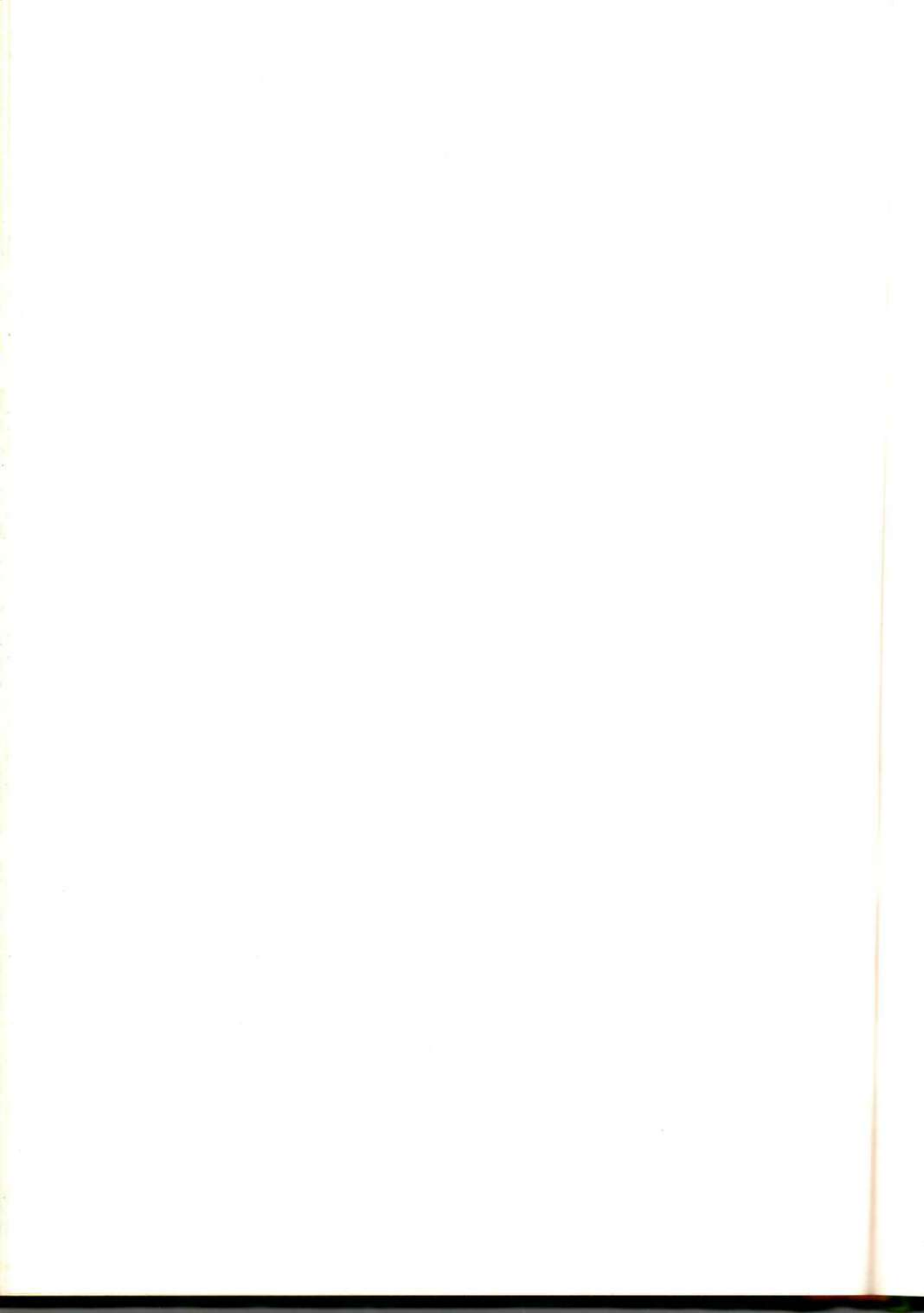
Pepito: Sa ingón niana mga awit
 Sa tagming ko nga kitara,
 Sa lakbit oh! pamatia
 Sa labihán nga kahingpit;
 Awiton ko ang paghigugma
 Awiton ko ang pagbati,

Awiton ko arón igasa
 Sa matam-is kong pinili.
 Laylayan ko ikáw pinangga
 Laylayan ko ikáw paraygon,
 Ang lawas mo akong isangga
 Sa lumó kong mga bukton...
 Ihonghong ko sa imong dawnggan
 Nga dinhi ning kalibutan
 Kanimó akó magauonong....
 Igasa ko kanimo ang langit
 Igasa ko kanimo ang Bitoon,
 Arón gayód mamahingpit
 Nga ikáw ako nga panggaon.

Antonia: Hilom na, hilom na intawon
 Kon buót kang di ako mamatáy,
 Kay ang tagsa mo ka pulong
 Kanako makaminatay;
 Ikaw ako nang pinili
 Ikaw ako man nga damgo,
 Lakáw na sa hinanali
 Hunong na sa pagpangagho!
 Lakáw na ug ayáw kalisang
 Ning dapita sa pagbiya,
 Ikáw akong pabalunan
 Sa daghanan nga himaya.
 Kay bisan wá akóy sakayán
 Ug dinhi lang mag-usara,
 Dili ko ikáw hikalimtan,
 Busa lakáw na, lakáw na!....

Bulág na sa akong kilirán
 Lakáw na ug ayaw kalisang,
 Kay bisan ako imong biyaan
 Ikaw nia sa akong dughan;
 Kay bisan wá akóy sakayán
 Ug dinhi lang mag-usara,
 Dili ko ikáw hikalimtan
 Imo man ang akong gugma;
 Oh! pagkaguól sa akong dughan,
 Karón nga ikáw na mobiya,
 Karón nga imo akóng biyaan!....

Dán, bisan giingón ko na ikáw
 Lakáw na arón ka mobiya,
 Ay! akó nagapanghupáw
 Sa imo kanakong pagbiya!....

Mga Katin-awan

Mga Katin-awan

SA AKONG MGA KAUBAN SA KABATAN-ON

(1) Hinubad gikan sa tinagalog ngadto sa Kinatsila ni Don Epifanio de los Santos Cristobal.

Si Rizal nagsulat ning balaka didto sa Calamba sa tuig 1869, sa halus pa lang waló ka tuig ang iyang panuigon. Angay tang panid-an giunsa pagsulti sa usa ka bata ang *lungsod*, ang *Kagawasan*, nga ang mga lungsod *pagahukman sa iyang pinulongan*, nga ang *atong pinulongan nahinlod*.

Ang sinulat ning balaka nasunog sa miaging kagubot sa Manila.

Nahipatik usab sa:

1. Cruz, Herminigildo: "Kung sino ang Kumatha ng Florante," Manila, 1906, pp. 187-188. (Tinagalog)
2. Gwekoh, Sol. H.: "Poesias del Dr. Rizal," pp. 7-8. (Kinatsila).
3. Philippine Review, Enero 1917. (Ininglis).
4. Revista Filipina (Philippine Review) Dis. 1916 Kinatsila, sinulat ni Epifanio de los Santos).
5. Tolentino, Guillermo E.: "Ang Wika at baybaying Tagalog," p. 175. (Tinagalog).
6. Veyra, Jayme C. de: "Poesias de Rizal," p. 1. (Kinatsila).
7. Zaide, Gregorio F.: "José Rizal Life, works and Writings," p. 264.

KANG BATA NGA SI JESUS (1)

(1) Balak nga wa ikamantala, tiniman-an sa Manila sa 14 sa Nobyembre, wala butangig tuig, sumala ni Don Mariano Ponce.

Si Retana nagtoo nga nasulat kini sa panahon nga si Rizal nagtoon pa sa "segunda enseñanza" sa Ateneo de Manila, 1874-75.

Ang sinulat gayud ni Rizal nasunog sa 1945 sa kaugalingon ni Don Leoncio Lopez-Rizal.

Usa ka pagmantala nahimutang sa panid 5 sa "Poesias de Rizal" ni Don Jayme C. de Veyra.

ANG PAGSAKAY (1)

(Awit sa mga Sakayan ni Magallanes).

(1) Si G. Ramon R. Guerrero, sumala pa ni Don Wenceslao E. Retana, nag-ingon nga sumala sa asoy kaniya ni Pari Francisco de Paula Sanchez, magtuteon kanhi ni Rizal sa Ateneo de Manila, nga kining balaka nasulat sa 5 sa Disyembre 1875. Apan sumala usab sa mga ginoo Vicente Elio ug Mariano Ponce, nasulat kini sa 1874. Si Don Ramon R. Guerrero nagmatuod gayud sa iyang giingon ug maoy makagsaksi kaniya si Pari Sanchez, usa ka magtutuon ni Rizal sa Ateneo de Manila. Kining balaka nahimantala pag-una sa *La Patria* sa Manila, sa 30 sa Disyembre sa 1899.

Ang sinulat ni Rizal ning balaka nasunog sa miaging kagubot sa Manila, sa 1945.

Nahimantala kini sa:

1. "Dia Filipino"; 19 sa Hunyo 1921, p. 48.
2. Retana, Wenceslao E.: "Vida y Escritos del Dr. Jose Rizal,"—p. 26-27.
3. Veyra, Jayme C. de: "Poesias de Rizal," p. 6-7.

ANG GUBAT (1)
(*Si Urbiztondo, gikahadlokan sa Holo*)

(1) Ingon sa makita, nagdala sa ikaduhang ulohan "Si Urbiztondo, gikahadlokan sa Holo". Kining balaka (*romance*), gitiman-an sa ika 5 sa Disyembre sa 1875, sumala sa sinulat ni Pari Francisco gikan ni Pari Sanchez ngadto kang G.R.R. Guerrero. Wala ikamantala hangtud sa tuig 1907.

Hayan nasunog kining sinulata ni Rizal uban sa laing mga sinulat sulod sa paggubat nato sa mga Haponanon sa 1945.

Nahimantala kining sinulata sa basahon "Poesias de Rizal" ni Don Jayme C. de Veyra sa mga panid 7-8.

**UG KATSILA SI ELCANO, ANG UNANG
NAKALIBOT SA KALIBUTAN (1)**

(1) Tiniman-an sa 5 sa Disyembre sa 1875, sumala sa pahibalo ni Pari F. Sanchez kang G. R. R. Guerrero. Wala mahimantala, tingale, sa wala pa mamatay ang tagsulat.

Ang sinulat nga lintunganay hikit-an sa Biblioteca Nacional sa wala pay gubat; apan nawala sa kaguliyang sa kagubot sa Manila sa 1945.

Nahimantala sa "Dia Filipino" sa 19 sa Hunyo 1921, sa panid 46, ug usab sa "Poesias de Rizal" ni Don Jayme C. de Veyra, sa mga panid 9-10.

PAHALIPAY (1)

(1) Kining balaka nasulat sa tuig 1875 nga si Rizal duna pa lamay 14 ang panuigon ug tinun-an sa Ateneo Munisipal de Manila, pinahinungod kang G. Antonio Lopez, bana ni Doña Narcisa Rizal, sa higayon sa kaadlawan niini. Gisulat kini ni Rizal ingon ug pahalipay sa iyang mga igsoong babaye. Si Dr. Leoncio Lopez Rizal, anak ni Don Antonio ug Doña Narcisa, maoy usa sa mga buhi pa sa mga pag-umangkon sa bayani.

Dili na ikahibalag ang sinulat gayud ni Rizal niining balaka tungod sa pagkasunog niini sa panahon sa kagubot batek sa Hapon dinhi sa Manila sa 1945.

"Poesias de Rizal" ni Don Jayme C. de Veyra nagmantala niining sinulata sa panid 3.

**HINASANG PANAGKUMBOYA
SA TINUHOAN UG SA EDUKASYON (1)**

(1) Sa pagsulat ning balaka, si Rizal aduna pa lamay 15 ang panuigon, kaniadto sa 1 sa Abril, sa 1876, sumala sa giingon ni Pari Sanchez kang G. Ramon R. Guerrero.

Nahimantala siya sa "Poesias de Rizal" ni J. C. de Veyra.

Si Retana mao nay nagbutang sa ulohan ning balaka.

**TUNGOD SA EDUKASYON NAKADAWAT
KAHAYAG ANG YUTAWHAN (1)**

(1) Kining balaka nasulat ni Rizal sa diha pa siya sa ikalimang tuig sa pagkabatsilyer sa 1 sa Abril, 1876. Nahigula sa unang pagmantala sa "El Renacimiento" sa Manila, sa 2 sa Enero, 1906; sa wala lamang tuyo-a hikaplagan kini sa tipiganan sa mga papel sa Ateneo de Manila, sumala sa maong pamantalaan.

Niining balaka, si Retana miingon: "Wala siya sa kalumo sa ubang mga balak sa tagsulat; apan hinoon atong hikaplagan kaniya ang tuyo nga

dili kaugalingon sa usa ka batan-on nga may panuigon lamang nga 15 ka tuig."

Nawala ang lintunganayng sinulat ning balaka sa Biblioteca Nacional sa paghitabo sa gubat sa Manila sa 1945.

Nahimantala usab siya sa:

1. Veyra, Jayme C. de: "Poesias de Rizal" sa mga panid 19 ug 20.
2. Retana, Wenceslao E.: "Vida y Escritos" sa mga panid 27 ug 29.

USA KA HANDUMANAN SA AKONG LUNGSOD (1)

(1) Kining balaka gipasundayag sa tagsulat kaniya sa usa sa mga tigum sa "Academia de Literatura del Ateneo Municipal de Manila". Niining sinulata miingon si G. Vicente Elio: "Sa usa sa mga unang hulad didto kuhaa kining balaka, kay usab ako nahilakip sa maong Academia. Ang mantalaang inadlaw *La Patria*, sa Manila, mimantala niining sinulata sa iyang isip sa 30 sa Disyembre sa 1899. Si G. Ponce miingon nga nasulat kining balaka sa 1876, dili ko kini lantugion, apan makapaniguro ako nga hangtud sa 1879 wala kini ikapakita ni Rizal sa naasoyng Academia. Usab gimantala siya sa *La Democracia*, sa Manila, sa iyang isip sa 19 sa Hunyo sa 1900."— R. R. Guerrero, (Retana, *Vida y Escritos del Dr. Rizal*, p.457).

Ang sinulat sa kamot ni Rizal anaa karon ubos sa pagbantay sa Biblioteca Nacional.

Mga paghulad gipagula usab sa:

1. "Philippines Herald", 30 Dis. 1928 ug 6 sa Hunyo 1929.
2. Veyra, Jayme C. de: "Poesias de Rizal", pp. 4-5.

SAN EUSTAQUIO, SINAKIT (1)

(1) Dula nga sinulat sa Initaliano sa tuig 1869 ni Pari Enrique Valle, Heswitas.

Si P. Francisco P. Sanchez maoy naghubad sa orihinal nga Initaliano sa dula, ngadto sa *prosa* nga kinatsila, ug si Rizal, sumala sa sugo sa maong Pari nga kanhi iyang magtutoon, ang dula iyang gihimog balak ang tanan. Kining sanasana ni Rizal sa pagsulat ug mga balak, matod pa ni Don Jayme C. de Veyra, wala ikamantala hangtod sa tuig 1916, nga ang mantalaang *Cultura Social*, nga ginapagula sa mga paring Heswitas, mao nay nagmantala kaniya".

Ang *Cultura Social*, sa pagmantala nianang dulaa, nag-ingon ning mga pulong mosunod:

"Si Pari Francisco Sanchez, nga nahimong magtutoon ni Rizal sa *Rhetorica*, naghimog hubad sa orihinal nga Initaliano sa Drama, ngadto sa kinatsila nga *prosa*, nga iyang gihatag sa batan-ong magbabalak, aron sa sulod sa mga adlaw sa bakasyon niadtong tuig 1876, iyang himoon kini ug mga balak, aron sa ingon niini, siya mahanas sa paghimog mga balak nga kinatsila, ug usab malingaw siya sa kaagi sa mga balaan. Ug ang batan-on nga Rizal nga modulot gayod sa buhat nga ipahimo kaniya, sa sunod nga kurso sa iyang pagtungha sa tulonghaan, ang drama nga *prosa* sa SAN EUSTAQUIO iya nang gibalak ang tanan, ug iyang gitunol sa iyang magtutoon nga si Pari Sanchez."

Matud pa ni Dr. Leoncio Lopez-Rizal, nga ang orihinal ning balaka diha kaniya, ug nasunog sa pagkasunog sa iyang balay sa dalan Magdalena, niadtong Pebrero sa tuig 1945 sa liberasyon.

Ang SAN EUSTAQUIO nahimantala sa:

1. "Dia Filipino", 19 sa Hunyo sa 1922.
2. Veyra, Jayme C. de: "Poesias de Rizal", pp. 73-138.

ANG PAGKABINIHAG UG ANG PAGDAUG (1)

(Gubat sa Lucena ug pagbilanggo kang boabdil)

(1) Naghisgot sa gubat sa Lucena ug pagbilanggo kang Boabdil. Pinit-sahan sa Manila sa 3 sa Disyembre sa 1876, sumala sa pahibalo nga gihtag kang G. R. R. Guerrero ni Pari F. Sanchez.

Sa "Poesias de Rizal" ni Don Jayme C. de Veyra sa panid 10 ug 11 nahimantala kining balaka sa bayani.

Ang sinulat nga lintunganay nahiwani sa miaging kagubot.

PAGSULOD NGA MADAUGON SA MGA HARING KATOLIKO SA GRANADA (1)

(1) Kining balaka naila kanhi sa ngalang "ang Konkista sa Granada", ug wala hisayri ngano nga giilisan ang iyang ngalan, tungod kay ang sinulat gayud ni Rizal nga lintunganay, uban sa daghang mga sinulat, nasunog sa miaging gubat sa 1945.

Siya maoy usa ka sugilanong karaan nga binalak nasulat sa 3 sa Disyembre sa tuig 1876, sumala sa giingon ni Pari Francisco de Paula Sanchez kang G. Ramon R. Guerrero.

Kining balaka nahimantala sa unang pagmantala sa "Dia Filipino" sa 30 sa Disyembre, 1921, sa mga panid 36 ug 37 ug usab sa "Poesias de Rizal" ni Don Jayme C. de Veyra, sa mga panid 12 ug 16.

SI COLON UG JUAN II (1)

(1) Nasulat kining balaka ni Dr. Rizal sa diha siya sa katungdanan sa pagka "Prefecto de la Academia de la Literatura Castellana" sa Ateneo Municipal de Manila, sumala sa asoy ni Don Mariano Ponce, sa tuig 1877.

Ang Bibliyoteka Nasyonal nagatipig karon niining sinulata.

Gipamantala kini sa "Poesias de Rizal" ni de Vayra, sa panid 28.

DAKUNG KALIPAY SA LABIHANG KASAKIT (1)

(1) Nasulat kining balaka ni Rizal sa diha nga siya "Prefecto de la Academia de la Literatura Castellana" sa Ateneo Municipal sa Manila, sa 1877. Ang maong balak hipalgan sa mga papel nga tinaguan ni Don Mariano Ponce nga unya nakaugalingon sa Kagamhanan sa Pilipinas.

Anaa karon sa Bibliyoteka Nasyonal ang sinulat nga lintunganay niining balaka.

Sa mga panid 21 ug 25 sa basahon "Poesias de Rizal" ni Don Jayme C. de Veyra, atong ihibalag ang hulad niining balaka.

ANG PAGKABAYANI

(1) Kining balaka wala mahingpit, tiniman-an sa 8 sa Disyembre sa 1877, sumala sa taho ni Pari Sanchez kang G. Ramon R. Guerrero. Si G. Ponce nagsulti kun naghisgot sa usa ka balak ni Rizal nga samag ulohan niini, ug tingali mao kining balaka, nga nasulat sa tinon-an pa ang naasoyong tagsulat.

Ang sinulat nga lintunganay gisulat sa papel katalan ni Rizal ug kini naa karon sa Bibliyoteka Nasyonal. Sa basahon ni Retana ("Vida y escritos") ang naasoyong balak nag-ulohan "Ang Pagkabayani ni Colon". Ang sa anaa karon sa Bibliyoteka, atong mabasa, ubes sa ulohan kining mga pulong masonod: "Sinulat sa Octavas Reales" nagdalayeg kang Colon ug nagaasoy sa kulo-kabildo niini kang Neptuno".

Ang "Poesias de Rizal" ni Don Jayme C. de Veyla nagmantala niini sa mga panid 26 ug 27.

SA KABATAN-ONG PILIPINHON (1)

(1) Kining balaka (Oda), sinulat ni Rizal sa 1889, giapil sa bangsa sa mga sinulat (mga balak ug dili), nga gihikay sa maong tuig sa kapunongan "Liceo-Artistico Literario de Manila", ug nakadawat sa unang ganti. Ang mga maghuhokom nga nangatudlo pulos gayud nga katsila.

Niining balaka, si Don Wenceslao E. Retana, bantugang magsosulat nga katsila, miingon ning mosunod:

"Dili kinahanglan nga maigmat aron makasusi ug *diyutay* sa nagagimaw nianang balaka... Kadtong tuiga dili tuig sa mga manayog salabutan. Apan, sa pagkatinuod, usa ka tabunon diin ang iyang yutawhan *dili ang Espanya*, kon dili ang Pilipinas, ingon sa tanan ginabutyag, ug dili kay mao da kini, kon dili ginadasig pa gayud ang kabatan-on aron pagatahuron, adunay diyutay nga pagka *siya da gayud*; kana dili dumadaghan, kon dili talagsaon da nyamor, nga usa ka *tabunon* makapasibantug sa taras nga bayanihon (makinasudnon sa iyang linugdangan): tungod niini mahimo ta pag-ingon nga kanang balaka angay palandungon nga maoy usa ka ugmad nga mapasundayagon sa usa ka taras, mapasundayagon sa usa ka tawo nga angay sa pagtagad".

Walay nasayud sa sinulat-lintunganay ning balaka kon hain karon.

Nahimantala siya sa:

1. "La Independencia", Sept. 25, 1898.
2. "La Republica Filipina", Dis. 30, 1898.
3. "Homenaje a Rizal", sa mga panid 393 ug 395.
4. Retana, "Aparato", v. 3, sa mga panid 1577 ug 1578.
5. Retana, W. E.: "Vida y escritos", sa mga panid 32 ug 33.
6. "Nuestro Tiempo" — Disyembre, 1905.
7. Guerrero, Leon Ma.: "Young Rizal", sa mga panid 176 ug 177.
8. Veyra, Jayme C. de: "Poesias de Rizal" sa mga panid 31 ug 32.
9. Orosa, Sixto Y.: "Jose Rizal, el Heroe nacional Filipino", sa mga panid 59 ug 61.
10. "Bayani", 6 sa Hunyo 1947, v. 1, Isip 2, Panid 3.

SI ABD-EL-AZIS UG MAHOMA ((1))

(1) Sumala ni Don Vicente Elio kining balaka (romance historico) gigaray kun gideklamar ni Don Manuel Fernandez y Maniwang, sa ulohan "Si Mahoma Nagakurog", sa gabii sa 8 sa Disyembre sa 1879, sa Ateneo Municipal de Manila, sa usa ka kalingawan pinasidungog sa iyang Patrona.

Kining sinulata nahigula sa "Dia Filipino" sa 30 sa Disyembre sa 1921, sa panid 67, ug usab sa "Poesias de Rizal" ni Veyra sa mga panid 29 ug 31.

Wala hibaw-i kinsa ang nakatipig sa sinulat nga lintunganay niining balaka.

Sumala pa ni G. Vicente Elio, kining balaka naila usab sa ulohan "Si Mahoma Nagakurog".

SA PILIPINAS (1)

(1) Kini maoy balak (soneto) nga gisulat sa Album sa "Sociedad de Escultores," ug tiniman-an sa Febrero sa 1880. Nahimantala pag-una sa "La Independencia", sa 29 sa Disyembre sa 1898. Ang magkukolit (escultor) nga pilipinhon Don Romualdo Teodoro de Jesus didto kaniya ang

maong sinulat, apan ang mga kabanay karon niya wala na masayud kon hain, tungod sa kadugay na.

Usab nahimantala kini nga nagdala sa laing ulohan, "Los artistas filipinos".

Laing nga paghulad nahimantala sa:

1. "La Independencia", Malabon, 20 sa Disyembre, 1898.
2. "Poesias de Rizal", ni Veyra, sa panid 33.

KANG ULAY MARIA (1)

(1) Balak (soneto) nga wala kaayo hiilhi, nga nahigula sa unang pagmantala sa "La Alborada", sa Manila, sa 30 sa Disyembre 1901. Si Don Vicente Elio nagtoo nga kini nasulat ni Rizal sa 1880.

Ang sinulat — lintunganay niini nasunog sa 1945 sulod sa liberasyon sa Manila sa kaugalingon ni Don Leoncio Lopez-Rizal.

Nahimantala kining balaka niining mosunod:

1. Retana W. E. "Vida y escritos", sa mga panid 459 ug 460.
2. "La Alborada", Manila, 30 sa Disyembre 1901.
3. Veyra, Jayme C. de: "Poesias de Rizal", sa Panid 33.
4. "Selected readings of Rizal Prose and Poetry", sa panid 66.
5. Zaide, Gregoric F.: "Jose Rizal: life, works and writings", panid 41.

SA TAMPI SA PASIG (1)

(1) Sa tuig 1880 gipangayoan si Rizal nga mutampo siyag iyang sinulat sa mga pangilin nga matag tuig sa, sa 8 sa Disyembre, pagasaulong sa Ateneo Municipal sa Manila. Sa naasoyng tuig si Rizal nahimong "Presidente de la Academia de Literatura Castellana" sa maong tulonghaan. Alang niadtong mga pangilina si Rizal nagsulat niining melodrama.

Maoy bugtong dula nasulat ni Rizal.

Wala hibaw-i kon ang sinulat-lintunganay ania pa ba hangtud karon.

Nahimantala kining balaka ning mga basahong mosunod:

1. "La Patria de Manila", 30 sa Disyembre 1902.
2. "Nuestro tiempo", Disyembre 1904.
3. Retana, W. E. "Vida y escritos", sa mga panid 37 hangtud sa 50.
4. Veyra, Jayme C. de: "Poesias de Rizal", sa mga panid 34 ngadto sa 48.
5. "Dia Filipino", 1915.
6. Guerrero, Leon Ma.: "Young Rizal", sa mga panid 181 ngadto sa 195.
7. "Sunday Times Magazine", 6; 17; 51 panid 14.

KANG M. R. P. PABLO RAMON, S. J. (1)

(1) Balak nga Oda, pinitsahan sa 25 sa Enero sa 1881 ug pinahinungod sa nahimong Rector del Ateneo Municipal de Manila sa iyang adlawng natawhan. Sumala ni Don Vicente Elio kini maoy usa sa mga unang hulad nga ginasawosawo sa mga tinon-an sa Ateneo nga napanag-iy sa Academia de Literatura Castellana.

Ang liberasyon sa Manila sa 1945 mao ang sad-an sa pagkawala sa lintunganay nga sinulat niining balaka. Usa ka paghulad nahimantala sa "Poesias de Rizal" ni Jayme C. de Veyra.

GIPANGAYUAN AKOG MGA BALAK (1)

(1) Usa sa mga masulob-ong mga balak ni Rizal, nasulat sa Madrid sa 1882 gimantala, sa unang higayon, sa "La Solidaridad", sa iyang isip 4, didto sa Barcelona, sa 31 sa Marso, 1889. Usab nahimantala sa "La Independencia", sa iyang isip nga tinuyo, sa 28 sa Septiyembre, 1898; sa "Republica Filipina" sa 30 sa Disyembre sa 1898 ug sa uban pang mga mantalaan dinhi sa Pilipinas; sa "Nuestro Tiempo", sa Madrid, Enero 1905 ug sa "Homenaje a Rizal" ug sa uban pang mantalaan. "Laong-Laan" maoy takuban ni Rizal nga gitimaan niining balaka.

Si G. Mariano Ponce miingon nga aduna siyay usa ka hulad nga sinulat gayud ni Don Jose Rizal, diin kini nakahimo pa ganig pipila ka mga koreksiyon nga nakapaayo sa pipila ka mga bahin.

Wala na karon hibaw-i kon hain na kining kinorehian ni Rizal.

Ang Biblioteca Nasyonal nagtipig sa sinulat-lintunganay niining balaka.

Kining balaka nahimutang usab ning mga mosunod nga basahon ug mantalaan:

1. Retana, W. E.: "Vida y escritos", pp. 86-87.
2. Veyra, J. C. de: "Poesias de Rizal", pp. 50-51.
3. Orosa, Sixto Y.: "Jose Rizal, el heroe nacional filipino" pp. 62-63.
4. "Philippines Herald", 30 Disyembre 1928 ug Enero, 1929.
5. Laubach, Frank: "Rizal Man and martyr", pp. 66-68.

KANG GINING C. O. Y R. (1)

(1) Balak nga gipahinungod kang Gining Consuelo Ortega y Rey, ug nasulat sa Madrid, sumala ni Don Mariano Ponce, sa 22 sa Agosto, 1883. Nahimantala pag-una sa "El Renacimiento" sa Manila, sa 29 sa Disyembre, 1904, sumala pa ni G. R. R. Guerrero.

"Kining balaka gitunol gayud sa nagsulat kaniya kang Consuelo Ortega y Rey sa 22 sa Agosto, 1883, sa ingon niana nasulat tingali diay kini ni Rizal sa 21 sa Agosto". —(L. Lopez-Rizal).

Ang Biblioteca Nasyonal nagbaton sa sinulat lintunganay niining balaka. Gisulat kini sa usa ka panid sa papel katalan hangtud sa luyo tiniman-an ug "R".

Namantala kini sa "Poesias de Rizal" ni Veyra, p. 52 ug usab sa "Dia Filipino."

AWIT NI MARIA CLARA (1)

(1) Kining balaka nahimutang na sa yugto sa "Ang Panagat", sa *Noli Me Tangere*. Bisan ang naasoyng sugilanon wala magsugod kon dili sa Marso na sa 1887, ang mga *Bibliografos* nagbutang sa 1886 kay ang pahinungod gipitsahan man sa maong tuig.

Tan-awa ninyo kining mga pulong ni Rizal: *matam-is ang kamatayan tungod sa kaugalingong yutawan*, gisulat napulo ka tuig sa wala pa siya patya sa Bagumbayan. Hibaba-an kun maó pa gayuy pagtoo niya nga ang iyang dakung gihimo makapadalá kaniya sa sayong kamatayan?

Sa kapitulo XXIII sa "Noli Me Tangere" sinulat gayod sa kamot ni Rizal mao ang orihinal niining awita. Usa ka hubad sa tinagalog igahibaglag sa basahon nga ginganlag "Ang Buhay ni Dr. Jose Rizal" ni Don Honorio Lopez.

Mga hulad nakita sa:

1. "Vida y Escritos" ni Wenceslao E. Retana, p. 114.

2. "Poesias de Rizal", ni J. C. de Veyra, p. 55.
3. "Philippine Literature, Book I", pp. 440-442.
4. Orosa, Sixto Y.: "Jose Rizal el heroe nacional filipino".
5. Bassig et al: "Selected readings from Rizal's prose and poetry", p. 73.
6. Laubach, Frank C.: "Rizal, man and martyr", pp. 59-60.
7. "Philippine Free Press", 13 Dis. 1952, p. 29.

MGA BULAK SA HEIDELBERG (1)

(1) "Pangadto kamo sa akong yutawhan, pangadto, mga langyaw nga mga bulak"... Ingon niana ang pagsugod sa balak sa unang tudling niining matahum uyamot nga garay ni Rizal, nga nasulat sa 22 sa Abril sa 1886, didto sa Heidelberg, Alemanya, sa didto pa siya niadtong karaang Siyudad, sa mabulakong tampl sa Neckar. Iyang gitinan-an sa iyang takuban *Laong-Laan*, nga gimantala, sa unang pagmantala, sa *La Solidaridad*, sa Madrid; sa 15 sa Disyembre sa 1889; gihulad usab sa *Independencia* sa 25 sa Septiyembre sa 1898; sa *Homenaje a Rizal* sa *Nuestro Tiempo* sa tuig 1905 ug sa ubang mga mantalaan nga pilipinhon.

Kini maoy usa sa mga labing mabination ug mahinuklogong mga balak ni Rizal.

Nasulat sa papel nga "rayado" ang sinulat-lintunganay makita karon sa Biblioteca Nasyonal.

1. "Republica Filipina", 30 sa Disyembre, 1898.
2. Retana, W. E.: "Vida y Escritos", pp. 103-104.
3. Veyra, J. C. de: "Poesias de Rizal", pp. 54-55.
4. Orosa, Sixto Y.: "Jose Rizal el heroe nacional filipino".

AWIT SA BUHAT (1)

(1) Sumala sa ulohan, kini maoy usa ka "himno" kun awit, kangkansang panuni wala hibaw-i kinsay nagbuhat. Wala hibaw-i kanus-a masulat ni Rizal. Nahimutang sa tinigum nga mga balak nga gihimo ni Don Jayme de Veyra, ug usab sa "Rizal as economist and Educator" ni Ocampo.

"Wala mahimutang sa 'Bibliografia rizalina' ni Retana bisan sa kang Palma".

"Gituhoan nga siya nasulat alang sa lungsod sa Lipa, Batangas" —L. Lopez-Rizal.

ALANG SA AKONG... (1)

(1) Nasulat sa Oropa. Nahimantala sa "La Solidaridad" sa 18 sa Disyembre sa 1890. Si Don Jaime C. de Veyra miingon:

"Alang sa akong pagmahal, ang balak niya nga maayo mao ang Alang Sa Akong; kalainan sa paningog, kaguliyang sa mga pagbati, kasupil sa diwa, kapugos, hangtod sa ka way paglaom, tanan anaa diha: mao si Rizal, nakita sa mga mata nga manggugobot..."

Manggugobot, nga tan-awon pag-ayo sa magbabasa kining mga balak:

"Karon nagkinahanglan akog usa ka *espada*,
Mga suba nga bulawan ug halang nga sinulat...
Nagkinahanglan akong mangatarungan,
magpalandong ug *makigbugno*,
sa ubang higayon paghilak..."

Ang hulad nga aduna karon ang "Biblioteca Nacional" kinuha sa pamantalaan "La Republica Filipina" sa 30 sa Disyembre 1898.

Gipanaghulad usab sa mga pamantalaan ug mga basahon:

1. "Dia Filipino", 30 sa Dis. 1919, p. 8.
2. "Homenaje a Rizal", pp. 397-400.
3. "La Independencia", 25 Septiyembre, 1890.
4. Orosa, Sixto Y.: "Jose Rizal, el heroe nacional filipino", pp. 65-68.
5. Veyra, Jaime C. de:

ANG TUBIG UG ANG KALAYO (1)

(1) Kining balaka anaa sa Kapitulo nga Ikaduha sa "El Filibusterismo", nga giulohan "Ubos sa Kubyerta".

Sa ubang mga tawo nga nahiapil sa nobela adunay usa ka kolokabildo nga nag-ingon nga si *P. Camorra* nagauyon nga ang kakulang sa kusog nga hipanid-an sa mga pilipinhon nagpasangil sa hilabihang tubig nga nainom inay sa alak kun sa serbesa. Tungod niini, si magbabalak Isagani mitubag:

—"Ug ingna siya (kang *P. Camorra*) nga ang tubig (ang lungsod nga pilipinhon) matam-is kaayo ug mosugot lang kon imnon, apan magalumos sa alak ug sa serbesa, ug mupatay sa kalayo; kon initon maoy inalisngaw; kon palaguton maoy lawod, ug nga sa usa ka higayon milaglag sa katawohan ug nakapakurog sa kalibutan..."

Sa pagpangutana gayod ni Simoun kanus-a mamahimong alisngaw ang tubig ug kanus-a mamahimong lawod, si Isagani mitubag gilayon:

"Unya kon kalayo magainit kaniya; unya kon ang mga gagmayng sapa nga karon anaa atong makita nga nanggula sa mga lungag sa pangpang, tinukmod sa kangil-ad anaa nanaglu-oy sa bung-aw nga kanila ang mga tawo maoy nanaglungag".

Niining bahina, si *Basilio* migaray niining mga balak ni *Isagani*, nga adunay paningog sa pagpakig-uli.

Ang Ikaduhang Kapitulo sa "El Filibusterismo" nga sinulat gayod sa kamot sa bayani, aduna niining balaka nga maingon ta nga maoy orihinal. Kining maong balak makita usab sa "Poesias de Rizal" nga gipublikar ni D. Jayme C. de Veyra, panid 59.

KANG DON RICARDO CARNICERO (1)

Balak nga nagdalayeg ug gipahinungod sa
adlawng natawohan sa nagbantay
kaniya.

(1) Nasulat kining balaka ni Rizal sa didto siya sa Dapitan, sa 26 sa Agosto sa 1892.

Sumala sa ato nang hibaw-an, si Rizal wa gayod mag-usik ug higayon sa tibuk niyang kinabuhi aron paghimog kaayohan alang sa iyang lungsod.

Sa usa ka higayon nga walay hinungdan ingon sa pagpahalipay sa usa ka adlawng natawohan sa nagbantay kaniya didto sa Dapitan, tapos niya ilha ang kaayohan nahimo sa Gobernador nga si Carnicero—paghimog usa ka taytayan ug usa ka dakong dalan ug pagbutag mga suga sa lungsod—nangayo nga kini magapadayon *sahi sa usa ka amahan* alang sa lungsod nga nagapasilong sa dakong kabuotan sa bandila sa Espanya.

Ang orihinal niini nga may tutelo ka dahon anaa gihapon sa "Division Filipiniana" sa Bibliyoteka Nasyonal. Anaa usab kini sa "Poesias de Rizal" ni Don Jayme, sa mga panid 60 ug 62.

SA AKONG GIHIKLINGAN (1)

(1) Kining balaka nasulat ni Dr. Rizal didto sa Dapitan sa tuig 1895, ug gipahinugod sa iyang inahan. Matahom uyaniet nga pagkabalak ug mahinuklogon kaayo. Dili malalis nga kining balaka maoy usa sa labing mga maayo nga iyang nasulat ug usa sa napopular kaayo. Miingon si Retana: "Sa mga balak nga maayo nga nasulat ni Dr. Rizal, ang "Mi Retiro" milahi sa tanan tungod kay niining balaka, si Rizal nagasoy sa nahitabo kaniya, sa iyang kinabuhi ug nagapakita sa iyang mga kaguol ug mga tinguha... Pagkatahom, kamahinuklogong balaka! Pagkadaghan sa pangilogkilog nga nahimo! Pagkahamili sa iyang mga handumanan. ...!"

Kon si Rizal, sa tibuok niyang kinabuhi, wala pa unta makasulat ug laing balak kon dili kini da, ang iyang handumanan pagahandumon sa gihapon, sama sa paghandom kaniya sa iyang pagkamakinaadmanon sa kahibalo sa daghang pinulongan, sa pagkapintor, pagkaeskultor, pagkaturalista, pagkanobelista, pagkamaglalantugi, ug labi na gayod, sa iyang pagkapatriyota, pagkabayani, pagkasinakit ug pagkamanlulowas sa iyang kaliwat.

Matud pa ni Dr. L. Lopez-Rizal: "Kining balaka gianindot gayod ni Rizal sanglit pinangayo pagtuyo sa iyang inahan sa pag-adto niini didto sa Dapitan; apan kining balaka iyang nadawat sa dinhi na siya sa Manila, sa iyang pagbalik."

Mga paghulad nga nahimo niining balaka atong makita sa:

1. "Republica Filipina", 30 sa Disyembre sa 1898.
2. "El Nuevo Dia", pamantalaan ni Don Sergio Osmeña sa Sugbo.
3. "Poesias de Rizal, por J. C. de Veyra pp. 64-67.
4. "Voz de Manila", 23 Noviembre 1947, p. 12.
5. Orosa, Sixto Y.: "Jose Rizal, el heroe nacional filipino", pp. 69-72.
6. "Philippines Herald", 30 Disyembre 1928.
7. Hernandez, J. M. "The Filipino Hero", p. 132.
8. Laubach, Frank C., "Rizal, Man & Martyr", pp. 290-294.
9. Zaide, G. F.: "Jose Rizal: life, works & writings" pp. 184-187.

KANG JOSEFINA (1)

(1) Kining mubo kaayong balak gisulat ni Rizal sa walay pupangan-dam sa tuig 1895, tapos sa usa ka pagduaw nga gihimo kaniya ni Josefina Bracken, ang iyang "matam-is nga langyaw", ang iyang "higala ug kali-pay". Sa tapos sa ilang duha ka tuig nga panagpuyo didto sa Dapitan, si Josefina nakapuyog pila ka adlaw sa Manila, apan miadto usab dayon pag-usab sa Dapitan aron pagpakigkita kang Dr. Rizal, ug sumala sa nahimutang sa naasoyng balak, siya nahiadto pagbalik aron pagpanamilit kang Rizal, kay siya muadto na sa Hongkong.

Wala hisayri nga ang orihinal niining balaka nasunog ba kun nawala ba hinoon. Usa ka hulad nahimantala sa "Poesias de Rizal" ni J. C. de Veyra, sa panid 18, ug usab nahimantala sa:

1. Laubach, Frank C.: "Rizal, man and martyr", pp. 309-310.
2. Zaide, Gregorio F.: "Jose Rizal, life, works, and writings", p. 198.

AWIT SA LUMALANGYAW (1)

(1) Kining balaka, sumala pa ni Don Mariano Ponce, ang labing hinasa nga higala ni Rizal, nasulat didto sa Dapitan, ug gimantala sa unang pag-

mantala, ni G. Ponce, sa mantalaang "Renacimiento", sa 29 sa Disyembre sa 1903.

Gituhoan nga kini nasulat gumikan sa iyang pangayo nga siya muadto sa gubat sa Cuba aron pag-alagad didto sa mga samaran sa away.

Wala hibaw-i nga ang sinulat nga orihinal anaa pa ba, kun kinsay nag-hupot karon kaniya.

Mga hulad ning balaka nahimantala sa mga mantalaan nga mosunod:

1. "Dia Filipino", 19 Hunyo 1918 (ininglis)
2. "La Vanguardia", 14 Disyembre 1932.
3. "Poesias de Rizal" ni de Veyra, pp. 68-69.
4. "Jose Rizal, el heroe nacional", ni Orosa, pp. 72-73.
5. "Rizal, man and martyr", ni Laubach, pp. 315-316.
6. "Rizal, the Filipino Hero", ni Hernandez, p. 132.
7. "Jose Rizal, life, works & writings", ni Zaide, pp. 190-191.

KATAPUSANG PANAMILIT (1)

(1) Ning nabantog na uyamot nga balak ni Rizal, si Don Mariano Ponce miingon: "Nakabaton akog dungog, sa pagkaunang nakamantala, sa katapusang balak nga nasulat sa Sinakit nga Pilipinhon. Sa unang mga adlaw sa Enero 1897, sa ato pa, sa pipila pa lamang ka adlaw sa paghitabo sa dugoong drama sa Bagongbayan, si G. J. M. Basa nga nag-puyo sa Hongkong, nakadawat gikan sa Manila sa banay ni Rizal usa ka hulad niining balaka nga iyang gidunol kanako aron ipapatik ug ipang-hatag sa kahigalaan. Ang hulad sa balak walay ulohan ug walay timaan, ug wala usay sulat nga gipauban kaniya aron makag-asoy kon diin kini gikan. Pagbasa ko sa unang mga laray sa balak naila ko dayon nga kadto sinulat ni Rizal, ug ako dayong gibutangag ulohan ANG KATAPUSAN KONG HUNAHUNA. Sa gidangtag pila ka adlaw diri na sa akong kamot ang sinulat nga orihinal sa naasoyng balak, nga usab walay ulohan ug walay timaan nga ngalan. Ang gisulatan maoy usa ka papel nga ordinaryo nga dunay mga laray nga asul kun tagumon, nga may gilapdon nga siyam ug tunga ka sentimetro ug napulog lima ang gitag-on; ang sinulat sunson kaayo ug gagmay ang mga titik, sa duha ka nawong sa papel. Kining papela gisulod ni Rizal sa usa ka Kosinilya nga way sulod, ug maoy hinungdan nga ang mga balak nakalahos ngadto sa iyang banay nga wa hialinggati sa mga sundalong katsila nga nagbantay kaniya. Maila kaayo nga ang sinulat gisulod sa Kosinilya, kay ang ubang mga titik sa balak, ingon ug nahanap tungod sa Alkohol. Ako, sa mga sunod nga adlaw, nakahimo dayog laing mga hulad sa Balak ni Rizal, ug akong gisabwag sa atong kaigsoonan."

Niining nabantog na nga balak, miingon si Don Mariano Ponce: Si Rizal sa dayon na niyang kamatay, nagpahimangno sa iyang banay nga kining balaka atua iyang gisulod sa usa ka kosinilya nga way sulod, ug nagpahimangno pa gayod nga ilang kuhaon ang laing papel nga didto niya isulod sa iyang sapatos, sa lapalapa sa iyang tiil, unya kon siya patay na. Kining naulahi wala na nila makuha, kay sa paghiling pa nila sa sapin ni Rizal sa ilang pag-ugkat sa patay niyang lawas sa tuig 1898, pulos na lang abog ang ilang nakita."

Ang Biblioteka Nasyonal mao karon ang nagtipig sa balak nga iyang napanag-ya gumikan sa iyang pagpalit.

Mga hulad sa balak "Katapusang Panamilit" ni Rizal, nahimantala sa nagkalainlaing mantalaan ug mga basahon:

1. "La Independencia", 25 Sept., 1898.
2. "Republica Filipina", 30 Disyembre, 1898.
3. "Odds & Ends", Hongkong, Mayo, 1897.
4. "Revista Blanca", Madrid, Abril 15, 1899.
5. "Germinal", Madrid, 9 Hulyo, 1897.
6. "El Pais", Madrid, 30 Disyembre, 1904.
7. "Nuestro Tiempo", 10 Mayo, 1906.
8. "Las Desdichas de la Patria", ni Vital Fete, Madrid, 1899.
9. "Archivo del Bibliofilo Filipino", v. 4, 1908.
10. Orosa, Jose Y.: "Jose Rizal, el heroe nacional Filipino", pp. 74-76.

BULAK SA MGA BULAK (1)

(1) Kining balaka hipalgan uban sa mga sinulat nga nahiuli gikan sa Koleksiyon sa mga Balak ni Rizal nga nawala, sumala pa ni Don Jayme C. de Veyra, kinsa nagtoo nga kini maoy usa lamang ka tinipsing sa sinulat ni Rizal.

Ang Biblioteka Nasyonal naghupot karon sa orihinal niining balak sa tinamod nga taga-Kalamba. Anaa nasulat sa usa ka papel nga adunay mga raya, nga maoy ginagamit sa unang panahon.

Ang "Poesias de Rizal" ni Don Jayme C. de Veyra adunay hulad niini, ug anaa mahimutang sa panid 59-60.

PANAMILIT KANG LEONOR (1)

(1) Mubo kaayong balak pinahinungod, sa walay duhaduha, kang Leonor Rivera, tingali nasulat sa naghinangat sa iyang paggikan ngadto sa Oropa sa 1882.

Giduhaduhaan ko nga kining balaka kang Rizal, dili maayong imantala nga kini iya gayod.—(L. Lopez-Rizal).

Wala ingna nga ang lintunganayng sinulat ning balaka ania pa karon, apan gituhoan nga nasunog uban sa laing mga sinulat sa Biblioteka sa librasyon sa Manila sa 1945.

Ang "Poesias de Rizal" ni Don Jayme de Veyra adunay hulad niining balaka.

KUNDIMAN (1)

(1) Kining hamubo nga sinulat nga binalak gisulat kini ni Rizal sa tinagalog ug gihubad sa kinatsila ni Don Epifanio de los Santos Cristobal. Walay balita sa tama nga tuig sa pagsulat niining balaka.

Sumala sa "Dia Filipino" sa 30 sa Disyembre sa 1921, ang sinulat nga lintunganay niining balaka maoy bahin sa tinigom ni Don Epifanio de los Santos. Usa ka hulad niining balaka sa tinagalog makita sa panid 15 sa naasoyng hulad sa "Dia Filipino".

KUNDIMAN (1)

(1) Adunay pagduhaduha (pagduhaduha lamang) bahin kon kinsa gayod ang nagsulat niining balaka.

Sa *Vida y Escritos del Dr. Rizal*, p. 355, si Retana miingon:

"4. *Kundiman*. Balak nga pinitsahan sa Manila, sa 12 sa Septiyembre sa 1891. (Niining pitsaha si Rizal wala dinhi sa Manila, didto sa Gante.)"

Sa bahin sa bibliografia sa maong basahon, isip 91 (p. 467), nag-ingon:

"Kining balaka nasulat didto sa Paris, 1889. Usa ka bahin nahimantala sa vol. IV sa *Archivo del Bibliofilo Filipino* sa ulohan nga *Kundiman*. —Mao kanay pulong ni G. Ponce. Angayng hibaw-an nga ang bahin nga akong gibutang sa "Archivo", pinitsahan sa 12 sa Septiyembre 1891, mao ang gipakita didto sa paghusay sa buroka. Si Rizal nangulipas nga dili siya ang tag-iya niining balaka, nga hayon mao usab kini ang nahimantala nga giulohag *Kundiman* nga tiniman-an sa ngalan ni Rizal sa mantalaang *El Pueblo* sa Sugbo, sa iyang isip 18 sa Abril sa 1900, sumala pa ni Don Vicente Elio."

Si Don Epifanio de los Santos, gipasikad usab ang iyang pagduhaduha, tungod kay kining balaka nga *Kundiman* iyang nakita tipon didto sa mga papel ni P. A. Paterno, nga tiniman-an sa ngalan ni Paterno.

Si G. Julian Cruz Balmaceda, magsusulat ug magbabalak sa tinagalog, nanghimakak sa mga hunahuna ni G. Santos nga nag-ingon nga kining balaka dili kang Rizal, ug sa iyang Komperensiya bahin sa *Ang tatlong Panahon ng Tulang tagalog*, didto sa Instituto de Lengua Nacional, sa Hulyo 28, 1938, milantugi sa dakong kabuot bahin kon kinsa gayoy tag-iya sa *Kundiman* ug, sa tapos niya masiksik pag-ayo, pinasikad sa pagkatawo ug pagbati ni Rizal ug Paterno, iyang gihukman, nga sa way duhaduha, ang balak nga *Kundiman*, kaugalingon gayod ni Rizal.

